

Obilježja staroslavenske kulture na području današnje Liburnije kao čimbenik razvoja održivog turizma

---

Denona, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:820417>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kulturalne studije
Nina Denona

**Obilježja staroslavenske kulture na području današnje
Liburnije kao čimbenik razvoja održivog turizma**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Benedikt Perak
Komentorica: mr. sc. Kristina Džin

Rijeka, rujan 2015.

Sadržaj

Uvod.....	1
1 Održivi razvoj.....	3
1.1 Principi javnih politika Europske unije o održivom razvoju.....	4
1.1.1 Agenda 21 za kulturu.....	7
1.2 Ruralni razvoj.....	9
2 Kultura kao pokretač razvoja.....	13
2.1 Interakcija turizma i kulture	17
2.2 Kulturni turizam	24
2.3 Turizam i ekologija – ekoturizam.....	31
2.3.1 Održivi turizam.....	35
3 Slavska mitologija na području današnje Liburnije.....	42
3.1 Indoeuroljani	42
3.1.1 Mit i shvaćanje svijeta	46
3.1.2 Indoeuroljska religija.....	47
3.2 Slaveni.....	50
3.2.1 Slavska mitologija	51
3.2.2 Liburnijski trokuti: predaja skrivena u toponimiji.....	56
4 Analiza slučaja: <i>Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun</i>	60
4.1 Analiza dokumenata: <i>Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun</i>	61
4.2 Terensko istraživanje.....	66
5 Promidžba lokacije – da ili ne?	73
5.1 SWOT analiza	73
5.2 Prednosti i očekivani rezultati	76
5.3 Ciljane skupine.....	77
5.4 Komunikacijska strategija	78
5.4.1 Prepoznatljivost komunikacijske strategije	78
5.5 Identitet <i>Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun</i>	82
Zaključak.....	91
Popis priloga.....	93
Literatura	95

Sažetak

Ovaj će se rad baviti temom kulturne baštine kao čimbenikom razvoja održivog turizma. Svrha rada je predložiti primjer odgovornog postupanja kulturnim i geografskim bogatstvima kvarnerskog liburnijskog kraja u svrhu revitalizacije turističke ponude. Korištenjem kapitala najranije baštine, odnosno slavenske mitologije, želi se iskoristiti mističnost drevnih legendi i mitova u svrhu razvitka turističke ponude i promocije kraja u smislu stvaranja prepoznatljivog kulturno-turističkog proizvoda, te istaknuti važnost njegovanja i daljnjeg istraživanja navedenih tema. Predlaže se model razvitka alternativne vrste turizma koji djeluje na obostranu korist uključenih grana, revitalizirajući i ulažući u kulturnu baštinu te polučujući dobrobiti za lokalnu zajednicu, uključujući kulturne i turističke aktere. Primjena navedenog koncepta omogućila bi produljenje turističke sezone i stvaranje prepoznatljivog identiteta destinacije. Kroz navedenu tematiku izlaže se tijek tradicije koja je svoja vjerovanja i inspiraciju crpila iz prirode i vremenskih prilika, pronalazeći uporište u drevnim vjerovanjima Slavena. Rad sadrži praktični dio usmjeren na analizu postojeće ponude *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun* s ciljem definiranja potreba i interesa korisnika i uključenih aktera, te predlaže daljnji tijek razvoja, promidžbe lokacije te stvaranja prepoznatljivog identiteta destinacije.

Ključne riječi:

održivi razvoj, ruralni razvoj, kultura, turizam, kulturna baština, kulturni turizam, edukacija, ekoturizam, održivi turizam, rekreativni turizam, slavenska mitologija, prezentacija kulture, komunikacijska strategija, brendiranje, Perun, Trebišća, Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun

Uvod

Ovaj se rad bavi obilježjima staroslavenske mitologije i kulture na području Kvarnera kao čimbenikom razvoja održivog turizma. Uvodna poglavlja, polazeći od općeg ka posebnome, usmjerena su na teorijsku analizu tematike održivog razvoja, turizma i kulture kako bi se na posljetku došlo do građe koja će omogućiti šire razumijevanje konteksta i budućeg razvoja alternativnih oblika turizma, kroz mitološku priču o drevnim Slavenima i njihovoj predaji upisanoj u krajolik kvarnerskog djela Liburnije. Fokus se u svakom poglavlju stavlja na *Mitsko- povijesnu stazu Trebišća-Perun*, nedaleko Mošćenica, koja predstavlja već započetu realizaciju navedene tematike te ide u smjeru spajanja edukativnog, kulturnog i rekreativnog aspekta ponude. Navedeni teorijski okvir usmjeriti će istraživanje i omogućiti stvaranje podloge u okviru problematike održivog razvoja, kulture i turizma koja je bitna za daljnji razvoj ideje. Pojmovi od kojih se polazi pojedinačno su definirani te stavljeni u kontekst tematike rada kako bi se na posljetku došlo do modela u kojem je moguće sagledati temu o slavenskoj mitologiji, koja se usko vezuje uz prirodu i krajobraz. Kroz poglavlje o održivom razvoju izložen je uvid u europske regulative, smjernice i ciljeve. Kultura kao pokretač razvoja, kulturni turizam, ekoturizam, održivi turizam i dr. sve su točke koje su obrađene kroz istraživanje stručne literature i navođenje primjera kako bi ponudile smjernice i rješenja te stvorile hipotezu za daljnji tijek rada. U tom se djelu traži recipročnost odnosa između kulture, turizma i održivog razvoja kako bi se pronašao model, koji nije eksploatacijski orijentiran na masovni turizam te je odgovoran prema prirodnoj i kulturnoj baštini. U vidu navedenog gledaju se definirati istraživački ciljevi koji će biti uvršteni u promišljanja o kreiranju dodatne turističke ponude i stvaranja prepoznatljivog kulturnog proizvoda.

Po definiranju problematike i općih pojmova, sa priloženim primjerima, neophodnih za razumijevanje područja istraživanja ide se na izlaganje o podrijetlu slavenske mitologije i kulture kako bi se ponudio uvod u priču Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, koja predstavlja fokus i polazište ideje. Područje o staroslavenskoj mitologiji obrađeno je u vidu teorijskog istraživanja stručne literature koje u tom djelu ne nedostaje, no u svom nešto užem području koje se tiče iste na području Liburnije ni ne obiluje. Nakon toga uslijediti će analiza slučaja Mitsko-povijesne staze kako bi se istražilo tijekom nastajanja staze i znanstvenog

istraživanja koje je rezultiralo nastajanjem staze, te kako bi se uvidjelo koji su kulturni i turistički akteri uključeni u realizaciju ideje. Teorijsko istraživanje upotpunjeno je sa terenskim istraživanjem i dokumentiranjem kako bi se priložile fotografije, a potom i ilustracije za razjašnjavanje navedene građe. Upravo stoga što jednu od bitnih činjenica same teorije o staroslavenskoj mitologiji čini toponimija biti će neophodno priložiti i zemljovid mjerodavnih područja. Terenskim istraživanjem, također se dolazi do podataka o interesu i mišljenju posjetitelja o smjeru budućeg razvoja ideje Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, te se formira prijedlog komunikacijske strategije i prepoznatljivog identiteta kulturno-turističkog proizvoda. Do uvrštenih podataka došlo se kvlitativnom metodom istraživanja odnosno, putem intervjuja.

U posljednjem poglavlju nastojati će se evaluirati sve dosad navedeno kako bi se ponudila komunikacijska strategija za brendiranje slavenske mitologije na području Liburnije i stvaranja kulturno- turističkog proizvoda. Marketinškim alatima te kroz SWOT analizu, evaluaciju prednosti i očekivanih rezultata biti će promišljena promotivna kampanja koja će ponuditi kreativna rješenja za ostvarenje prepoznatljivosti i razvoja daljnjeg identiteta i koncepta Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun.

1 Održivi razvoj

U ovom poglavlju iznosi se problematika održivog razvoja kako bi se postavio širi teorijski okvir za razumijevanje razvoja i smjera kretanja održivih industrija, turizma i kulture. Naglasak je stavljen na održivo ophođenje prema kulturnim, povijesnim i tradicijskim resursima te intervencijama u autohtonoj zajednici, kako bi se postigao dijalog između potreba i mogućnosti koje, shodno tome, mogu dovesti do općeg gospodarskog razvoja regije. Općeniti uvod u problematiku održivog razvoja potreban je kako bi se čitatelju ponudio uvid u šire značenje održivog razvoja, a time i detaljnijeg razumijevanje karaktera ovog rada.

Održivi razvoj definira se kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija, a da pritom ne ugrožava sposobnost budućih da zadovolje svoje potrebe (Carter, 2004).

Složena ideja održivog razvoja osmišljena je kao niz mjera i normi kojima se unprijeđuju međunarodne politike za očuvanje okoliša, kulturnog i ekonomskog razvoja, a po prvi puta je bila iznijeta u dokumentu *World Conservation Strategy*¹ iz 1980. godine. U tom dokumentu su iskazana nova nastojanja u području očuvanja okoliša i savjesnom korištenju zemljinih resursa, a rezultiralo je okupljanjem svjetskih velesila na *Sumitu* u Riju 1992. godine, na kojem je donijeta *Agenda 21*².

Agenda 21 je dokument kojim je postavljen okvir za strategiju o globalnom partnerstvu za održivi razvoj. Ideja počiva na načelima unutar generacijske i međugeneracijske solidarnosti. Tom se razvojnom strategijom nastoji podizati svijest Zapadnih zemalja o štedljivom trošenju svojih resursa, a time i poticanje stanovništva na osvještavanje globalnih ekoloških problema.

Briga o okolišu i odbacivanje negativnih rastrošnih navika i modela potrošnje, postala je nit vodilja ka zelenom svijetu budućnosti u kojem je moguće postići opću dobrobit i stabilizaciju ekosustava. U njemu se sa sintagme *ekonomski rast* prešlo na sintagmu *ekonomski razvoj*. Takva globalna zelena politika odnosi se jednako na društveni, kao i na

---

¹ Opširnije na stranici: <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/WCS-004.pdf>

² Opširnije na stranici: <http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/>

ekonomski razvoj (Carter, 2004). Navedena normativna ideja koristi za propisivanje i ocjenu promjena u životnim uvjetima koje trebaju voditi ka četiri težnje iz *Bruntland Reporta*, kao što su zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba i postizanje jednakih životnih šansi (razvoj) bez ugrožavanja prilika budućih generacija da ostvare isto. Navedeno se mora provoditi, na lokalnoj i globalnoj razini na način da se odgovorno postupa sa biološkom raznolikosti i regenerativnom sposobnosti prirode (održivost) (Carter, 2004).

Politika održivog razvoja prepoznaje vezu između održavanja društvene ravnoteže, prirodnih resursa i ekonomskog prosperiteta te promiče sinergijsko promišljanje raznih aktera (ekonomskih, političkih i civilnih), kako bi, putem svojih temeljnih aktivnosti omogućila dugoročno blagostanje. Imajući sve to na umu, politika održivog razvoja se, također, zalaže za povratak tradicionalnim standardima obrađivanja zemljišta i organskoj poljoprivredi, pametnoj i učinkovitoj upotrebi i potrošnji energenata tj. energetske učinkovitosti, očuvanju vodnog sektora kao jednog od najvećih prirodnih bogatstava, odgovornom gospodarenju otpadom te održivim turizmom koji će njegovati tradicionalnu ponudu lokalne zajednice te kulturnu i prirodnu baštinu.

Shodno tome, valja istaknuti kako se ideja održivog razvoja nadovezuje na koncept rada koji obrađuje razvoj održivog turizma na području Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun. Ideje održivog razvoja pronalaze uporište u odgovornom postupanju prirodnim i kulturnim, te tradicijskim resursima kako bi usmjerile promišljanja i ponudile drugačiji pristup razvoju koji ne ugrožava prirodu, te doprinosi zajednici. Također, odabir ovakve teorije bitan je zbog same lokacije mitske staze na području Parka prirode Učka. U daljnjim poglavljima, propitivanjem javnih politika održivog razvoja, kulture te održivog turizma orijentiranog na kulturnu i rekreativnu ponudu, postaviti će se temelji za razumijevanje i valorizaciju budućeg koncepta razvoja staze.

1.1 Principi javnih politika Europske unije o održivom razvoju

Javne politike Europske unije koje se odnose na održivi razvoj predstavljaju skup pravnih rješenja i regulativa kojima se žele istaknuti određena interesna područja djelovanja, čijim se

upravljanjem postiže dugoročna društvena, gospodarska i energetska održivost. Ona predstavljaju politički konsenzus, kojim se nude rješenja i smjer kretanja javnih politika u rješavanju problema nastalih upravljanjem složenim socioekonomskim sustavima. Iz tog aspekta, one potiču i doprinose sudjelovanju civilnog društva u donošenju relevantnih odluka za budućnost i razvoj društva. Njihova se važnost posebno ističe kada je riječ o upravljanju lokalnom zajednicom čime se omogućava djelotvornije rješavanje problema i iznalaženja rješenja na razini regionalnih i lokalnih samouprava. Upravo zbog toga, ovo poglavlje nudi uvid u opće interese i regulative koje su postavljene na razini Unije, te koje dodatno usmjeravaju tijek zbivanja na lokalnim razinama. Strategije koje se razvijaju za budućnost postavljaju okvir unutar kojeg se treba razvijati svaka lokalna i regionalna strategija, zajedno sa svojim lokalnim prioritetima.

Europska unija ima desetljećima dugu tradiciju posvećenosti očuvanju okoliša i zaokupljenošću problemima nanijetim nekontroliranim razvojem. Od 1970. godine raste interes za održivim razvojem i očuvanjem okoliša u Europskoj uniji.

Utjecaj industrije i nekontroliranog industrijskog rasta prethodnih desetljeća ostavio je vidljive posljedice na okolišu što je izazvalo mnogobrojne promjene klime i ekosustava. Zabrinutost za navedene probleme na globalnoj razini kulminirala je 1972. godine kada se počinje raspravljati o politici zaštite okoliša.

Na Konferenciji u Stockholmu donijet je Prvi akcijski program zaštite okoliša za razdoblje od 1973.-1976. godine. Shodno navedenim problemima, Prvi akcijski program za cilj je imao smanjenje zagađenja, poboljšanje kvalitete života i međunarodne suradnje na području očuvanja okoliša (Korošec, Smolčić Jurdana, 2013:610)³. U tom se smjeru nastavilo djelovanje država članica pa je 1977. godine izglasan Drugi akcijski program koji donosi nove smjernice i predstavlja nastavak prvog, na način da je cilj djelovanja smanjenje onečišćenja vode i zraka te smanjenje buke. Održivost ekosustava u ovom akcijskom planu naglasak stavlja na racionalno trošenje prostornih i prirodnih resursa. Uz sve gore navedene i još dodatne prioritete poticanja razvoja tehnologije neškodljive za okoliš, suradnje država prilikom rješavanja ekoloških problema te odgovornog gospodarenja otpadom, Treći akcijski

---

³ *Politika zaštite okoliša - Integralni dio politike održivog razvitka Europske unije:*
https://www.google.hr/search?q=koro%C5%A1ec+odr%C5%BEivi+razvoj&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=BR3bVe2UMMGusAGw7KSwCA#q=koro%C5%A1ec+politika+za%C5%A1tite+okoli%C5%A1a, 3. ožujak 2015.

program 1982. godine uspostavlja stabilno programsko razdoblje usmjereno novoj paradigmi u gospodarenju okolišem.

Također, iste je godine propisana i dodatna mjera kojom sve aktivnosti vezane uz okoliš moraju biti prethodno planirane i obrazložene u studiji utjecaja na okoliš. Po završetku ovog programskog razdoblja, 1987. godine uslijedio je i Četvrti akcijski program koji do 1992. godine imao nastaviti integraciju mjera zaštite u druge politike Europske unije, počevši tako od zapošljavanja, razvoja, transporta i poljoprivrede. Uske i dosta općenite mjere prethodnih godina dobile su nešto konkretnije i zrelije smjernice djelovanja, shodno ugovoru koji je potpisan u Maastrichtu, temeljem kojeg se ustraje na konceptu održivog i neinflacijskog rasta (Korošec, Smolčić Jurdana, 2013:610). 1993. godine donesen je i Peti akcijski program kao nadopuna Agende 21, dokumenta koji predstavlja akcijski program za 21. stoljeće te koji razrađuje koncept održivog razvoja, donijet u Rio de Janeiru 1992. godine. U narednim godinama nakon potpisivanja ugovora u Amsterdamu 1997. godine, održivi razvoj postaje jednim od temeljnih ciljeva Europske unije. Na pragu novog tisućljeća 2000. godine, u okviru Lisabonske strategije predefiniran je koncept održivog razvoja u okviru novog vremena. Održivi razvoj usmjerava se sada na postizanje gospodarskog rasta i stabilnosti u konkurentnom gospodarstvu, društvenom napretku te poboljšanju kvalitete života i očuvanju okoliša (Korošec, Smolčić Jurdana, 2013:611). Europska strategija za održivi razvoj te Šesti akcijski program *Okoliš 2010-Naša budućnost, naš izbor* stupaju na snagu sa ciljem uključivanja svih društvenih subjekata, obrazovanju građana te njihovom aktivnom uključivanju u zajednicu, kao i poticanju održivog prostornog i urbanističkog planiranja i korištenja zemljišta.

Novi, desetogodišnji plan za razdoblje od 2010. do 2020. godine, pod nazivom *Europa 2020: Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast*⁴ prije svega raspravlja o krizi u kojoj se našla Europa, te nastoji pronaći način da sljedeću strategiju na inteligentan način usmjeri na saniranje svojih slabih točaka. Upravo stoga što je Europska unija osnovana kao tvorevina zemalja članica u svrhu postizanja ekonomske neovisnosti i konkurentnosti na svjetskom tržištu i u ovoj Strategiji ističe se važnost postizanja jačeg ekonomskog upravljanja. Ovaj dokument predstavlja platformu koja će omogućiti državama članicama da razviju vlastite strategije za povratak na održivi rast i javne financije.

---

⁴ Vidi više na: http://www.mobilnost.hr/prilozi/05_1300804774_Europa_2020.pdf, 13. lipanj 2015.

U tu svrhu propisuje se sedam inicijativa koje imaju cilj riješiti problem *uskih grla* nastalih u proteklim godinama. Buduće djelovanje trebalo bi poticati razvoj inovacija i ostvarivanje novih ideja i proizvoda koje stvaraju rast i otvaraju nova radna mjesta. Velika pozornost posvećena je edukaciji sa ciljem povećanja učinka obrazovnih sustava i lakšeg ulaska mladih na tržište rada, kao i na modernizaciju tržišta rada te povećanu mobilnost radne snage. Poticanje zastupljenosti novih tehnologija ide s ciljem ostvarenja pokrivenosti svih područja Unije brzom internetskom vezom koja će omogućiti jednaki protok informacija i mogućnosti razvoja. Izraziti naglasak stavlja se na ostvarivanje poticajnog radnog okruženja za male i srednje poduzetnike, te razvoj održive industrijske osnove. Posljednja točka posvećena je rješavanju problema socijalne isključenosti s ciljem jačanja društvene i teritorijalne povezanosti (Europa 2020: Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast, 2010).

Navedeni ciljevi Strategije Europa 2020. konkretiziraju se u nacionalnim razvojnim strategijama koje implementiraju opće ciljeve u skladu s karakteristikama određene lokalne i nacionalne cjeline. Njihova se provedba temelji na korištenju sredstava Europskih fondova koje su sukladno posebnim mjerama usmjerene na razvoj navedenih područja. Ispunjenje zadanih ciljeva zahtjeva posebnu posvećenost propisanim procedurama koje su osmišljene prema standardima gospodarske, energetske i ekološke održivosti.

Razumijevanje navedenih ciljeva bitno je za daljnji tijek rada zbog promišljanja budućih ulaganja u razvoj Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun. U skladu s vlastitim prioritetima, usklađenim sa općim ciljevima europskih regulativa, ostvaruje se mogućnost *povlačenja* sredstava za revitalizaciju ruralnog kraja, te organizaciju kulturnog i rekreativnog sadržaja staze.

1.1.1 Agenda 21 za kulturu

Javna politika Europske unije za kulturu predstavlja krovna načela za daljnje formiranje kulturnih politika država članica. Ovo poglavlje nudi pregled bitnih točaka za organizaciju i financiranje kulturnog sektora. Iz obrazloženja kulturne politike iz *Agende 21*⁵ za kulturu moguće je dobiti uvid u važnost koju kulturni razvoj zauzima na razini Unije, što se odražava

---

⁵Vidi više na: <http://www.agenda21culture.net/index.php/st/docman/agenda21/173-ag21csrpdf/file> , 5. ožujak 2015.

i na ostale zemlje članice. Kultura kao dio gospodarskog i ekonomskog razvoja, bitan je segment pri daljnjem razumijevanju kulturne tematike kojom se bavi ovaj rad, pošto isti problematizira odgovorno upravljanje kulturom i kulturnom baštinom što doprinosi općem gospodarskom razvoju i oplemenjivanju zajednice, te očuvanju kulturnih i tradicijskih vrijednosti. U procesu postizanja zakazanih ciljeva ističe se važnost civilnog sektora.

Agenda 21 nastala je 1992. godine na *Earth summitu* u Rio de Janeiru, kao neobvezujući akcijski plan Ujedinjenih naroda za održivi razvoj 21. stoljeća. U skladu sa smjernicama koje su određene u prvoj Agendi 21, u naknadnim se godinama razvijaju dodatni planovi za specijalizirana područja. Jedan od njih je i Agenda 21 za kulturu, nastala zajedničkim dogovorom brojnih svjetskih gradova i lokalnih uprava, u Barceloni 2008. godine na Zajedničkom kulturnom forumu, sa ciljem očuvanja kulturne različitosti i održivosti.

Prethodna zaokupljenost održivim razvojem bila je usmjerena na ekološki, ekonomski i socijalni aspekt, dok se novija nastojanja usmjeravaju i na kulturu kao mjesto susreta općecivilizacijskih sustava vrijednosti i platforme za njegovanje interkulturalne raznolikosti. Kultura na taj način ostvaruje važnu ulogu u društvenim nastojanjima za stvaranjem bolje društvene stvarnosti koja vođena razmjenom, inovacijama i kreativnošću otvara nova radna mjesta, čime se želi potaknuti razmjena iskustava i stvaranje novih autentičnih formi kulture.

U ovom se dokumentu kultura stavlja na središnje mjesto razvojnih procesa lokalnih i regionalnih samouprava. Pet tematski podijeljenih područja obrađuju teme: ljudskih prava, kulture i upravljanja, održivosti i teritorija, kulture i društvenog uključivanja, te kulture i ekonomije (Agenda 21 za kulturu, 2004).

Ljudska prava obrađuju se kroz osnovne kulturne postulate te kao sredstvo ostvarenja bolje intelektualne, moralne i duhovne egzistencije. Poglavlje Kultura i upravljanje (Agenda 21, 2004: 5) skreće pozornost na centralnu ulogu kulture u društvu kroz legitimne kulturne politike kao i lokalno upravljanje koje predstavlja zajedničku odgovornost aktera civilnog društva, građana i vlada. Ističe se važnost angažiranosti građanskog sektora jer kultura ostvaruje svoju punu vitalnost upravo kada je aktivno prakticiraju vlastiti akteri i korisnici. Kultura razvijajući problematiku između navedenih okosnica potiče na dijalog, koegzistenciju i interkulturalnost kao osnovne principe dinamike građanskih odnosa. Tolerancija i uvažavanje različitosti, te kulturna razmjena iskustava predstavljaju unaprjeđenje kulturnih

obrazaca društva čime se želi skrenuti pozornost na kreativne mogućnosti i međunarodnu suradnju. Kultura i društveno uključivanje usmjereno je na ostvarivanje jednakih šansi za sve, bez obzira na spol, porijeklo, rasu, klasu, siromaštvo i životnu dob. Posljednje tematsko poglavlje skreće pozornost na ekonomske dimenzije kulture kao faktora razvoja, kroz stratešku ulogu kulturnih industrija i lokalnih medija u promicanju lokalnog identiteta, kreativnog kontinuiteta i otvaranju novih radnih mjesta (Agenda 21 za kulturu, 2004).

Agenda 21 za kulturu predstavlja vodeći dokument za usmjeravanje kulturne politike nekog grada ili općine, nudeći priliku da kultura postane temelj njegovog razvoja. Kulturne strategije usmjerene su na povezivanje aktera zajednice, koristeći raspoložive resurse u ostvarenju zajedničkih ciljeva. Poticanje kreativnosti uz poštivanje različitosti, te kritičko znanje prilikom rješavanja problema, ima za cilj postati četvrtim ključnim principom održivog razvoja uz ekološki, socijalni i ekonomski.

Promišljanje o kulturi te o njenom upravljanju bitna je sastavnica ovog rada zbog vrijednosti koju posjeduje Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun kao rekreativna staza koja, osim svoje prirodne ljepote, sadrži kulturnu dimenziju kojom educira posjetitelja o povijesnim migracijama i narodu koji je obitavao na ovim prostorima, te o njihovim običajima i vjerovanjima. Očaravajući prizori koje nudi staza iznad Mošćeničke Drage, u Parku prirode Učka, oplemenjeni su zanimljivim tumačenjem o mitu upisanom u prostor kojeg su za sobom ostavili drevni Slaveni. U kombinaciji kulture i rekreacije ostvaruje se potencijal u turističkoj ponudi kojom je moguće djelovati i u smjeru revitalizacije ruralnih, povijesnih i arheoloških lokacija kojima staza prolazi, te u osmišljavanju dodatnog programa u sklopu Interpretacijskog centra koji je u planu izgradnje u narednim godinama. Također, ovaj oblik do sada nepostojeće ponude, nudi mogućnost razvijanja kreativnih rješenja, uključivanja autohtonog stanovništva u ponudi autohtonih proizvoda i sadržaja u sklopu mitske staze.

1.2 Ruralni razvoj

Okvir za oblikovanje poticajnih mjera obnove ruralnih krajolika, te gospodarski i socijalni napredak tradicijske kulture gradnje i običaja, pronalazi uporište pod krovnom politikom održivog razvoja. Ruralnim se razvojem ističe važnost ulaganja u prirodno geografska, kulturna i povijesna obilježja krajolika zajedno sa prirodnom, biljnom i životinjskom

raznolikošću, kako bi se očuvale tradicijske vrijednosti i postigla ujednačena gospodarska razvijenost područja.

Ruralni razvoj je bitan za daljnje razumijevanje mitološke tematike koja se mahom povezuje s ruralnim predjelima liburnijskog kraja. Ruralne cjeline predstavljaju konzervirane rezervate tradicionalne kulture kojima prijeti zaborav i propadanje uslijed raseljavanja stanovništva u urbane cjeline. Upravo stoga, mnogo pažnje posvećuje se ponovnoj revitalizaciji ruralnih područja kako bi se postigao ujednačen razvoj regije, te očuvanje kulturne raznolikosti. U tom kontekstu Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun postavlja fokus na važnost očuvanja ruralnog krajolika, tradicijske gradnje te narodne predaje mošćeničkog kraja. Ulaganjem u stazu njeguje se kulturna i povijesna baština, a time i ostvaruje protok interesa i kapitala koji otvaraju mogućnost budućem ulaganju, vrednovanju i revitalizaciji ruralnih predjela.

Jednako tako, područje ruralnog razvoja interesno je područje ulaganja Republike Hrvatske prema kojem su usmjerene brojne razvojne mjere i potpore. U tom djelu nudi se mogućnost apliciranja budućih projekata vezanih za kulturno povijesnu tematiku slavenske mitologije na fondove Europske unije, čime se doprinosi proširenju i poboljšanju temeljnih usluga za ruralno stanovništvo, planiranju kulturnih aktivnosti te razvoju potrebne infrastrukture.

Republika Hrvatska, prema klasifikaciji Europske unije, bilježi visoki stupanj ruralnih područja, shodno čemu se svako područje ispod 150 stanovnika na kilometar kvadratni smatra ruralnim područjem. Od postojeće dvadeset jedne županije, njih se četrnaest smatra pretežito ruralnim područjem sa prosječno 78 stanovnika po kilometru kvadratnom. Upravo stoga što je u ruralna područja smješteno 98% naselja, strategije ruralnog razvoja zauzimaju strateško mjesto u razvojnom planu RH (*Priručnik za provedbu pristupa LEADER u Hrvatskoj, 2010*).

Shodno tome, EU je usvojila IPARD program čiji su prioriteti ulaganje i unaprjeđenje ruralne infrastrukture, krajolika i ekonomije kroz provedbu lokalnih strategija ruralnog razvoja i diverzifikaciju gospodarskih aktivnosti. Niska razvijenost te slaba naseljenost ruralnih područja predstavlja opterećenje općem razvoju, temeljem čega je potrebno posebnu pažnju posvetiti revitalizaciji navedenih područja, kako bi se vratio interes za očuvanjem gospodarskih djelatnosti i autohtonih kulturnih vrijednosti kojima prijeti zaborav.

Dugogodišnji trendovi slabljenja socioekonomskih pokazatelja i propadanje kulturne baštine postavljaju imperativ identifikacije i mobilizacije lokalnih aktera kroz inicijative civilnog društva i uspostavu konstruktivnog lokalnog partnerstva s malim poduzetništvom i obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Identifikacija i aktivacija navedenih aktera sastavni je dio misije lokalnih akcijskih grupa (LAG) čija je zadaća okupljanje ljudskih potencijala iz javnog, privatnog i civilnog sektora, stvaranje i provođenje lokalne razvojne strategije te informiranje o mogućim načinima financiranja projekata koji doprinose unaprjeđenju života lokalne zajednice i očuvanju autohtone kulture.

U dionike LAG-a⁶ spadaju: predstavnici lokalne samouprave i javnih ustanova, profesionalne organizacije i savezi, udruge civilnog društva, razvojne agencije, poslovni inkubatori i druge organizacije poslovnog sektora, mediji i pojedinci koji se zalažu za dobrobit lokalne zajednice.

Primjer jedne takve akcijske grupe je i LAG *Terra Liburna*⁷ koja u ovom radu predstavlja važnu sastavnicu za razvoj projekata u ruralnim cjelinama na području Kvarnera. U daljnjem će se tekstu iznijeti informacije o djelovanju LAG-a *Terra Liburna* koja je činila bitnu kariku u usmjeravanju dosadašnjeg tijeka razvoja projekta i programa *Mitsko-povijesne staze Perun- Trebišća*.

Lokalna akcijska grupa *Terra Liburna* (u daljnjem tekstu LAG) kao tijelo namijenjeno podršci ruralnog područja današnje Liburnije osnovano je 2013. godine inicijativom Grada Kastva, Općine Matulji, Viškovo i Klana, a do danas uključuje Grad Opatiju, Općinu Lovran, Općinu Mošćenička Draga i nedavno priključenu Općinu Jelenje, a svojim djelokrugom rada obuhvaća preko 55.000 stanovnika.

Među ciljevima za koje se zalaže iznosi se promicanje i unaprjeđenje održivog razvoja iskorištavanjem postojećih potencijala, razvoj proizvoda zasnovanih na povezivanju tradicijske i kulturno-povijesne baštine i inovacijama temeljenih na prirodnim prednostima područja i međusobnoj suradnji, osiguravanje protoka informacija i znanja za napredak lokalne zajednice, razvijanje sinergije i umrežavanja te planiranje ukupnog razvoja LAG-a, pripremu područja LAG-a za korištenje sredstava iz EU fondova te brigu o infrastrukturnom, ekološko-socijalnom, kulturnom i gospodarskom smislu.

---

⁶ Vidi više na stranici Hrvatske mreže za ruralni razvoj (HMRR): <http://www.hmrr.hr/hr/leader/sto-je-lag/>, 23. srpanj 2015.

⁷ Vidi više na: <http://www.terra-liburna.hr/>, 16. lipanj 2015.

Shodno tome, osmišljena je Lokalna razvojna strategija⁸ koja primjenom održivog, pametnog i uključivog rasta želi ostvariti prepoznatljivost ruralnog područja na temeljima tradicije, kulturno-povijesne i prirodne baštine, sa ciljem očuvanja krajobraza i kulturnog identiteta, te unaprjeđenjem kvalitete života lokalne zajednice. Uz razvoj ljudskih potencijala i aktivaciju lokalnog stanovništva za partnerski rad i podizanje društvene svijesti o ruralnom području, strategija se zalaže za razvoj ruralnog turizma u nastojanju stvaranja raznovrsne ponude i prepoznatljivosti turističke destinacije, koja će kroz raznolikost kulturnog sadržaja objedinjavati tradiciju, legende i priče u svrhu zaštite prepoznatljivosti te očuvanja i promocije kulturno-povijesne baštine (Lokalna razvojna strategija 2013 - 2015).

---

⁸ Opširnije na stranici: <http://www.terra-liburna.hr/lokalna-razvojna-strategija/>, 16. lipanj 2015.

2 Kultura kao pokretač razvoja

Kulturni razvoj se u ovom radu analizira stavljajući u fokus razvojne procese koji omogućavaju kulturi da djeluje na način koji potiče razvoj lokalne zajednice i revitalizaciju kulturne baštine. Nematerijalna mitološka baština ostvaruje potencijal u poticanju održivog i ruralnog razvoja, te razvijanju selektivnih aspekata turizma koji posljedično omogućuju daljnja ulaganja u kulturu. U ovom poglavlju se iznosi perspektiva upotrebe kulture u recipročnom odnosu sa gospodarskim sektorom, s naglaskom na problem kako postići ravnotežu između kulturnih industrija i kulture samo svrhovitosti. Cilj je ponuditi platformu prema kojoj se mitološka priča odabranog područja može pametno koristiti u smjeru održivog razvoja.

Kultura kao pokretač razvoja u raspravi o kulturnom razvitku, očuvanju baštine, turizmu i socioekonomskom razvoju zauzima centralnu ulogu. Riječ kultura dolazi od latinske riječi *colere* što znači uzgajati, kultivirati. U društvenim znanostima pojmom kultura obilježava se široki spektar društvenih pojava, a one osnovne, antropološke, vide ga kao pojam koji označava sveobuhvatni način života nekog društva, odnosno skup praksi i vjerovanja (Eagleton, 2002:46).

Etnologinja i kulturna antropologinja Dunja Rihtman - Auguštin kulturu definira kao pojam koji uključuje sve što je stvoreno čovjekovim ponašanjem, podrazumijevajući time *kompleksnu cjelinu vrijednosnih obrazaca i normi* te kulturu shvaćenu kao umjetnost, obrazovanje te tradicijsku i narodnu predaju (Rihtman- Auguštin, 1970: 11). Ono što je stvoreno kulturnim praksama i čovjekovim djelovanjem ulazi u opus baštine zajedno s tradicijom, običajima i vrijednosnim obrascima nekog naroda.

Kulturna se baština definira kao materijalni ostaci iznimne znanstvene, povijesne, estetske, arheološke i ekološke vrijednosti, te se odnosi na spomenike, povijesne građevine i lokalitete od posebnog značaja za civilizacijsko naslijeđe (*United Nations World Heritage Conservation Concerning Protection of the World Cultural and Nstural Heritage, 1972: 1*), a podrazumijeva i nematerijalnu baštinu koja se odnosi na *praksu, prezentaciju i ekspresiju* te

znanja i vještine koje određena zajednica smatra djelom svoje kulturne baštine (Jelinčić, 2008: 32).

Prema Maku (1999) , D. A. Jelinčić (2008) tumači kako se kultura odnosi na mnogo sadašnjih i prošlih aspekata nekog društva pa se tako odnosi i na pitanje međugeneracijskog prenošenja baštine što uključuje postignuća zajednice i pojedinaca određenog područja, koja se pamte i njeguju te prenose na buduće generacije (Mak prema Jelinčić, 2008: 26). Njeni žitelji i korisnici izražavaju dužnost očuvanja specifičnih praksi i simbola u nekom vremenskom razdoblju, na nekom geografskom području kao sredstvo distinkcije i kao jednu od određujućih karakteristika neke etničke skupine (Mesić, 2007:160).

Od praksi i vjerovanja, kao sveobuhvatnog načina života koji definira određeno društvo te ga razlikuje od drugih, do vrijednosnih obrazaca, određenog geografskog položaja te prirodne i kulturne baštine govorimo o materijalnim i nematerijalnim aspektima kulture.

Na tom tragu, zadirući dublje u rasprave o kulturi, dotičemo se širine pojma kojeg kulturni kritičar i teoretičar Raymond Williams pojašnjava kroz trodiobu na idealnu, dokumentarnu i socijalnu kulturu (Duda; Williams, 2006:35).

Idealna kultura sadrži univerzalne i opće vrijednosti te predstavlja temeljni proces ljudskog stanja. Dokumentarna kultura dio je materijalne baštine te tako predstavlja skup djela i ljudskog stvaralaštva prema kojima je moguće odrediti i ponovno osjetiti duh nekog vremena. Socijalna kultura dio je posebnog načina života neke zajednice, čije se norme ogledaju i u samim institucijama koje taj kolektiv zastupa u svakodnevnom ponašanju (Duda; Williams, 2006:35,-36).

Raščlamba kulture na navedena područja otvara vrata za jasnije shvaćanje iste, te olakšava analiziranje razvojnih procesa i mogućnosti. Zbog jednostavnijeg razumijevanja, možemo reći da, kroz dokumentarnu kulturu shvaćamo što se nalazi u fundusu materijalne baštine i kulturnog kapitala, idealna kultura ukazuje put kojim određeno društvo teži ili je težilo, dok socijalna dimenzija kazuje o načinu ophođenja naspram iste. Podjela kulture na ovaj način nudi nam pregled slojevitosti što dalje olakšava prezentaciju i razumijevanje.

Preokret u shvaćanju kulture donosi promjene u kojima se njena uloga počinje sagledavati kroz njenu sposobnost poticanja gospodarskog i ekonomskog razvoja. Evolucija svih područja i vidova kulture poprima novo značenje u trenutku formiranja kapitalističkog

pristupa (T. Ahorno i M. Horkheimer: *Kulturna industrija*, 1972; F. Jameson: *Postmodernizam i kulturna logika kasnog kapitalizma*, 1988), koji nastoji sve tekovine komercijalno upotrijebiti i pretvoriti u robu. Spoznaja o njenom rastakanju dovodi do rasprava o etičnom i odgovornom postupanju, kako bi se omogućio pristup koji neće izvlačiti puku korist, već će djelovati na obostrano zadovoljstvo, uzimajući od kulture i čineći za kulturu.

Problematizirajući održivi razvoj kulture i razvoj odgovorne kulturne politike Katunarić (2003) dijeli kulturu i kulturnu proizvodnju u dva aspekta - kulturu samo svrhovitosti i kulturu instrumentalnosti. Kultura svrhovitosti, kao manjinska kultura koja bježi od komercijalne upotrebe, predstavlja oblik kulture (svojestven akademskim krugovima) ovisan o državnoj podršci prilikom realizacije svojih nastojanja (Katunarić, 2003:23). Taj oblik kulture čuva izvorne vrijednosti umjetnosti i kulturne tradicije, ali teži samo zatvaranju, a uz to ovisi isključivo o državnom nadzoru i zaštiti. Smanjenjem raspoloživih sredstava za financiranje iste, trpi njezin razvoj. S druge strane, kultura instrumentalnosti nosi rizik izjednačavanja upotrebne i razmjenske vrijednosti te istine i propagandne poruke, ali predstavlja efikasan način uklapanja kulture u druge sektore putem kojih se može dalje razvijati.

Oba modusa kulture postavljaju se kao bitna i nezamjenjiva za kulturni razvoj. Kultura svrhovitosti jedinstveni je izraz etičkih i estetskih vrijednosti i dimenzija znanja, dok je instrumentalnost kulture bitna prilikom razvoja kulturnih industrija koje mogu pripomoći njenoj održivosti i popularizaciji, ukoliko surađuju sa prvim oblikom. Upravo stoga, Katunarić (2003) ističe kako je bitno postići konsenzus između ovih dvaju oblika kulturne proizvodnje, kao centralnog pitanja ostvarenja kvalitetne kulturne strategije. Središnja preokupacija time postaje uspostaviti ravnotežu između državnog i privatnog sektora, elitnog i masovnog, umjetnosti i industrije. Pritom vidi prijeko potrebnim zahtjev za decentralizacijom kulturne politike u skladu sa tradicionalnim kulturnim područjima, kao najsigurniji oblik prenošenja vrijednosti i razvojnih funkcija kulture. Hrvatska kao multi regionalna zemlja, nastala je povijesnim spajanjem regija. Upravo na tome mogla bi u budućnosti *urediti svoj održivi razvitak, kako kulturni tako ekonomski, ekološki, turistički i drugi* (Katunarić, 2003:26). U tom smislu, moguće je postići dijalektalni odnos znanja i vještina odnosno, kulturnog kapitala i socijalnog kapitala u vidu karakteristika određene regije, zajedno sa očuvanošću prirodne sredine, kontroliranog ekonomskog rasta te oblikovanjem urbanog i ruralnoga ambijenta (Katunarić, 2003:52).

Nova pragmatičnost u fokus stavlja upotrebu kulture u pogledu socioekonomske revitalizacije, promocije kulturno-povijesne baštine i očuvanja identiteta. Kreativna dimenzija iste, ostvaruje punu moć u organizaciji kulturnih sadržaja i manifestacija kojima se doprinosi širenju svijesti o vrijednosti kulturne baštine, ali jednako tako, ostvaruje dobit za njeno očuvanje i buduća ulaganja. Promocijom kulturne baštine i povećanjem interesanata ostvaruje se dobit za razvoj turizma i turističke ponude. Održivost kulture u tom pogledu znači spoj s društveno odgovornim poduzetništvom, koje je usmjereno na otvaranje novih radnih mjesta, povećanje bruto nacionalnog dohotka te predstavlja izvor duhovne i moralne obnove zbog vrijednosti koje promovira: socijalno inkluziju, partnerstvo, aktivno sudjelovanje građana te ekonomski razvoj⁹.

Objedinjujući značaj i rušeći okove, koji su se stvorili oko podjela kulture na elitnu, tradicijsku i masovnu, te promocijom umjetničkih djela i širokog spektra tradicijske, pučke kulture pridonosi se općoj popularizaciji i proizvodnji koja ne služi nužno samo komercijalizaciji iste, već otvara mogućnost za reinvesticiju i kulturni razvitak (Katunarić, 2003:15).

Katunarić (2003) napominje kako u težnji ka tom cilju, na prvom mjestu stoji umjetničko i kulturno obrazovanje šire i uže javnosti. Kroz školstvo i medije valja približiti kulturu što većem broju ljudi čime će se izbjeći da rezultat bude sušto podizanje potrošačkog ukusa stanovnika, već i drugih potreba i kvalitete cjelokupne sredine što dugoročno ima za cilj stvaranje boljeg života, te ujedno i dojma o Hrvatskoj izvana i iznutra. Ukratko, odnosom naspram kulture i vlastite životne sredine najbolje prezentiramo vlastitu zemlju. Uz to, suočeni promjenama koje su potaknute širenjem globalnog tržišta, globalizacijom i utjecajem opće amerikanizacije popularnom komercijalnom kulturom, prilikom čega se nacionalne kulture bore za očuvanje vlastitog identiteta, potiče na razmišljanje o važnosti ulaganja u očuvanje *izvornosti*. Autohtona kultura na taj način postaje sredstvom očuvanja identiteta i kulturnih tekovina određenog društva. Upoznavanjem kulturnih tekovina nekog društva moguće je dobiti uvid o duhu prošlog i sadašnjeg vremena, te o procesima koji u njemu djeluju. Ulaganjima u kulturu i njeno dugoročno očuvanje, prepoznatljivost i održivost, u interesu je kulturne diversifikacije čije rukovođenje mora nužno ići u korak s vremenom.

---

⁹Rikalović, *Academica*, vidi više:

http://www.academica.rs/academica/Agenda%202011%20za%20kulturu_Izvestaj%20sa%20predavanja.pdf, 22. ožujak 2015.

Na tom putu, prilikom težnje u postizanju prepoznatljivosti i održive kulturne politike, u dokumentima Vlade i Ministarstva kulture Republike Hrvatske *Strateški plan 2012.- 2014.*¹⁰ ističe se važnost stalnog preispitivanja kulturnih vrijednosti uz poticanje kulturnog stvaralaštva. Kulturni pluralizam, multikulturalizam, i otvorenost prema okruženju navode se kao temelj kulturne komunikacije. K tome, pretvaranje kulturnog sektora u ključnu polugu razvitka kroz decentralizaciju upravljanja kulturom i kulturnim djelatnostima te međunarodnu kulturnu suradnju u sve novijim oblicima, postavlja se za vodeće ciljeve budućeg kulturnog razvitka.

Odgovorno upravljanje kulturom predstavlja izazov današnjeg vremena, u kojem valja pronaći uravnoteženi pristup između očuvanja, revitalizacije, promocije i isplativosti (održivosti) kulture, kroz materijalnu i nematerijalnu baštinu. Impelementacijom inovativnih modela moguće je postići njenu održivost. S druge strane, ukoliko se prione na preveliku predostrožnost i konzervaciju iste, u opasnosti je da postane kruta i zatvorena kategorija.

2.1 Interakcija turizma i kulture

Međudjelovanje turizma i kulture izaziva brojne polemike zbog eksploativnog odnosa masovnog turizma prema kulturi. Upravo zbog toga nalaže se promišljanje koje će omogućiti primjeren, odgovoran i održivi pristup. U pogledu toga, zahtjeva se konkretnije definiranje pojma turizma kako bi se uvidio njegov odnos i djelovanje na kulturu. Definirajući turizam, jasnije obuhvaćamo ulogu aktera u turizmu, kao i samu motivaciju koja pokreće određene selektivne oblike turizma.

Održivi razvoj i njegovanje selektivnih oblika turizma je bitno za stvaranje posebne turističke ponude. Shodno tome, turizam, ukoliko je orijentiran na kulturu, doprinosi razvoju lokalne zajednice kao i očuvanju i revitalizaciji kulturnih dobara. Ovo poglavlje usmjereno je ka boljem razumijevanju pojave turizma kako bi se uvidjele prednosti glede valorizacije kulturne baštine kojoj prijeti zapuštanje. U tom smislu, stvara se okvir za pristup mitsko-povijesnoj tematici, koja kao obnovljeni segment nematerijalne baštine predstavlja novi

---

¹⁰Vidi više na: <http://www.min-kulture.hr/userdocs/images/NAJNOVIJE%20NOVOSTI/Strateski%20plan%20Ministarstva%20kulture%202012%20-2014%20%20-%20revidiran%20za%20web%2016042012.pdf>, 22. lipanj 2015.

potencijal za razvoj ruralnog područja, otvaranje novih radnih mjesta te stvaranje kvalitetnog i edukativnog turističkog proizvoda u skladu s održivim turizmom.

Kultura nudi uvide u način života društva, ophođenje spram svijeta i percepcije realnosti što se ujediniuje u običajima i tradiciji te kulturnoj baštini. Izučavajući kulturu dolazimo do brojnih zaključaka o pojedinom društvu te proširujemo vlastitu predodžbu o raznolikosti načina shvaćanja pojedine društvene stvarnosti.

Razlikujemo mnogo različitih tipologija kultura, od svakodnevnice, tradicijske kulture, popularne kulture, visoke kulture (Haralambos, Holborn, 2002:884). Ukratko, razlikujemo kulture na čije je oblikovanje utjecalo mnogo stoljeća raznih utjecaja, čineći je upravo takvom kakva ona jeste danas. Upravo od te pretpostavke polazimo kada fragmentiramo povijesna razdoblja i stilove i nadijevamo im imena i obilježja, vjerujući u njihovu formativnu važnost za neko društvo. Dokazi te raznolikosti ostaju godinama postojati u obliku raznolikih izričaja, stilova gradnje i građevina, običajima i pričama koji su zaživjeli sve do danas, kao i u vidu materijalnih i nematerijalnih kulturnih artefakata u povijesnim zbirkama.

Pripovijesti koje nam prenose ti svjedoci vremena postaju bitnima stoga što nam tumače tijek vremena i povijesti, te nas uvijek nanovo podsjećaju na smjer društvenog razvoja. Kulturni teoretičar Raymond Williams (Duda, 2006) tvrdi da je kroz konzumaciju dokumentarne kulture moguće doći do uvida o duhu nekog vremena, a primijenimo li to na turizam, možemo reći kako turist dobiva uvid u kulturu domaćina konzumacijom kulturnih artefakata i dokumentarne kulture.

Interes turista za kulturom domaćina postaje i dijelom društvenog fenomena turizma koji se potaknut raznim motivacijama razvija kao socijalni, kulturni ali i ekonomski fenomen. U stručnoj se literaturi turizam (Alfieri, 1994; Jadrešić, 2001; Jokić, 1997) od početaka nastoji definirati na adekvatan način, koji će u jednoj definiciji uspjeti opisati sva bitna obilježja tog fenomena.

Prema povijesnom i evolucionističkom shvaćanju (Chaix, 1932; Mariotti, 1933; Gargašević, 1958; Marković, 1967; Vrignanin, 1952), na turizam se gleda kao na pojavu koja je stara koliko i čovjek, a izraz je čovjekove potrebe za istraživanjem nepoznatog. Suvremeni turizam je iz te perspektive *rezultat mnogo vjekovnog razvoja pojave kojoj uzroke treba tražiti u čovjeku urođenoj potrebi i instinktivnoj želji za kretanjem i putovanjem* (Alfieri, 1994:17).

U etimološkom smislu porijekla pojma *turist* pojavljuje se u engleskoj i francuskoj putopisnoj literaturi gdje označava *promet stranaca* (Alfier, 1994:29). U tom kontekstu on nastaje kao romantičarska ideja o putopiscu i istraživaču koji, vođen slobodom, teži za upoznavanjem egzotičnih zemalja i povijesti, mitologija i folklor.

Padom feudalizma i nastajanjem kapitalizma pod utjecajem prve industrijske revolucije i procesom naglog ekonomskog rasta i urbanizacije, dolazi do promjena društvene stvarnosti te do pojačane pojave migracija. Prvi oblici turizma, kao izraz kolektivnih migracija, sežu tako u 19. i 20. stoljeće, potaknuti razvojem željeznica i parobroda (Alfier, 1994:18).

Ispočetka, na turizam se gleda kao na fenomen dokoličarske migracije buržoaske klase koja predstavlja izraz kolektivnog prestiža. Takav se turizam odvijao na uvijek istim luksuznim lokacijama, u ladanjskim klubovima, toplicama, planinama ili sredozemnim obalama ispunjen luksuznim zabavama buržoazije, te je stoga bio rezerviran samo za pripadnike društveno povlaštene klase (Alfier, 1994:21).

S razvojem industrije te ekonomskim i socijalnim promjenama, kao rezultatom toga, dolazi do razvoja radničke klase i jačanja njihove platežne moći. Trend migracija se širi te zadobiva novi predznak vođen ponudom rada, pa se tako, turizam u jednom djelu počinje sagledavati i kroz *gostovanja* radničke klase u stranim industrijskim gradovima (Alfier, 1994:27).

Društvene i ekonomske promjene, potaknule su dakako i novi trend potrošnje uslijed čega se postavlja imperativ za širim razumijevanjem i definiranjem masovnog fenomena turizma kao opće društvene i ekonomske pojave. S evolucijom turizma i napredovanjem znanosti o turizmu, poseže se za definicijama s dinamičkog aspekta koje nastoje uhvatiti moment migracije i putovanja te promjene boravka, no pojavljuje se potreba definiranja popratnih pojava manifestiranih u potrošnji.

Sa stajališta potrošnje, na turizam u užem smislu gleda se kao na promet osoba koje se udaljavaju iz mjesta vlastitog boravka kako bi zadovoljili svoje *fiziološke, duhovne ili osobne potrebe i želje* te ostvarili potrošnju materijalnih i nematerijalnih dobara (Alfier, 1994:33). Navedena definicija zadržava fokus na potrošnji.

U budućim nastojanjima objašnjenja turizma nastoji se obuhvatiti i društvene motive koji posljedično uključuju potrošnju, no nisu primarno vođene njome, te sagledati turizam kako s objektivnog, ekonomskog aspekta destinacije, tako i sa subjektivnog aspekta putnika. Alfier (1994:34) nudi obrazloženje utjecaja procesa koji se odvijaju u ovoj djelatnosti, iz dva

aspekta- subjektivnog i objektivnog. Sa subjektivnog stajališta, u turizmu migracije označavaju heterogene ljudske mase potaknute različitim potrebama, kao što su primjerice potrebe za odmorom i razonodom, te zdravstvene, kulturne i druge nelukrativne potrebe koje turizam definiraju kao društvenu pojavu. Objektivna gibanja obilježena su svim onim što omogućuje ljudima da ostvare te svrhe, čime turizam biva sagledan iz ekonomskog aspekta.

Razvoj turizma, od rudimentarnog i individualnog, svojstveno čovjekovu istraživanju nepoznatog, do modernog organiziranog i masovnog turizma, omogućenog razvojem željeznica i parobroda, koji se razvija u 19. i 20. stoljeću mijenja svoj karakter. Putovanja se bitno razlikuju prema: *ekonomskoj i društvenoj uvjetovanosti, po broju karakteru i snazi motiva; po brojčanosti, socijalnom sastavu i ponašanju sudionika; po vremenskoj učestalosti, i prostornoj usmjerenosti i razmještaju, po oblicima i pratećim pojavama; po funkcijama posrednim i neposrednim utjecajima i konačno vidljivim i nevidljivim učincima* (Alfier, 1994:34). Neovisno o tome kakav karakter je turizam poprimao i kojom je motivacijom vođen odlikuje ga promjena svakidašnjice i uronjenosti u vlastitu kulturnu stvarnost te potraga za *nesvakidašnjim*, odnosno nesvakidašnjim (Simonicca, 1997 prema Jelinčić, 2008:37).

Pri odabiru destinacije ističe se važnost prepoznavanja motivacije koja ga usmjerava prema određenom obliku i konzumaciji određenih sadržaja. Suvremeni turizam kao *prirodno-prostorni i sociogospodarski fenomen koji na najbolji način prezentira kulturu određene zemlje* (Geić, 2007:37) u velikom djelu usmjeren je na kulturu destinacije koja svojim datostima privlači turiste. Ponuda destinacije i način prezentacije, ali i sam učinak i međudjelovanje turizma i kulture postaje bitnim prilikom promišljanja o finalnim efektima i postignućima.

Razvojem naprednih oblika prijevoza koji omogućavaju pojačane migracije, potaknute procesima globalizacije, ali jednako tako i medija koji igraju važnu ulogu u protoku informacija i načinu prezentacije kulture i turizma, potiče se stvaranje narativa i imaginacija prostora. U tom kontekstu, problematizirajući pitanje pojačanih migracija potaknutih globalizacijom, bilo turista ili radnika Arjun Appadurai (2005) analizira složenu sferu međudjelovanja stvorenu između toka kapitala, protoka informacija i utjecaja medija, tehnologije i ideologije te stvaranju imaginarnih svjetova u društvenoj percepciji (Appadurai, 2005:35). Svi navedeni čimbenici utječu na percepciju i daljnji razvoj kako lokalne tako i globalne kulture, pri čemu se turizam ubraja u djelatne elemente uslijed kojih dolazi do sociokulturnih interakcija koje mijenjaju kulturalnu stvarnost.

U tom smislu, odnos turizma i kulture odnosi se na opći razvoj društva utjecajem globalizacije i prošireni interes za upoznavanje dugih mjesta i različitih kultura. Uslijed toga, dolazi do međudnosa kultura, lokalne i uvezene, odnosno turističke kulture, dolazi do miješanja kultura (Jokić, 1997:32). Tim se djelovanjem zahvaćaju subjektivne kulture domaćina i turista koji sudjeluju u njoj te objektivna kultura mjesta (Alfieri, 1994:192).

Socijalna interakcija potiče izmjenu iskustava, sustava vrijednosti i prezentaciju vlastite kulture u shvaćanju *drugog* te na taj način stvara djeliće hibridnih turističkih kultura. Za domicilno stanovništvo sudjelovanje u turizmu predstavlja prezentaciju vlastite kulture, odnosno stavova, ideja i vrijednosti, ali ujedno ono mijenja način na koji subjekt percipira vlastitu baštinu, trudeći se biti predstavnikom i promicateljem vlastite zemlje. Stvarnost s kojom je domaćin suočen svakodnevno, mijenja dimenziju upravo stoga što dobiva priliku prezentirati drugome ono što je njemu poznato. Na taj način, sagledavajući blagodati vlastite zemlje iz perspektive stranca, on postiže začudnost kojom ponovno valorizira vlastitu kulturu i postaje svjestan svoje prezentacijske uloge. S druge strane, turist biva uronjen u stvarnost druge kulture koje proširuju njegove spoznaje i vidokrug gledanja na svijet. Ukratko, turizam *umnaža ljudske odnose* te omogućuje dijeljenje iskustva i spoznaja, te upoznavanje i povezivanje pojedinaca, nacija i klasa u internacionalnoj kulturnoj razmjeni i uklanjanju predrasuda (Alfieri, 1994:192).

Objektivna kultura, dakle, kulturna baština nudi uvide u povijesni razvoj nekog društva te predstavlja izvor atrakcije turista koji posjećuju određenu destinaciju kako bi primarno posvjedočili spomenicima općecivilizacijske vrijednosti, a potom i upoznali kontekst i kulturu u kojoj se oni nalaze. U tom aspektu, na turizam se gleda kao na selektivni oblik kulturnog turizma kojem je primarna motivacija upoznavanje materijalne i nematerijalne baštine neke zemlje. Kultura u tom segmentu postaje sadržajem turističke ponude, dok turizam u recipročnom odnosu zauzima značajnu ulogu u revitalizaciji i valorizaciji iste.

Objektivna kultura, koja je u mnogome zaslužna za širenje turizma, sadržava najznačajnije čimbenike turističke ponude kao što su kulturna dobra izuzetnog povijesnog značaja, velike umjetničke i znanstvene vrijednosti, ali također i prirodna prostranstva očuvana ljudskom pažnjom (Gejić, 2007:38).

U akademskim krugovima mnoge rasprave problematiziraju upotrebu kulture u turizmu. Prijepori oko upotrebe kulture, njene pravilne prezentacije te izbjegavanja plastičnog i jednostranog prikazivanja kojemu je cilj stvaranje atrakcije i ekonomska dobit, vode se u

svrhu pravilne valorizacije kulturne baštine. Sa stajališta kulturalnih studija, turizmu se zamjera komercijalna upotreba kulture i povijesti koja teži komodifikaciji iste, te njenom krajnjem pražnjenju od sadržaja (Atkinson, 2008:190).

Prezentacije kulture odnose se na prezentaciju prošlosti u sadašnjosti (Nuryanti, 1996 prema Jelinčić, 2008:25). Povijest, kao niz činjenica koje uključuju društveno konstruiranje podložna je mnogostrukim interpretacijama te, shodno tome biva opisana iz određenog aspekta i određenog stajališta. U tom se procesu gubi mogućnost objektivnosti i ona postaje podložna interpretacijama sukladno kulturnim akterima, vremenu i prostoru u kojem nastaje, te modeliranju shodno promjeni karaktera vremena (Nora, 2008).

Interpretacije kulturne baštine iz tog aspekta dolaze pod povećalo kritike kulturnog geografa Davida Atkinsona (2008) koji tumači baštinu kao društvenu konstrukciju i ukazuje da ne postoji jedna baština već *više verzija prošlosti konstruiranih u suvremenim kontekstima* (Atkinson, 2008:189). Turizmu se zamjera selektivnu upotrebu baštine prilikom koje se određene činjenice brišu ili skrivaju, dok se druge pretvaraju u romantizirane prikaze *neautentične i lažne povijesti*, koja postaje djelom *industrije baštine* (Atkinson, 2008:195,196). Valja pritom reći kako selektivna upotreba povijesti nije problem samo turizma, već opći društveni problem koji se javlja kao problematika političkih orijentacija koje selektivno koriste kolektivna sjećanja. Shodno tome, mjesta sjećanja navode se kao društveno konstruirana, naknadno uspostavljena, umjetno i namjerno održavana mjesta od strane zajednice vođene promjenom i obnavljanjem (Nora, 138 : 2007). Sjećanje je u trajnoj evoluciji stoga što ga prenose ljudi, pa ono time biva podložno iskrivljavanju, uspomenama i zaboravima, prisvajanju i manipulacijama kao i naglom oživljavanju, dok je s druge strane povijest problematična rekonstrukcija prošlosti (Nora, 2007:139).

Upravo stoga, daje se zaključiti kako, turizam kao društvena tvorevina, slijedi trenutno društveno nahodjenje valorizacije određene kulturne baštine i time odražava kulturnu stvarnost u kojoj se nalazi. Unatoč zabrinutosti o problematičnom prikazivanju povijesti Samuel (1994) smatra kako je rad sjećanja *dinamičan organski oblik spoznaje i demokratski interes koji je otvoren svakovrsnim ljudima koji ga crpe iz mnogih izvora* (Samuel, 1994 prema Atkinson, 2008:196).

Kulturni turist vođen primarnom motivacijom razumijevanja autohtone kulture i dublje kulturne pozadine, ulazi u interakciju s lokalnim stanovništvom te od njega dobiva

dodatni uvid. Interakcija između turističkih aktera, odnosno domaćina i gosta, predmet je interesa etnometodologije koja se temelji na individualističkom pristupu te inzistira na vlastitoj definiciji situacije i ne priznaje univerzalno socijalno tumačenje svijeta. Navedena metodološka orijentacija teži spoznati barem dio istine o prirodi sociokulturne promjene poštujući alternativna iskustva (Jokić, 1997:17).

Turistički se interes za istraživanjem kulturno-povijesnih značajki neprestano širi dodirujući se prirodnih datosti koje šire krug turističkih atraktivnosti do posebnih segmenata prirodnih ambijenata, ruralnih područja i ekoturizma, koji stavlja novo svjetlo na poimanje turizma u vidu relaksacije i ponovnog povratka prirodi. U skladu s time profiliraju se različite vrste turizma, od onih koji njeguju kulturu putovanja, gastronomije, rekreacije, zdravstva i odmaranja. Proširujući spoznaje, stječući nova životna iskustva te uspostavljajući odnos između ljudi različitih kultura, religija, nacionalnosti i klasa, turizam teži doprinosti općem napretku i humanizaciji društva.

Prilikom promišljanja i planiranja kulturnog i turističkog razvoja na umu valja imati različitu paletu utjecaja koje turizam ima na kulturu. Upravo radi velikog maha u razvoju masovnog turizma, čiji se razvoj i pristup dovodi u pitanje kada je riječ o očuvanju i valorizaciji kulturne baštine, valja biti na oprezu u pogledu eksploatacije, devastacije i komercijalizacije iste, kao i okoliša u kojem se odvija. U tom se pogledu sugeriraju izrade brojnih studija očuvanja okoliša i strategija razvoja turizma koje još uvijek nedovoljno kvalitetno i aktivno usmjeravaju i prate njegov razvoj.

Stihijski i neplanski razvoj turizma ne ostavlja dovoljno prostora za očuvanje i njegovanje kulturne baštine, već dovodi do rizika o komercijalnoj eksploataciji i prekapacitiranoj posjećenosti kulturnih spomenika što doprinosi njihovoj devastaciji.

Razvoj masovnog turizma zahvaća lokalitete, šireći se na okolne prostore kojima, također prijete prostorna devastacije, nagla i neplanska urbanizacija te onečišćenje okoliša. Stoga, postaje bitno usmjeravanje turizma u jednu od njegovih grana: kulturni turizam, zdravstveni turizam, pustolovni turizam, arheološki turizam, rekreacijski turizam, *naturizam*, poticajni turizam, vjerski turizam, ekoturizam, seoski turizam, volonterski turizam te zalaganje za održivost.

Određenje karaktera turizma nudi prostor za predviđanje i praćenje sociokulturnog i ekonomskog utjecaja te razvojnih procesa, koje valja uvrstiti prilikom promišljanja o

pozitivnim i negativnim aspektima djelovanja na kulturnu baštinu, lokalnu zajednicu i okoliš. Na taj način ističe se potreba za održivošću svakog vida razvoja turizma.

Monika Murzyn-Kupisz (2012), analizirajući kulturne, ekonomske i socijalne aspekte održivosti turizma definira promjenu karaktera i predodžbe razvoja turizma primarno orijentiranog na komodifikaciju, te predlaže model orijentiran na čovjeka, odnosno zajednicu, koji želi postići ravnotežu između ekonomskih, prostornih i socijalnih potreba (Murzyn-Kupisz, 2012). Takav pristup otvara mnogostruke potencijale i dobrobiti na području očuvanja kulturne baštine, razvoja lokalne zajednice, znanja i svijesti o vrijednosti lokalne kulturne baštine, socijalne inkluzije i otvaranja novih radnih mjesta, razvoja ruralne infrastrukture i ispunjenja lokalnih potreba.

Usprkos kritikama, dobro osmišljeni turizam koji želi izbjeći masovni karakter i temelji se na kulturi i zastupanju kulturnih različitosti te prepoznavanju motivacije, teži ka tome da educira posjetitelja te da mu se uz obilazak materijalnih oblika kulture dopusti vlastita interpretacija i razumijevanje, kao i upoznavanje načina života populacije u određenoj kulturnoj destinaciji.

Kulturni turist, vođen kozmopolitskom motivacijom za učenjem i upoznavanjem druge kulture i iskušavanjem drugačijeg, pokazuje sklonost ka prethodnom informiranju o mjestu i kulturi koju posjećuje, ali također pokazuje sklonost ka samostalnom ulasku u interakciju sa stanovništvom koja može pomoći prilikom tumačenja iste.

2.2 Kulturni turizam

Mitologijom bogata povijest liburnijskog kraja¹¹ orijentira nas na razmatranje kulturnog turizma kao onoga koji može biti na poseban način usmjeren na tradiciju i kulturu. Usmjeravanje na kulturni turizam predstavlja određenje smjera kretanja budućeg turističkog razvoja koji vrednuje povijesnu i kulturnu baštinu, a samim time nudi orijentaciju budućeg razvoja koncepta Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun¹² na edukativni i održivi vid turizma. Potencijali koje sadrži poučna staza iznad Mošćeničke Drage, poklapaju se sa idejom

---

¹¹ Liburnija- ime područja kojeg su nekoć naseljavali Liburni.

¹² Više u poglavljima 4. , 4.1. i 5.5.

kulturnog turizma i njegovim podvrstama koje otvaraju nove mogućnosti u oplemenjivanju turističke ponude staze i dodatnoj valorizaciji njenog značaja.

Kulturni turizam, turizam baštine ili turizam kulturne baštine razvija se kao selektivni oblik turizma koji, orijentirajući se na kulturu i kulturnu baštinu, želi izbjeći masovni karakter. Kulturna baština u tom djelu predstavlja jedan od vodećih razloga i izvora motivacije turista koji nastoje upoznati kulturu destinacije i steći uvid u kulturnu stvarnost naroda, odnosno zajednice. Odlikuje se također i zabavno-edukativnim, interaktivnim karakterom posvećenim istraživanju i upoznavanju povijesti, umjetnosti, društvene i prirodne baštine te folklora (Jelinčić, 2008: 46).

Šire shvaćanje vidi kulturalni turizam kao pojavu koja potiče ljude, motivirane u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, baštinu ili upoznavanjem stila života zemlje, regije ili lokaliteta, da napuste svoje mjesto boravka (Jelinčić, 2008:51). Kulturnim turistom smatra se osoba koja je barem djelomice motivirana sudjelovanjem u kulturnim aktivnostima (Strategija razvoja kulturnog turizma, 2003:5).

U Konvenciji za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. kulturna se baština raščlanjuje na materijalnu i nematerijalnu baštinu. Tri glavne sastavnice materijalne baštine uključuju spomenike, skupine građevina i lokalitete. Radi se o:

- 1. Spomenici: djela arhitekture, monumentalna djela iz područja skulpture i slikanja; elementi ili strukture arheološke prirode; crteži, pećine i prebivališta, kombinacije obilježja izuzetne univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene;*
- 2. Skupine građevina: skupine samostojećih ili povezanih građevina koje zbog svoje arhitekture, homogenosti ili položaja u okolišu posjeduju izuzetnu univerzalnu vrijednost, povijesnu, umjetničku ili znanstvenu;*
- 3. Lokaliteti: čovjekova djela ili kombinirana djela prirode i čovjeka te područja koja uključuju arheološke lokalitete izuzetne univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene (United Nations World Heritage Convention Concerning Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972.).*

Nematerijalna kulturna baština ili *živuća kulturna baština* temelji se na usmenoj tradiciji, izričaju i jeziku, scenskoj umjetnosti, društvenim praksama, ritualima i svečanostima, znanjima i praksama o prirodi i svemiru te na tradicijskim obrtima, a kao takva predstavlja identitet naroda koji mu osigurava kontinuitet življenja (Jelinčić, 2008:31-33).

Kulturni turizam orijentiran je na kulturnu baštinu te podrazumijeva posjete muzejima, izložbama, koncertima, spomenicima religijske ili svjetovne arhitekture te tradiciji, običajima i kulturnim praksama. Prilikom upoznavanja kulturne baštine javlja se pitanje prezentacije i načina na koji će ona biti prikazana. Također, iskustvo koje stječu turisti prilikom susreta sa domaćim stanovništvom postaje važan dio turističke svakodnevnice. Očekuje se da ispitujući i upoznavajući kulturu domaćina, turist stekne određena znanja i spoznaje, te da dobije priliku ponešto naučiti o lokalnoj zajednici. Utoliko se očekuje i da mu je omogućeno učenje o značenju lokaliteta i običaja za lokalnu zajednicu, njezinu baštinu te kulturni i prirodni krajolik. Učenje i upoznavanje mora nužno sadržavati interaktivan karakter koji će omogućiti gostu da kroz zabavan pristup nepoznatoj kulturi, razumije, poštuje i *usvoji* kulturne razlike. Prilikom zadovoljavanja kulturnih potreba turist se susreće sa različitim reprezentacijama kulture domaćina. Njegova motivacija prilikom razumijevanja iste zauzima važnu ulogu. U motivaciji leži ključ ponašanja turista prije i za vrijeme odmora. Motivi za odmor mogu biti svakakvi, počevši od potrebe za odmorom, druženjem, pustolovinom, doživljajem različitih kultura i gastronomija, intelektualnim uzdizanjem, duhovnim razvojem ili može biti pitanje prestiža (Jadričić, 2001:69). Motivacija potiče turista na posjet, kako kulturnih, tako i drugih destinacija te ga svrstava u interesno područje određenog oblika turizma. Ovisno o interesu, bilo estetskom, intelektualnom, emotivnom ili psihološkom, koji ide u korak s motivacijom, ovise kulturni afiniteti koji dovode posjetitelja do određenog vida kulturne baštine.

Akteri kulturnog turizma mogu biti motivirani iz najmanje tri različite vrste motivacije koju je Jelinčić nazvala: primarna, usputna i slučajna (Jelinčić, 2001:43).

Primarnu motivaciju ima turist koji ciljano dolazi posjetiti neku kulturnu destinaciju. Usputna motivacija će biti svojstvena turistu koji ima druge motive putovanja, ali je pritom odlučio posjetiti bitna obilježja toga kraja, te slučajna pri kojoj turist nema namjeru upoznati kulturu destinacije, ali za svog boravka dolazi u kontakt s njome (Jelinčić, 2001:44). Motivacija kao ključ zanimanja uvelike određuje koliko će vremena turist utrošiti na upoznavanje kulture, te koliko i koje će kulturne spomenike posjetiti.

Jokić (1997) iz sociokulturne perspektive nudi prošireni uvid u izvore društvene motivacije, pa nabroja motive koji ulaze u sferu sveto-profano, obično i neobično, inverzijski okvir, *push-pull*¹³ te okvir igre. Pristup dihotomije *sveto-profano*¹⁴ koristi se u

---

¹³ U prijevodu- protutaktni okvir, *push*-gurnuti, *pull*-vući (Filipović, 2004).

neodirkemovskom pristupu koji turizam analizira s pozicije suvremenog hodočašća, gdje on danas u tehnološki razvijenim društvima zauzima ulogu koju su prije ispunjavali religijski obredi. U tu domenu ulaze putovanja iz religijskih razloga kao jedan od vodećih oblika turizma (Swaros, 2006). U skladu s time tumači se kako, bez obzira radi li se o tome da ljudi putuju kako bi se približili Bogu ili suncu, njihovi motivi su slični - *biti barem na kratko djelom općesvjetskog duha i pokreta te nadahnuti se na izvoru pročišćenja* (Jokić, 1997:40). Potreba za promjenom okruženja te emancipacija od pritiska strukturalnih elemenata određenog društva i njegove svakodnevice izražava se potreba turista čija motivacija ulazi u okvir obično-neobično. Nastavak težnje za promjenom i potragom za neobičnim manifestira se u inverzijskom okviru, kojim se u antropološkom smislu podrazumijeva *običaj povratka* (Jokić, 1997:40). U toj sferi obično varira nekoliko tipova ponašanja koje antropolozi (Cohen, MacCanell) koriste pri objašnjavanju sudjelovanja turista u lokalnim ritualima, kao primjerice *biti seljakom na jedan dan. Push i pull*, odnosno poticajni i privlačni okvir proizlaze iz obilježja zemalja domaćina i destinacije, te predstavljaju neizravnu motivaciju (*push*) ka bijegu od rada i anomije. S druge strane, motivi u *pull* sferi, pripisuju se turističkoj destinaciji koja privlači turista i nudi mu zadovoljenje potrebe za putovanjem i promjenom mjesta boravka. Posljednji koncept obrazlaže motiv *igre* kao objašnjenje nesvakidašnjeg turističkog ponašanja koji predstavlja značajan razlog pri proživljavanju različitih oblika turističkog iskustva, ali i kao ključni element pri istraživanju dokolice i slobodnog vremena (Jokić, 1997:40).

Moment igre vezuje se svojim karakteristikama za kreativni vid turizma koji posjetitelju omogućuje doživljavanje posebnog iskustva. Razvojem te njegovanjem kreativnog potencijala, interakcijom sa lokalnim stanovništvom kao i učenjem posebnih vještina i zanata karakterističnih za stranu kulturu i stanovništvo, promiču se iskustvene aktivnosti što ide u skladu sa postmodernističkim shvaćanjem turizma.

U širokoj turističkoj ponudi tog tipa nude se tečajevi slikanja i crtanja, izrade predmeta od keramike, pletenja, kuhanja, berbe maslina te uređenje maslinika i vinograda, adaptacije suhozida, izrada starinskih predmeta, igračaka od prirodnih materijala i slično. Svladavanjem novih znanja turist ostvaruje potrebu za igrom, ali jednako tako, ostvaruje praktično učenje

---

¹⁴ Dihotomija *sveto-profano* objašnjava se kroz podjelu na jednostavna (predindustrijska) i razvijena društva. U jednostavnim društvima religija se smatra temeljem razvoja kolektivne svijesti, kroz zajedničke vrijednosti i uvjerenja. Za ta društva karakterističan je oblik mehaničke solidarnosti u kojem se ljudi međusobno prepoznaju prema zajedničkom položaju u društvu. U razvijenim, profaniranim društvima prevladava oblik organske solidarnosti do kojeg dolazi sve većom podjelom rada (Durkheim prema Haralambos, Holborn, 2002: 887)

novih znanja. U tom procesu možemo reći da se otvara dimenzija kreativnog ili hobi turizma (Jelinčić, 2008:70).

Kreativnim i hobi turizmom turistu se omogućuje istinski doživljaj kulture i kreativno učenje koje možemo u jednom djelu poistovjetiti sa antropološkim pristupom terenskog istraživanja, gdje on biva uronjen u stranu kulturu. Primjer navedenog predstavlja *Proljećni sajam tradicijskih obrta i autohtonih proizvoda*¹⁵ u Splitu gdje se uz upoznavanje folkloru i zanata nude radionice izrade tradicijskih igračaka koje se nalaze na popisu UNESCO-ve zaštićene kulturne baštine, kukičanja, fitoaromaterapije i izrade prirodne kozmetike naših baka te izrada brojnih suvenira.

Očuvanje i adaptacija suhozida, primjerice u Francuskoj predstavlja traženi i dobro plaćeni oblik turizma koji se provodi u trajanju od nekoliko tjedana na autohtonoj lokaciji. Na taj se način ukazuje važnost očuvanja drevnih znanja i promišljanje o vrijednostima nekadašnjeg stanovništva. Jednako tako, suvremenom se stanovništvu nudi predah od urbaniziranih cjelina uz uživanje u prirodi i učenje novih tehnika koje mogu pripomoći i njima samima da isto potaknu u vlastitom kraju. Bogatoj baštini suhozida, odmakom od prirode i bijegom u civilizaciju, prijeti zaborav i propadanje. Na ovaj način potiče se valorizacija tih zona i potiče se ponovno obrađivanje zemlje te interes za uzgojem poljoprivrednih kultura svojstvenih tom području kao što su masline i vinova loza.

U Hrvatskoj na tom tragu djeluje udruga *Dragodid*¹⁶ sa sjedištem u Komizi na Visu, koja djeluje diljem hrvatskog područja. Inicijativa je usmjerena na proučavanje i primjenu, tehnika, materijala i struktura tradicijskog graditeljstva. Organiziranjem edukacija i radionica potiče se revitalizacija suhozida i narodnog graditeljstva u krškim predjelima. U tom se pogledu potiče i volonterski turizam čiji su polaznici primjerice studenti arheologije. Primjer takve radionice odvija se svakog ljetna, krajem kolovoza u trajanju od tjedan dana na području Mitsko-povijesne staze Perun-Trebišća, točnije na visoravni Petrebišća. Radionica ugošćuje brojne zainteresirane polaznike iz Francuske, Engleske i Hrvatske. Sponzorirana je od strane Ministarstva kulture i Parka prirode Učka koji snabdijeva volonterski kamp sa hranom i vodom. U Petrebišćima su, suhozidnim tehnikama, do sada obnovljene tri pastirske kuće koje nude sklonište i prenoćište izletnicima, planinarima i drugim korisnicima Parka.

---

¹⁵ Vidi više na: <http://www.dalmacijanews.hr/clanak/1ccb-proljećni-sajam-tradicijskih-obrta-i-autohtonih-proizvoda-hands-2015> , 17. srpanj 2015.

¹⁶ Vidi više na: <http://www.dragodid.org/> , 17. srpanj 2015.

Slika 1. Radionice suhozidanja na Petrebišćima

Na tom putu je i ponuda arheološkog turizma koja uključuje revitalizaciju bogate arheološke baštine. Arheološki se turizam definira kao specijalizirana podvrsta kulturnog turizma kod koje je posjet određene destinacije prvenstveno motiviran interesom za arheološku baštinu (Jelinčić, 2009:3). Razvija se kao alternativni oblik turizma koji uz učenje posjetitelja novoj djelatnosti ili njegovanje njegove stručne sklonost (ukoliko uzmemo u obzir da bi turist mogao biti student arheologije ili arheolog koji na svom području nema priliku istraživati arheološku baštinu) teži očuvanju i istraživanju, nedovoljno istražene arheološke baštine.

Promoviranje povijesne arheologije doprinosi valorizaciji nedovoljno otkrivene baštine, te se nudi i kao oblik financiranja stručnjaka (za koje još uvijek ne postoji dovoljno razvijen sustav financiranja koji bi potaknuo detaljnije istraživanje širokog spektra nalazišta). Ponuda arheološkog turizma odnosi se na jednostavne posjete arheološkim lokalitetima ili parkovima, muzejima, interpretacijskim centrima te uprizorenja povijesnih događaja, ali podrazumijeva i praktično bavljenje arheologijom za polaznike koji posjeduju stručno obrazovanje tog tipa. Arheološki park smatra se oblikom muzeja na otvorenom, na lokaciji arheološkog nalazišta, na kojemu se prezentiraju arheološki nalazi i rekonstrukcije te održava program poput radionica, izložba, uvođenja u proces iskapanja i metode eksperimentalne arheologije te učenja o značenju i važnosti povijesti i kulture nekog razdoblja na navedenom području (Mihelić, 2013:15).

U skladu s time razlikuje se prezentacijski i primijenjeni arheološki turizam kojeg karakterizira izuzetno individualni karakter uz stručne osobne vodiče, specijalizirane i akademski obrazovane arheologe koji educiraju posjetitelja o potpunoj arheološkoj, povijesnoj i kulturnoj pozadini područja. Takvi oblici turizma prepoznati su diljem svijeta, a najuspješnije primjere pronalazimo u Velikoj Britaniji (Stonehenge), Grčkoj (atenska Akropola, Mikena, Delfi), Italiji (Pompeji te brojni drugi etruščanski lokaliteti), Meksiku (piramide Maja) te Peruu (piramide Inka).

Nudeći poseban oblik uzbuđenja potaknutog otkrivanjem novih povijesnih činjenica ističe se važnost očuvanja baštine i ulaganja u neprestano otkrivanje segmenata povijesti. Uvjeti koje neka lokacija treba zadovoljiti da bi postala odredištem arheološkog turizma, uključuju prethodno istraživanje, dokumentiranje i propisanu zaštitu u svrhu očuvanja kulturnih dobara. Kulturnim dobrima od arheološkog značaja smatraju se pokretna i nepokretna dobra od iznimnog *umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja* kao i arheološke zone, krajolici i nalazišta koji odražavaju čovjekovo djelovanje te sadržavaju *umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost* (Balen, 2009: 656).

Integrirati arheologiju u hrvatski kulturni turizam znači ponuditi alternativnu ponudu koja se okreće valorizaciji kulturne baštine i upravljanju kulturno- turističkim resursima. Alternativna skupina turista koja iskazuje interes prema kulturnim vrijednostima i očuvanju baštine, vođena motivacijom za učenjem i svladavanjem novih znanja može pomoći pri općoj promociji povijesno značajnih nalazišta te posvećenosti njihovom daljnjem očuvanju.

Bitno je dobro isplanirati arheološki turizam, za početak uspostavom interpretacijskih centara, da bi se s vremenom došlo do razvijanja razrađenog sustava i upoznavanja zainteresirane ciljane skupine. Ciljana skupina u tom pogledu svakako predstavlja skupinu intelektualaca, vođenih znanjem i usmjerenih ka humanističkim vrijednostima koji njeguju povijesne i kulturne vrijednosti.

Stvaranje kulturno- turističkog proizvoda, u tom smislu znači napraviti korak ka prezentiranju baštine sa jedinstvenog aspekta koji dugoročnim, planskim i dobro usmjerenim stručnim vodstvom može predstavljati djelatni moment ka očuvanju i daljnjem istraživanju bogate i nedovoljno istražene arheološke baštine na kojoj leže stoljeća povijesti. Kreativni aspekti kulturnog turizma idu dalje s izučavanjem autohtonih zanata kojima se tako osigurava izmicanje zaboravu i garancija daljnjeg korištenja. Taj vid turizma, iako atraktivan za strane turiste, predstavlja važniju sferu za domaće turiste, koji osjećaju pripadnost domaćoj kulturi.

Shodno svemu navedenom Hrvatska posjeduje bogati spektar materijalne i nematerijalne baštine te tako nudi prostor za implementaciju projekata povezanih s očuvanjem i revitalizacijom materijalne i nematerijalne baštine.

2.3 Turizam i ekologija – ekoturizam

U ovom poglavlju se govori o povezanosti ideja održivog razvoja i turizma. Osnovno područje na koje se odnosi održivi razvoj je zaštita okoliša. Promišljanje ekoturizma po završetku poglavlja koje je ponudilo uvid u širinu područja koje pokriva kulturni turizam, bitno je stoga što skreće pozornost o važnosti odgovornog ophođenja prema lokalitetima koji se nalaze u okrilju prirode. Promjena paradigme koja je uslijedila jednom kada je stečen uvid o eksploativnom odnosu društva naspram okoliša, polučila je nastankom ekoturizma. Ekoturizam u tom smislu nudi nadopunu svakom obliku turizma koji se odvija u prirodi, a time nudi i šire shvaćanje tematike Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun. Takav koncept želi uvrstiti poimanja kulturnog turizma zajedno sa održivošću ekoturizma kako bi se postigao odgovoran pristup koji vrednuje kako kulturnu, tako i prirodnu baštinu.

Ekologija je znanstvena disciplina koja okuplja znanja i discipline prirodnih i društvenih znanosti u ukupnost načela koja proučava i objašnjava međudnose pojedinih

ekosustava i živih organizama sa prirodnom i društvenom okolinom (Muller, 2004 prema Bilen, 2011:23).

Važnost ekologije i ekološkog pristupa okolišu ističe se kao suvremeni imperativ posljednjih desetak godina, otkako je održana konferencija u Stockholmu 1972. godine o problemima zagađenja okoliša. Otada, svjetske težnje idu u korak sa analizom ekološke problematike u fokusu koje se našla ekološka kriza kao posljedica industrijske revolucije i neodgovornog postupanja resursima.

Društvo kojem je na prvom mjestu bio *napredak* u proizvodnji i mehanizaciji, odnosno razvoju tehnologije, dovodi ekosustav do kritičnog stanja koje iziskuje ozbiljno promišljanje o smjeru daljnjeg razvoja. Jačanje imperativa o redefiniranju čovjekovog odnosa naspram prirode stavlja u fokus etičko postupanje naspram istoga, te propituje sustav vrijednosti društva. Dolazi do promjene u sociokulturnom shvaćanju, iz materijalističkog, u post materijalističko shvaćanje vođeno vrijednostima uljepšavanja okoliša, valorizacije ideje umjesto novca, zalaganje za slobodu mišljenja, humanije društvo, više samoupravljanja i više utjecaja građana (Gejić, 2007:42).

Potreba očuvanja okoliša u fokusu je Svjetske komisije za okoliš i razvitak 1980. godine kada nastaje Strategija svjetske zaštite (*World Conservation Strategy*). U Brundtlandu 1987. godine raspravlja se o gorućem problemu onečišćenja te razvija naputak za ekorazvitak (*Ecodevelopment*), kao i koncept održivog razvoja (*Sustainable Development*). Propisani napuci za buduću, odgovorniji razvoj društva postavljeni su kao uporšte prema kojem se želi izmijeniti odnos svjetskih gospodarstva i svjetske ekonomije na odgovorno i održivo rukovođenje prirodnim resursima.

U globalnim raspravama o eksploataciji okoliša našao se i suvremeni turizam koji je masovnim razvojem bio jedan od odgovornih faktora onečišćenja. Upravo stoga što se odvija na mjestima posebne prirodne i kulturne vrijednosti, koji kao takvi predstavljaju atrakciju i privlače veliki broj posjetitelja. Njegov eksplozivni rast doveo je do uništenja brojnih destinacija i spomenika, te ugrožavanja biološke raznolikosti što je izazvalo reakcije organizacija za očuvanje prirodne i kulturne baštine.

Sanacija navedenih dobara i očuvanje ekosustava postaje sastavnim djelom odgovornog rukovođenja i razvoja turizma, što do danas nije ostvarilo svoju punu efikasnost, ali je polučilo brojne promjene. Eksploatacija i devastacija kulturnih i prirodnih dobara,

barem donekle, uspješno je spriječena od strane UNESCO-a¹⁷ (Organizacija Ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu / *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) kada je osnovan *Svjetski komitet za baštinu* (*The World Heritage Committee*, 1978.) čija je zadaća očuvanje i obnova svjetske materijalne i nematerijalne baštine.

Korak ka očuvanju je napravljen, brojne mjere izražene su raznim pisanim dokumentima, no i dalje ostaje otvoreno pitanje drugih kulturnih i prirodnih resursa koji nisu uvršteni u Svjetsku baštinu. Upravo takav problem u Hrvatskoj predstavljaju brojne prirodne destinacije, kao što je slučaj s djevičanskim uvalama jadranske obale koje svake godine trpe onečišćenje pražnjenjem tankova brodova, nekontroliranim bacanjem otpada i krivolovom, turizma koji više odnosi nego donosi. Sličan problem je i sa izgradnjom hotelskih kompleksa koji ciljaju na velike odazive masa. Takav turizam svjedoči o poražavajućim učincima na krajobraz i predstavlja jedan od dokaza o neplanskom razvoju, koji nije pravilno isplaniran i zaštićen popratnim mjerama očuvanja, te kojemu je jedina svrha potrošnja.

Shodno navedenim problemima otvara se potreba za ostvarenjem odgovornijeg oblika turizma što otvara raspravu za analizu selektivnih oblika turizma kao što je ekološki turizam. Ekološki turizam ili ekoturizam definirala je Međunarodna udruga ekoturizma (*International Ecotourism Society*) kao *odgovorno putovanje i boravak u prirodi kojim se čuva okoliš, podržava dobrobit lokalnog stanovništva te koje uključuje interpretaciju i edukaciju* (IES¹⁸). Gejić ga prema Travisu definira kao *putovanje i posjet krajevima s relativno očuvanom i netaknutom prirodom, uz odgovornost prema okolišu kojim se potiče očuvanje prirodnih ili kulturnih vrednota uz minimalan utjecaj na okoliš, te aktivno uključivanje lokalnog pučanstva* (Travis, 2000 prema Gejić, 2007:104).

Bilen dodaje kako se ekoturizam odvija nezagađenom okolišu i prostorima s određenim stupnjem zaštite kao što su nacionalni parkovi i parkovi prirode te kako to nije samo zdravo turističko putovanje već i *ekološko osvjježavanje i čuvanje prostora te odgovarajuća zaštita turističkih i drugih prirodnih i antropogenih resursa, kojima se ističe briga za očuvanje identiteta i blagostanje lokalnog stanovništva* (Bilen, 2011:25). Navedene definicije ističu tri ključne razlikovne kategorije koje ekoturizam razlikuju od običnog. To su: očuvanje prirodnog i kulturnog okruženja, edukacija i uključivanje lokalnog stanovništva.

---

¹⁷ UNESCO- <http://en.unesco.org/> , <http://whc.unesco.org/en/committee/>, 19. travanj 2015.

¹⁸ IEF- <https://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>, 3. lipanj 2015.

Kroz konzervaciju kulturnih i prirodnih dobara, ekoturizam želi pružiti dugotrajna i učinkovita ekonomska rješenja kojima bi se unaprijedila biološka raznolikost te omogućilo očuvanje prirodne i kulturne baštine. Otvarajući nova radna mjesta, i uključujući ljudske potencijale lokalne zajednice zalaže se za unaprjeđenje zajednice i održivi razvoj. Na taj način ekoturizam želi omogućiti drugačiju vrstu doživljaja, bogatijeg osobnog iskustva koje za rezultat ima svjesniji pristup prirodi, lokalnoj zajednici i kulturi. Tri jednostavna cilja nadopunjena su konkretnijim objašnjenjima Međunarodne udruge ekoturizma koja dodaje sljedeće principe kao pojašnjenje djelovanja i ciljeva ekoturizma, te njegovog doprinosa prirodnom i kulturnom okruženju i autohtonoj zajednici:

- *minimalizacija fizičkog, socijalnog, biheviouralnog i psihičkog utjecaja*
- *izgradnja okolišne i kulturalne osviještenosti i poštivanja okoliša*
- *izvor pozitivnog iskustva za posjetitelje i domaćine*
- *izvor direktne financijske dobrobiti za konzervaciju*
- *proizvodnja financijske dobrobiti za lokalno stanovništvo i industrije*
- *omogućiti posjetiteljima iskustvo interpretacije koje će pospješiti njihovu osjetljivost na političku, okolišnu i socijalnu klimu u državi*
- *dizajnirati, sagraditi i pokrenuti „low- impact“ postrojenja (facilities)*
- *prepoznati prava i duhovne vrijednosti domaćeg stanovništva u svojoj zajednici te raditi na partnerstvu s njima kako bi se omogućilo osnaženje (The International Ecotourism Society¹⁹).*

Provedba navedenih principa, sukladno brojnim studijama o ekoturizmu, zahtjeva poseban pristup te specifično planiranje. Odaziv ciljane skupine, uključivanje lokalne zajednice, edukacija, kako turista tako i domaćeg stanovništva, izrada prostornih planova, dio su složenog planiranja koje je potrebno za učinkovitu provedbu istoga. Međunarodno društvo ekoturizma razlaže osnovne točke strategije u sljedećim točkama:

- *specijalizirani marketing prema odgovarajućim segmentima potražnje*
- *posebne upravljačke sposobnosti u postupku s posjetiteljima zaštićenih prostora*
- *vodičke usluge interpretatora prirodne i kulturne baštine u lokalnoj zajednici*

---

¹⁹ Vidi više na: <https://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>, 5. lipanj 2015

- *odgovarajuću politiku vlada prema zaštiti prirodnih resursa uz stvaranje namjenskih fondova*
- *pozornost prema lokalnom pučanstvu, informiranost, edukacija i njihovo uključivanje u ekološke programe*
- *minimiziranje negativnih utjecaja na prirodu i kulturu zaštićenog lokaliteta*
- *obrazovanje posjetitelja o važnosti zaštite,*
- *odgovorno poslovanje i suradnja s lokalnom zajednicom radi svekolike koristi i zaštite prirode,*
- *ostvarivanje prihoda od upravljanja i valorizacije zaštićenim resursima,*
- *potreba izrade prostornih planova i planova upravljanja eko destinacijom,*
- *kreiranje odgovarajućih studija zaštite i upravljanja te monitoringa radi minimiziranja popratnih šteta,*
- *optimizacija izravnih i posrednih ekonomskih koristi za nacionalnu i lokalnu zajednicu, uz adekvatan povrat ekološke rente zaštićenom prostoru,*
- *težnja da se ne prelazi izračunati kapacitet zaštićene zone, određen temeljem suglasja lokalne zajednice i znanosti,*
- *oslanjanje na tradicionalnu lokalnu infrastrukturu i maksimalno uklapanje u prirodnu i kulturnu sredinu okruženja (Gejić, 2007: 105).*

2.3.1 Održivi turizam

Održivi turizam definira se kao *svi oblici razvoja, upravljanja i djelatnosti vezanih uz turizam koji omogućuju dug život kulturnoj djelatnosti koju nazivamo turizmom, što uključuju niz turističkih proizvoda koji su usklađeni sa stalnim održavanjem zaštićenih resursa prirodne,*

kulturne ili izgrađene baštine, čime se omogućuje razvoj turizma (Travis, Ceballos-Lascurain, 1993)²⁰

Prirodni krajolici i područja netaknute prirode predstavljaju sve rjeđe bogatstvo kojim Hrvatska obiluje. Upravo zbog toga, nameće se ideja da Hrvatska plodno tlo za implementaciju modela održivog turizma koji poštuje okoliš, njeguje vrijednosti lokalnog stanovništva i čuva prirodnu i kulturnu baštinu.

Održivi turizam kao alternativni oblik čiji se razvoj sve više ističe kao prioritet, nudi nove mogućnosti u kojima je moguće na zabavan način implementirati stjecanje novih znanja i edukaciju posjetitelja. Pojačanim procesom urbanizacije i negativnih pojava što taj proces prate, traži se bijeg u prirodu i povratak prirodnom okruženju gdje je omogućeno opustiti se i ponovno pronaći sebe. Ponovni pokušaj pronalaska prirode, koji je obustavljen životom u gradu, nudi se u vidu dokolice urbanog stanovništva koje se u sklopu turističkih migracija orijentira prema moru, planinama, selu odnosno, zelenim ruralnim ambijentima. Iako to predstavlja samo kratkotrajni odmak od užurbane svakodnevice ipak, povratak je prirodnim vrijednostima i vrednovanju prirodne relaksacije i aktivnog turizma, koji u tom djelu polučuje zavidne rezultate.

Sunce, more, šume, zelene površine i čisti zrak postavljaju se kao nezaobilazan element u potrazi za blagotvornim utjecaju prirode i predahom od ekološki degradiranih urbanih cjelina. Sezonska kretanja urbanog stanovništva predstavljaju prirodnu potrebu čovjeka za suživotom s prirodom kao izražavanju njegove primordijalne potrebe. Pritom se vjeruje u iscjeliteljske sposobnosti koje prirodni elementi imaju na uspostavu unutarnje ravnoteže i zdravlja pojedinca. Urbano stanovništvo ima potrebu za suncem, prirodnom toplinom i svjetlosti što mu najčešće nedostaje u gradu. Voda u tom smislu, poznata kao iscjeliteljski element još iz doba antike i rimskih termi navodi se kao spokojstvo fetalnog života u fluidnom elementu, je duboko ukorijenjen u svakom čovjeku. Boravak u šumama i zelenim ambijentima, osim što smiruje svojim zelenilom, bijeg je od urbane kakofonije i oblik aktivnog odmora. Freud tumači kako se u jednom djelu radi o *infantilizmu* odnosno, o infantilnoj želji svakog čovjeka da se vrati prirodi i da stapajući se s njom pobjegne od *nevolja civilizacije* (Alfier, 1994:207).

Povratkom svojim primarnim instinktima u prirodi čovjek ponovno pobuđuje potisnutu potrebu za igranjem, pa tako ne čudi što dokolica nalikuje na privremeni povratak u

---

²⁰ Opširnije na stranici: <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/Tourism/section5.html>, 7. lipanj 2015.

djetinjstvo gdje se igra, skače, trči, lovi, vozi bicikl, penje i zadovoljava sve ostale oblike fizičke aktivnosti koji su u svakodnevici onemogućeni. Ta se vrsta dokolice smatra dokolicom višeg reda koja omogućava nadoknadu neproživljenog iskustva. Jednako tako, ističe se i dezalijenirajući karakter obiteljskog turizma koji omogućava nadoknadu i resocijalizaciju između članova obitelji, ali i sa domicilnim stanovništvom.

Boravak u ruralnim predjelima (ruralni turizam), na taj način potiče ostvarivanje prisnijih odnosa sa stanovnicima i može dovesti do zajedništva i osjećaja mehanička solidarnosti²¹. Primjer toga nalazimo u eko-selima *Blatuša*²² kod Topuskog, *Vukomerić*²³ kod Zagreba, *Donji Zagon*²⁴ kod Novog Vinodolskog, *Žumberak*, *Ekoetno selo Strug*²⁵ u Parku prirode Lonjsko polje, Eko imanje Bukovica Utinjska²⁶ nedaleko Karlovca i slično, u kojima je posjetitelj u potpunosti uronjen u ruralnu stvarnost. Ruralni ili eko turizam promovira održivi način života u suživotu s prirodom. Posjetiteljima se prezentira autohtoni način života i svladavanje tehnika gradnje eko kuća, uzgoj autohtonih poljoprivrednih kultura i pasmina te glazbene radionice i festivali u prirodnoj harmoniji. Proučavanje prirode, suživot s domaćim životinjama, jahanje, ribolov, promatranje ptica, vožnja biciklima te brojne radionice autohtonih predmeta, sadržaji su koji omogućavaju potpuni doživljaj i opuštanje kroz zabavu i učenje.

---

²¹ Pojam mehanička solidarnosti skovao je Emil Durkheim a odnosi se na vrstu solidarnosti koja se temelji na izraženoj kolektivnoj svijesti o zajedništvu, sličnim vrijednostima, jednostavnoj društvenoj organizaciji i podjeli rada (Haralambos, Holborn, 2002: 887)

²² Vidi više na <https://www.facebook.com/Blatusa>, 17. srpanj 2015.

²³ Vidi više na <https://www.facebook.com/pages/Reciklirano-imanje-Vukomeri%C4%87/313024758226>, 17. srpanj 2015.

²⁴ Vidi više na: <http://udruga-kameleon.hr/tekst/45/>, 17. srpanj 2015.

²⁵ Vidi više na: <http://www.ekoetno-selo-strug.hr/en/>, 17. srpanj 2015.

²⁶ Vidi više na: <http://www.ekodrom.hr/en>, 17. srpanj 2015.

Slika 2. Prizori aktivnosti u ekoturizmu

Promišljajući o dokolici Marx kako to predstavlja bazu edenske sreće i svih zadovoljstva kojih se čovjek mora odricati živeći u urbanoj sredini. U tome biva pravo bogatstvo i jedina šansa čovjeka da se oslobodi od okova svakodnevnog života, bilo da uživa u proizvodima svoga rada ili se slobodno razvija (Alfieri, 1994: 211). Slobodni razvoj kroz bijeg od urbanizacije i suvremenog načina života, potrebu za relaksacijom, rekreacijom, aktivnim provođenjem vremena, duhovnim razvojem i njegovanjem kreativnosti ostvaruje se u

karakteru održivog turizma. Potreba za igrom usmjerava se na aktivno provođenje vremena koje će pružiti proživljavanje nesvakidašnjeg iskustva. Blaziranost, kao svojevrsna otupjelost osjetila, zasićenost podražajima i pretjeranim utjecajem velegradskog života dovodi do nastanka kulture šoka. Iz aspekta kulture šoka (Simmel, 2001:142), oporavak od gradskog načina života je moguć na prvom mjestu ako se izložimo nesvakidašnjim podražajima koji dopijevaju do pojediničeve svijesti i probijaju podražajnu blokadu, nudeći mogućnost da se rekonfigurira stvarnost. Iskušavanjem nesvakidašnjeg iskustva dolazimo do *reziduuma* kao strukture koja se manifestira kroz igru, maštu, san i umjetnost, a potiče ponovno oživljavanje osjetila i poticanje svjesnosti o trenutku (Lefebvre, 1991:118).

U tu domenu možemo reći ulazi i pustolovni turizam, koji nudeći igru i pustolovinu, odvodi čovjeka od velegradske vreve u prirodni okoliš.

Ono što definira pustolovni vid turizma kao vid alternativnog i sportsko-rekreacijskog turizma, odnosi se na ostvarivanje aktivnosti povezane s pustolovinom u prirodi kroz rekreaciju, zabavu, uzbuđenje ili relaksaciju (o stupnju izazova ovisi radi li se o *hard* ili *soft* pustolovini²⁷), te popratno i gurmanski doživljaj. Pustolovina se očituje kroz karakteristike novosti, neizvjesnog ishoda, opasnosti i rizika, izazova, očekivanja nagrada, poticaja i uzbuđenja, istraživanja i otkrića, zaokupljenošću i fokusiranošću te proživljavanjem suprotstavljenih emocija (Swarbrooke, Beard, Leckie, Pomfret, 2003: 4). U pustolovni turizam ubrajamo razne sportske aktivnosti na vodi i pod vodom, na zemlji i pod zemljom, u zraku, na snijegu. U širokoj paleti ponude mogu se tako naći primjerice, kanuing, rafting, kayaking, ronjenje, jedrenje, surfanje, vožnja biciklom, jahanje, slobodno penjanje, planinarenje, trekking utrke, paintball (timska igra eliminiranja protivnika puškama sa streljivom u boji), speleologija, visinski skokovi s užetom (*bungee jumping*), padobransko jedrenje (paragliding), skijanje itd. Poznajemo i hibridne oblike pustolovnog turizma kao što su adrenalinski parkovi, pustolovne utrke i orijentacija.

U svakom slučaju, pustolovni turizam iziskuje posebnu vrstu korisnika i svjesnijih potrošača koji pokazuju osjetljivost na probleme okoliša i traže aktivno provođenje odmora. Posebna pozornost posvećuje se kvalitetnom sadržaju koji omogućava istraživanje krajolika te potiče otvorenost novim stvarima i doživljajima. Prepuštanjem prirodi i pustolovini ostvaruje se unutarnja duhovna ravnoteža. Vrednovanjem prirode, svjesnim korištenjem prirodnih

---

²⁷ Lagan ili zahtjevan stupanj pustolovine.

resursa i zaštitom okoliša osigurava se ekološki i socijalno prihvatljivi turizam koji, na taj način, postaje održivim turizmom.

Osim ruralnog i pustolovnog turizma, vezanost za prirodu i održivost sadrži i *eno- gastro* turizma koji je usmjeren na njegovanje autohtonih poljoprivrednih kultura i proizvoda. Hrvatska posjeduje oko 3.235,000 ha poljoprivrednih površina, što iznosi oko 57,2% ukupne površine, a bilježi se trend rapidnog smanjenja (Bilen, 2011: 58). Upravo zbog te vrste turizma nudi se kao korisno sredstvo valoriziranja domaće gastronomske ponude, a time i poticanja ekološkog uzgoja autohtonih sorti i proizvodnje posebnih proizvoda za kojima postoji potražnja, kako na domaćem, tako i inozemnom tržištu. Jednako tako, hrvatska kuhinja u svojoj heterogenosti i specijalitetima regija pokazuje puno potencijala za ostvarenje kvalitetnog gastronomskog turizma. Široka paleta maštovitih jela i pregršt namirnica kojima ostvaruje prepoznatljivost. Tako primjerice, Istra ima svoje specijalitete, a Kvarner, Dalmacija i središnja Hrvatska svoje. Svaka regija ostvaruje svoju prepoznatljivost kroz niz proizvoda koji svjedoče o karakteristikama područja i načinu života. U Istri tako, poznajemo prepoznatljivi okus djevičanskog maslinovog ulja, tartufe, istarski pršut, šparuge, meso od boškardina, domaću tjesteninu, ombolo i domaće kobasice, a od vina malvaziju i teran. Kvarner nudi glasovitog kvarnerskog škampa, otočku janjetinu, maneštru, divljač, kozji i ovčji sir, fritule, kroštule, lovranske marune i trešnje, rapsku tortu te vrbničku žlahtinu.²⁸

Bogatstvo okusa i mirisa nude se kao izraziti doživljaji koji privlače brojne turiste željne kvalitetne hrane. Ova priča nudi mogućnost prezentacije kulture, povijesti i načina života te cjelokupne baštine. Turizam može tako biti i faktor očuvanja prostora i promotor planske poljoprivrede i proizvodnje hrane na klasičan način. U svijetu se bilježi sve jači trend potražnje za ekološkim proizvodima, a upravo to predstavlja mogućnost za uspostavu proizvodnje ekoloških proizvoda na osnovu duge tradicije i bogate gastronomske ponude.

Svi navedeni oblici turizma, primjer su kako turizam doista može biti korisna gospodarska grana ukoliko je dobro isplaniran i usmjeren. Na taj način on može pripomoći očuvanju prirodne i kulturne baštine te potaknuti dodatnu valorizaciju njenih segmenata. Turizam koji ne iskorištava prirodne resurse isključivo radi zarade, već njeguje njene prirodne i kulturne datosti čini dobrobiti u promociji tradicije, te očuvanju načina života njenih žitelja. Uključivanjem autohtonog stanovništva, koji iz prve ruke svjedoče o pričama i legendama, te

---

²⁸Opširnije na stranici: <http://business.croatia.hr/Documents/2650/Hrvatska-Enogastronomija-2012-hrv.pdf>, 20. srpanj 2015.

nude svoje proizvode i zanate, čini se u korist razvoja lokalnog područja i opće dobrobiti. Udruživanjem snaga, dolazi do zalaganja za unaprjeđenjem kvalitete usluge te poticanje otvaranja radnih mjesta.

Pregled održivih oblika turizma nudi se kao produbljivanje brojnih ideja i potencijalnih mogućnosti koje je moguće ponuditi u kontekstu ruralnog razvoja turizma na području Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, te ruralnom kraju Parka prirode Učka. Od kulture, arheoloških nalazišta, učenje u prirodi te svladavanje novih vještina, rekreacije nadopunjene pustolovinom, te gastronomije ide se u smjeru prezentacije cjelokupnog načina života u suživotu s prirodom. Kombinirajući ove oblike turizma moguće je postići raznolikost ponude te u budućnosti ostvariti prepoznatljivost lokacije koja doprinosi općem identitetu turizma na Kvarneru. Pregršt mogućnosti koje stoje na raspolaganju moguće je okupiti oko ideje o mitologiji Slavena, prezentirajući kulturu drevnih žitelja, ali i onih koji danas žive na tom području, kroz ideju održivog turizma. Mitska tematika nudi dozu mistike kojom je moguće zainteresirati posjetitelje da na zabavan i zanimljiv način nauče nešto novo, prezentirajući mit upisan u krajolik i pružajući im tako jedinstveno iskustvo, kroz zabavu, edukaciju i rekreaciju.

U narednim poglavljima će se na primjeru slavenske mitologije na području današnje Liburnije analizirati mogućnosti i prijetnje za razvoj kulturno-ekološkog turizma, a analizom slučaja, kulturnog lokaliteta koji se vezuje uz Slavensku mitologiju o Perunu biti će izložena realizacija dosadašnjeg projekta. Započeti će se sa uvodom o indoeuropskom podrijetlu kako bi se došlo do etnogeneze naroda i temeljnoj indoeuropskoj predaji koja je utkana u običaje i vjerovanja ove skupine naroda. Slaveni i slavenska mitologija izloženi su kako bi ponudili uvid u građu Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, te daljnje razumijevanje mitološke tematike.

3 Slavenska mitologija na području današnje Liburnije

Prethodna su poglavlja obrađivala problematiku održivog razvoja, turizma i kulture kako bi se stvorio okvir za daljnje razmatranje tematike slavenske mitologije kao pokretača razvoja održivog, kulturno-ekološkog turizma. Uklopljenost navedene predaje u prirodno okruženje ostvaruje pogodnost za razvoj drugačijeg pristupa provođenja slobodnog vremena uz edukaciju i rekreaciju, te prezentaciju kulturne i arheološke baštine. Ovo poglavlje želi podrobnije prikazati ishodište slavenske mitologije na području današnje Liburnije te omogućiti podrobnije razumijevanje mitske priče kao temeljnog materijala za osmišljavanje kulturno-turističke ponude i stvaranje kulturnog proizvoda. Od indoeuroljana te njihove percepcije svijeta kroz religiju i mitologiju, fokus će se sužavati prema Slavenima i slavenskoj mitologiji, koja na posljertku pronalazi svoje mjesto u toponimiji Liburnije.

3.1 Indoeuroljani

Polazište znanstvene pretpostavke o indoeuroljanima proizlazi iz vjerovanja kako je postojao jedan narod koji se u davno doba, potaknut društvenim i klimatskim promjenama, raselio diljem Euroazije te od kojeg je proizašla većina današnjih naroda Europe i Azije, a time i njihovi jezici. Promjenjivost jezika, kao njegovo prirodno svojstvo i nužnost koja proizlazi iz njegove raširene upotrebe proizašao je niz današnjih jezika.

Izvor vjerovanja o postojanju jednoj temeljnog jezika, proizlazi još iz judeokršćanske teorije, odnosno biblijskih priča po kojima se vjeruje da su svi narodi proizašli od jednoj para, a shodno tome da su svi jezici potekli od jednoj prajezika (Villar, 1997:20).

Pionir u začetku znanstvenog pristupa, koje se temeljio na lingvističkim usporedbama jezika bio je James Parsons čija se teorija na posljertku nije pokazala opravdanom radi prevelikog uplitanja biblijskih motiva i uskih pojašnjenja. Njegova pojašnjenja zadirala su u

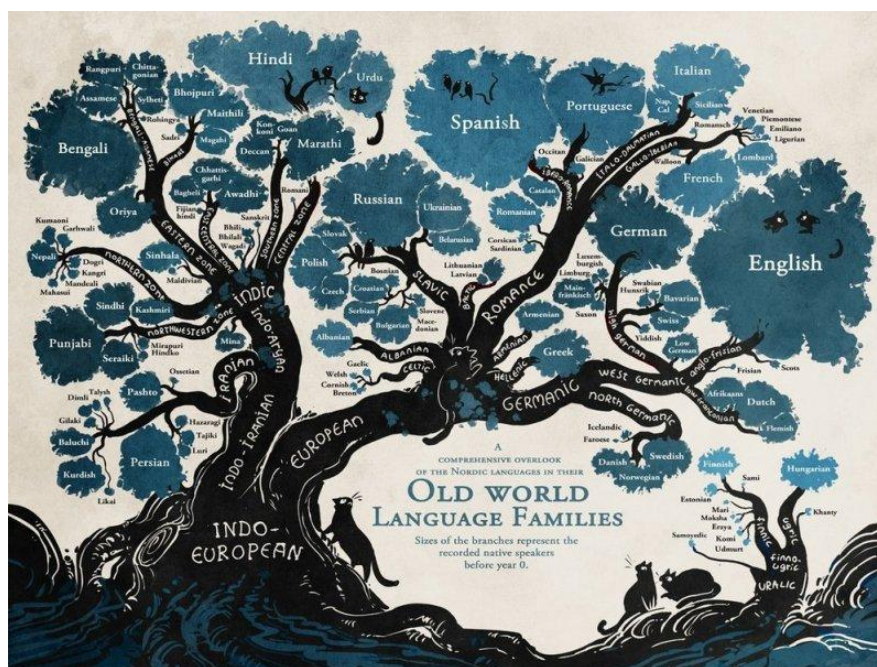
neosporne sličnosti između keltskih, italjskih, germanskih, slavenskih, iranskih i grčkih naziva brojeva. Tražeći bliskosti među jezicima te metodom komparacije korijena riječi, Joseph Justus Scaliger pokušao je podijeliti europske jezik u četiri skupine prema riječi *bog* (latinski *deus*, germanski *gott*, grčki *theos* i slavenski *bog*) (Mallory, 2006:11).

U 17. stoljeću dolazi do otkrića velike lingvističke obitelji, potaknute širenjem britanskog kolonijalizma koji je produbio poznavanje različitih jezika, te priložio poznavanje do tad nepoznatog sanskrtskog (Villar, 1997:22). Sir William Jones, osnivač Kraljevskog azijskog društva (*Royal Asiatic Society*), skrenuo je pozornost na gramatičku složenost sanskrtskog jezika koja se svojom savršenom strukturom pokazivala kao napredniji sustav od grčkog i latinskog, a pokazivala je srodnosti i sa gotskim, keltskim i perzijskim (Mallory, 2006:13). U skladu s time, erudit Thomas Young 1813. godine predlaže termin *indoeuropski* koji ulazi u upotrebu u daljnjim raspravama o podrijetlu jezika.

Rask i Bopp nastavili su gramatičke usporedbe te uspostavili kako složena struktura jezika nužno ovisi o jeziku pretku ili korijenskom jeziku koji se mijenja u susretu sa drugim, ali da pritom zadržava svoje zakonitosti. Zahvaljujući njima dolazi do spoznaje kako svi europski jezici počevši od grčkog, latinskih (talijanski, francuski, španjolski, mađarski itd.), germanskih (gotski, njemački, engleski, nizozemski itd.) i slavenskih jezika (ruski, poljski, češki, hrvatski itd.) proizlaze iz evolucije jedinstvenog indoeuropskog prajezika (Villar, 1997:29-33). Sličnosti jezika, koje istražuje lingvistička znanost, a očituje se u sličnosti dva ili više jezika česte su i služe kao vrsta svjedočanstva koja nam kazuje da su se nekoć različite skupine naroda nalazile u bliskom zemljopisnom području, u dodiru jedne s drugom (Mallory, 2006: 136).

Podrobnije razumijevanje ponudio je u 19. stoljeću August Schleicher posvetivši se istraživanju svakog pojedinog jezika, pri čemu je pokušao uhvatiti jezične promjene koje su dovele do najočitijih razlikovanja. Zaključio je postojanje jezika *temeljnica* kao što su keltski, germanski i slavenski iz kojih su se naknadno razvili jezici poput irskog, velškog, manskog, bretonskog, ili ruskog ukrajinskog i poljskog. Priložio je tome i grafičko pojašnjenje uobličeno u model porodičnog stabla čija je udaljenost grana prikazivala stupanj srodnosti. Johannes Schmidt ponudio je *model valova* u kojem su se inovacije širile poput valova kako bi doprle do nekih (ne svih) jezika. To je uključivalo sliku isprepletenih krugova koji se međusobno obuhvaćaju, a izražavaju sličnosti između pojedinih jezika (Mallory, 2006:17-24).

Te su rasprave potakle razumijevanje svojstva jezika podložnom konstantnoj promjeni s obzirom na vrijeme proteklo od širenja, te veličinu i obilježja zemljopisnog područja koja nužno utječu na formiranje istog.

Slika 3. Stablo jezika, autorica: Minna Sundberg

Kada je jednom ustanovljen zaključak o zajedničkom podrijetlu indoeuropskog naroda postavio se zahtjev za definiranjem prostora života i njegove izvorne domovine, a time i načina i uzroka njihovog raseljavanja. Na tom su putu lingvisti morali ujediniti snage sa arheolozima i povjesničarima.

Na početku je donijeta pretpostavka kako je praiskonska domovina indoeurolpljana Indija a sanskrtski jezik, onaj iz kojeg su se dalje razvijali ostali. Nakon toga fokus se ponešto udaljio od Indije, ali je i dalje ostao u Aziji. U 20. stoljeću Schmidt predlaže Babilon kao domovinu predaka. Navode se i pretpostavka o Maloj Aziji i Balkanu (Villar, 1997:40). Francisco Villar ističe teoriju koja se čini najvjerojatnijom, a odnosi se na Aziju i stepe južne Rusije (Villar, 1997:48). Uz sve teorije do kojih su arheolozi, lingvisti i povjesničari došli i dalje postoje brojni prijepori o tome koje su bile točne kretnje indoeurolpljana.

Indoeuropeizacija je proces koji je trajao stoljećima, a europsko područje slijedom toga rezultat je hibridizacije i miješanja rase, jezika i kulture (Villar, 1997:83). Mnoštvo

tadašnjih jezika razvijalo se iz nametanja indoeuropskih jezika supstratu, odnosno jeziku naroda koji je obitavao na novonaseljenom području.

Mallory (2006:29-84) dijeli indoeuroljane u dvije skupine prema području njihovog raseljavanja. U Aziji se tako smještaju Anatolijci, Frigijci, Armenci, Indoarijci, Iranci i Toharci, dok se diljem Europe rasprostranjuju Grci, Tračani, Iliri, Slaveni, Balti, Germani, Kelti te narodi u Italiji, kao cjelina sa posebnim zakonitostima iz kojih su proizašli romanski jezici- latinski, mesapski, venetski, francuski, španjolski, rumunjski i drugi.

Gospodarstvo Indoeuroljana većinom se temeljilo na uzgoju stoke, iako se navodi da su se u manjem djelu bavili i ratarstvom, ovisno o podneblju kojeg bi zauzeli. Mallory tumači kako je izgledno da je četvero tisućljeće bilo vrijeme društvene fragmentacije pri čemu je došlo do orijentacije na stočarstvo (Mallory, 2006:149).

Upotreba nekih riječi u rekonstruiranju imena životinja, kao što je, primjerice vol, implicira na radnje povezane s jarmom i vučom, odnosno plugom što ukazuje na to da su životinje vukle vozila na kotačima. Kao važno kulturno obilježje indoeuropskog leksika ističe se posjedovanje naziva povezanih s prijevozom, na što upućuje upotreba riječi kotač, čamac i veslo. Postoji, također, svjedočanstvo o poznavanju oruđa i oružja kao što su sjekira, šiljak, maljevi i koplja. Zagonetna je upotreba riječi *kamen* u kojoj se očituje dvostruko značenje- malj i nebo- iz čega se daje iščitati drevno indoeuropsko vjerovanje u nebo kao kameni svod. To se vjerovanje vezuje uz bogove groma pri čemu se sjekira, malj i šiljak (koji su se izrađivali od kamena) metaforički povezuju uz pojavu groma i munje (Villar, 1997:54-63).

Analizom leksika drevne civilizacije Indoeuroljana i poveznicama koje pronalazimo u jezicima mnogih europskih i azijskih naroda, svjedoče o zajedničkoj kulturi koja se razvijala na tim područjima. Usmjerenost na određeni način života očituje se u stupnju razvoja i kulturi koja je bila pretežito usmjerena na ratarstvo i stočarstvo. Područje njihova obitavanja također se nastoji utvrditi prema leksiku kojeg je obilježilo podneblje sa svojstvenim mu biljnim i životinjskim vrstama. Karakteristike indoeuropske kulture otvaraju prostor za detaljnije razumijevanje i jasnije datiranje te kulture, što ostaje područjem rasprave povjesničara, lingvista i arheologa.

3.1.1 Mit i shvaćanje svijeta

U ovom poglavlju će se iznijeti uvodna razmatranja o mitologiji. Pretpostavka je da je sadržaj mitova društveno uvjetovan, odnosno manifestacija društvene konstrukcije zbilje koja nam daje uvid u uređenje određenog društva te njihove običaje i vjerovanja. U ovom se djelu nastoji uhvatiti moment ljudske potrebe za objašnjenjem zbilje putem općih konstrukcija mita, kako bi se pojednostavilo buduće razumijevanje indoeuropske problematike, a potom i slavenske mitologije i religije.

Jezik kao primarni izvor socijalizacije ima veliku važnost u formiranju društvene stvarnosti. Mnogi autori naglasili su međuzavisnost društvene strukture, jezika i društvenih uvjeta nastanka jezičnih fenomena. Jezik se uspostavlja kao kod u kojem se formiraju posebna kolektivna značenja i kao takva utječu na odnos pojedinca prema prirodnoj i društvenoj stvarnosti. On se nameće kao prvotni izvor socijalizacije, putem kojeg svaki pojedinac usvaja obrasce ponašanja, pravila, vrijednosti predodžbe prirodne i društvene stvarnosti, definicije vlastitog sebstva i drugoga te tumačenje povijesti, svojstvene društvenom kontekstu kojem pripada (Crespi, 2006:82).

S te strane, kao produkt jezičnih procesa i formiranja značenja, mit se definira kao komunikacijski sustav, odnosno poruka (Barthes, 2009:143). Mitom se tumače prve velike predodžbe prirodne i ljudske stvarnosti, utemeljene u kolektivnom iskustvu. Zagonetna neodređenost prirode određuje se u mitskim tekstovima na način prihvatljiv čovjeku. On ujedno postaje i tvorničkim elementom zbilje, izvorištem društvenog identiteta i oblikom legitimacije društvenih institucija (Crespi, 2006:89).

Mit je ujedno i pripovijedanje o zgodama bogova kojim se želi objasniti počelo te utemeljiti red koji je uspostavljen na početku svega. Mit ostvaruje svoju funkciju u ritualu, te time on predstavlja sveti tekst i njegov neizostavni dio. U toj funkciji mit izmiče svakodnevnom govoru te se manifestira u lakše pamtljivom obliku pjesme (Belaj, 2007:21).

Za mitsku pojavu karakteristično je da ona pretpostavlja dvostruku podjelu poznatih i nepoznatih aspekata spoznatljivog univerzuma (Durkheim, 2008:126). U skladu s time ide i čovjekova potreba da definira svijet s obzirom na prirodne suprotnosti. Svijetlo-tama, dobro-loše, toplo-hladno, naprijed-nazad, gore-dolje, odnosno dihotomije suprotnog znaka, koje se

nalaze u osnovi ljudske percepcije i prema tome one predstavljaju temelj za razumijevanje okruženja.

Manifestacija tog svjetonazora oživotvoruje se u mitskim pripovijestima o dvoboju između dva kozmička načela *kozmosa* (reda) i *kaosa* (nereda). *Kozmos* se izražava kao stvaralačka sila koja neprestance nastoji uspostaviti red i ovladati bezvlađem *kaosa*. Shodno tome, prepoznaje se i podjela na sveto i profano kao na dva odvojena reda, područja fizičkog i transcendentnog svijeta (Durkheim, 2008:92).

Čovjekovo shvaćanje početaka određeno je sukobom dvaju suprotnih sila, odnosno u uspostavljanju reda iz kaosa. Upravo u tu svrhu koristi se i sam ritualni čin, za koji se vjeruje da ima moć ponovnog uspostavljanja reda. Kako se *kozmos* i *kaos* percipiraju u vječitoj cikličnoj borbi, kao što se primjerice izmjenjuju dan i noć, ljeto i zima, tako se javlja i potreba za primjenom rituala, popraćenog mitom koji podsjeća na vječnu uzročnost prirode stvari, kao onoga koji ponovno dopušta uspostavljanje simboličkog reda. Ritualni čin je, dakle, sredstvo pomoću kojeg se čuvaju i ponovno uspostavljaju principi kozmičkog reda.

Objektivizacija vjerovanja i tradicije pronalaze svoje mjesto u ritualnim postupcima koji, prema Durkheimu (2008:139), imaju ulogu jačanja osjećaja pripadnosti i solidarnosti, te povezivanje u moralnom jedinstvu, sadašnjosti i prošlosti. Mit i ritual predstavljaju temeljne sastavnice za stvaranje religije. Religija teži utemeljiti i dokučiti beskrajne dimenzije smisla i značenja, te urediti život na Zemlji, s obzirom na vlastite temeljne istine. Ona predstavlja sustav vjerovanja usmjerenih u svrhu uspostavljanja institucije koja učvršćuje društvene odnose (Crespi, 2006:91).

Mit, ritual i religija temeljne su odrednice kulture/društva u kojima je upisan sustav mišljenja, ideja, vjerovanja i društvenih odnosa. Upoznajući svijet, čovjek uređuje sustav razmišljanja u smislenu cjelinu koja ima za cilj legitimirati njegovo bivanje u društvu i svemiru općenito. Temeljne postavke religije govore nam mnogo o samoj prirodi društva, kao i njegovom pogledu na svijet.

3.1.2 Indoeuropska religija

U ovom se poglavlju razlažu bitne karakteristike indoeuropske religije i mitologije koje pronalaze svoje mjesto u mnogim kasnijim religijskim predajama naroda indoeuropskog

podrijetla, pa tako i Slavenskoj mitologiji. Izlaganje o religiji i ustroju društva ima za cilj ponuditi čitatelju uvid u društvene i kulturne karakteristike samih Slavena o kojima će kasnije biti riječ, pošto su temeljne vrijednosti i opće društvene uredbe prenošene i duboko ukorijenjene u njihovom postojanju.

Kao što je do sada već zaključeno, Indoeupljani su pretpostavljena jezična i kulturna skupina koja, prema tome, posjeduje zajedničku mitsku predaju. Iz ishodišne skupine razvile su se brojne skupine naroda od kojih svaka razvija svoju posebnu mitološku priču, no, neke zajedničke sastavnice pronalaze se u većini. Suživot s prirodom i prepuštenost na milost i nemilost prirodi prepoznaju se kao bitna karakteristika koja je utjecala na formiranje narativa ovih naroda. Strahopoštovanje i zaokupljenost prirodnim pojavama oživotvoruju se u vjerovanjima i drevnim predajama, te na taj način pronalaze put u indoeuropskoj mitologiji. Božanska bića prema prirodnoj uvjetovanosti dobivaju razne attribute i karakteristike prirode. To se shvaćanje religije prirode naziva *naturalizmom* (Durkheim, 2008:123).

Francuski sociolog Emil Derkheim objašnjava prema Maxu Mulleru, opću pretpostavku po kojoj spoznaja započinje u iskustvu, te u skladu s time religija počiva na iskustvu iz kojeg crpi svoj autoritet (Durkheim, 2008:125). Dodaje, kako je religija nastala tek kada su se prirodne sile *prestale shvaćati apstraktno*, te kada su im se počele pripisivati karakteristike misaonih bića, odnosno bogova. Zaključuje kako imena bogova u Vedama, većinom označavaju osnovne pojave u prirodi. Tipski korijeni riječi prema kojima se došlo do rekonstrukcije značenja iskazuju djelovanje, koje je svojstveno živim bićima, odnosno čovjeku, a odnosi se na kretanje kao što su udaranje, skakanje, trljanje, podizanje, potiskivanje itd. Na taj je način čovjek pridavao različitim silama, odnosno bogovima različite metafore značenja koje odražavaju njihovu ulogu u prirodi. Grom, primjerice, naziva onim što udara, sunce onim što baca strijele, a putem jezika njihovo djelovanje pretvara u apstraktna shvaćanja uzročnosti i smisla.

Kao sredstvo koje je omogućilo rekonstrukciju imena praindoeuropskog vrhovnog boga, Stvoritelja *Dieu(s) pater(a)* ili *Oca Neba* lingvistima su poslužila imena vrhovnih bogova u pojedinim indoeuropskim mitologijama. Vođeni istom metodom ustanovili su i postojanje božanstva Sunca (sanskrito *Surya*, litavsko *Saule*, germansko *Sol* iz indoeuropskog *sawel/swel/sul*), čemu je uvelike pripomoglo otkriće svetih vedskih tekstova koje je ponudilo širi uvid i u ostala božanstva koja su štovali Indoeupljani (Belaj, 2007:57).

Shodno tome, pronalazimo božanstva u nizu prirodnih pojava od Mjeseca, zore, kiše i groma (indijski *Parjanya*s, litavski *Perkunas*, slavenskog *Peruna*, indoeuropski *Perkwu-no-*izvedeno od glagola *per-udariti*), pa do božanstva koje se definira kao *nećak vode* (indijski *Apam Napat*, latinki *Neptun*, irski *Nehtain*) (Mallory, 2006:165,166).

Ono što se, nadalje, pokazuje bitnim prilikom razumijevanja indoeuropskog panteona je i sama podjela društva koju je uspostavio Georges Dumézil u teoriji o trostrukoj strukturi. Sociološki pristup istraživanja religije, kojeg je utemeljio Durkheim, polazi od pretpostavke kako je određena kulturna i društvena stvarnost preduvjet za stvaranje mitske priče, tj. kako se upravo u mitovima nalaze konstrukcije koje odražavaju društvenu stvarnost, društvene odnose i predstavljaju božansku povelju za održavanje političke stvarnosti (Durkheim, 2008). Pokazalo se kako je indoeuropska zajednica bila patrijarhalnog ustroja, a Dumézil joj dodaje podjelu na tri staleža. Pojašnjava kako je primarna podjela vjerojatno bila na dvije patrijarhalne polovice, od kojih je kasnijim razvojem društva došlo i do postojanja trećeg staleža.

Dvojna se podjela koristi i prilikom objašnjavanja mita o postanku ljudskog roda, prema kojem su na ishodištu svijeta postojali blizanci od kojih je sve poteklo. *Manu* (čovjek) i *Yemo* (blizanac) bili su prvi svećenik i prvi kralj (u slavenskoj predaji imamo blizance Maru i Juraja, bogove proljeća). Manu je u svrhu žrtve prinio svog brata Yemu iz kojeg je nastalo Nebo i Zemlja (Belaj, 2007:60).

Dumézil objašnjava tri staleža kao svećenike, ratnike i te stočare i ratare, za što pronalazimo potvrdu u podjeli društva u Vedama na *brhmane*, *kšatrije* i *vasije*. Postojao je i četvrti segment kojem su pripadali porobljeni i radna snaga. To naime, nije bio slučaj samo u Indiji, već je takva podjela svojstvena i Grcima, Rimljanima, Galima, Germanima, Ircima te Iranu i Perziji. Shodno tome, svaki je stalež posjedovao svoje božanstvo koje je odražavalo njihove funkcije u društvu. Takva se podjela nalazi i u hetitskom ugovoru iz 1380. godine pr. Kr., u kojem mitanijski kralj doziva božansko trojstvo *Mitru*, *Verunu* i *Indru* te *Nasatye*. Mitra upravlja pravnim aspektom te personificira pojam ugovora, Verunino područje odnosi se na religiju i magiju, dok je Indra ratnički bog. Nasatye su i u ovom slučaju blizanci, usko povezani s konjima, a njihov se aspekt vezuje za održavanje zdravlja ljudi i stoke (Mallory, 2006:169).

Drugu teoriju, koja ne odstupa nužno od Dumezilove, ponudio je Garrett Olmsted koji navedenu trodiobu objašnjava kroz sliku o stablu svijeta, o kojem će kasnije biti riječ u slavenskoj mitološkoj podjeli svijeta. Prema njemu svijet se dijeli na gornji, srednji i donji, a stvorio ga je vrhovni bog zajedno sa majkom Zemljom. Oni su ujedno stvorili i sve druge bogove, a imali su i tri sina od kojih je svaki dobio vladati jednom razinom: nebeskom, zemaljskom i podzemnom. Imali su, također, i unuke koji se nerijetko prikazuju u blizancima, a skrbe o plodnosti i vegetaciji (Belaj, 2007:61).

Indoeuropska mitologija koja se ocrta u trodijelnoj strukturi društva, te određenom dualizmu koji odražava percepciju ispravnog i pogrešnog, ali tumači i mnoge druge postulate te zajednice naroda, odražava kulturnu i društvenu stvarnost i percepciju svijeta. Njihove se ideje prenose u druge indoeuropske mitologije i religije, te time predstavljaju polazište za razumijevanje složenog sustava vjerovanja, običaja i načina života.

3.2 Slaveni

U indoeuropsku skupinu naroda ubrajamo Slavene koji su, prema istraživanjima povjesničara, lingvisti i arheologa, bili jedna od skupina naroda koja se najbrže proširila prostorima istočne Europe i sjeverne Azije. Oni ujedno predstavljaju najbrojniju etičku i jezičnu skupinu Europe (Mallory, 2006:98).

U usporedbi s ostalim narodima njihovo je raseljavanje počelo razmjerno nedavno. Pisani zapisi iz Istočnog Rimskog Carstva bilježe prodore Slavena u 6. stoljeću kada dolaze na Balkan i u Grčku. Temeljita svjedočanstva pripovijedaju o slavenskim narodima naziva Sklavini, Anti i Veneti. Sklavini i Anti u razdoblju od 6. i 7. stoljeća obitavaju prostore sjeverno od Dunava, pa sve do pojasa koji se širio od Gornje Visle do Dnjepra, dok su Veneti poznati još iz 1. i 2. stoljeća te ih nije tako jednostavno sa sigurnošću smjestiti (Mallory, 2006:99).

Razdoblje od 5. do 10. stoljeća predstavlja nestabilan period slavenskog širenja uslijed čega je došlo do raslojavanja praslavenskog jezika u suvremene slavenske jezike, a time i podjele Slavena na Istočne, Zapadne i Južne. U istočnu skupinu naroda spadaju Rusi, Bjelorusi i Ukrajinci, zapadnu Poljaci, Česi, Slovaci i Lužaćani, dok južna ubraja Slovence, Hrvate, Srbe, Makedonce i Bugare. Jezično svjedočanstvo praslavenskog jezika svjedoči o

brojnim sličnostima tog jezika sa baltijskim jezicima, prema čemu se vjeruje u blisku gensku vezu tih jezika, kao jednog prabaltoslavenskog jezika. Druga tumačenja smatraju to produktom kontaktnih odnosa dvaju susjednih jezika kojima je, dakako, zajednički praindoeuropski jezik (Mallory, 2006:99,100).

Iz starih zapisa Prokopija (*Bellum Gothicum III*), doznajemo kako Slaveni vjeruju u jednog boga, tvorca groma i gospodara svega, obožavaju rijeke, vile i duhove (Zakarija, 2004:13). Kako nisu poznavali pismo o njihovoj predaji, načinu života i vjerovanjima nije ostalo mnogo. Kakvo je bilo njihovo postojanje prenose nam povijesni zapisi drugih naroda, većinom kasne antike i Bizanta. O njihovim žestokim prodorima piše Prokopije u 6. stoljeću, no ti ih opisi ne razlikuju mnogo od prodora ostalih nasilnih skupina naroda u vremenu velike seobe (Margetić, 2006:15). Slaveni zaposjedaju sve zemlje od Volge do Elbe, koje su nekada pripadale Germanima koji su se odselili dalje na zapad (Zakarija, 2004:9).

Slaveni naseljavaju područje Jadrana već u 6. stoljeću kada se susreću sa latinskim kršćanskim stanovništvom koji obitavaju na tom području. U narednim godinama zatečeno se stanovništvo asimilira sa došljacima, a kultura koja nastaje spoj je miješanja slavenskog i starosjedilačkog latinskog kulturnog nasljeđa.

3.2.1 Slavenska mitologija

Kao što smo to već ranije zaključili mitologija i religija uvelike nam govore o samoj naravi i ustrojstvu nekog društva. Podjela na bogove odnosi se na podjelu društvenih staleža. A kao što je slučaj sa brojnim prethodno izloženim karakteristikama indoeuropske religije, tako je i sa staroslavenskom. Brojni motivi i podjele svojstvene Indoeuroljanima pronalaze svoju konstantu prilagođeni u vjerovanjima drugih naroda, proizašlih iz indoeuropske skupine naroda.

Rekonstrukcija staroslavenskog panteona ponešto je kompliciran zadatak iz razloga što ne postoje pisani izvori slavenskih naroda onoga doba koji bi posvjedočili o njihovim vjerovanjima i običajima. Jedine pisane dokaze o slavenskoj mitologiji pronalazimo u zapisima bizantskih povjesničara koji, iako vrijedno povijesno svjedočanstvo, predstavljaju već samo kršćansku interpretaciju poganskih običaja. Druga poteškoća prilikom točnijeg definiranja slavenskog panteona javlja se iz razloga što su drevni Slaveni, u raznolikosti svih svojih plemena, čini se štovali mnoštvo različitih bogova. Poznajemo tako, na velikom spisku

božanstava, bogove Svaroga, Svantevida, Svarožića ili Triglava koji kod nekih skupina zauzimaju ulogu glavnog božanstva. No, iako je tome tako, najbolji kandidat za mjesto vrhovnog boga još je uvijek bog Perun čije se ime nalazi u prvim povijesnim zapisima koji spominju vjerovanja Slavena, odnosno u mirovnom sporazumu iz 10. stoljeća koji su sklopili kijevski Rusi sa Grcima (Belaj, 2007:42). U spomenutim se pogodbama spominje i ime boga Velesa, kao skotjeg boga, boga zaštitnika stoke i zemljoradnika. U Helmundovom djelu *Chronicon Slavorum* stoji zapisano kako Slaveni poznaju jednoga boga stvoritelja svega koji vlada munjom i gromom (Belaj, 2007:44). Iako njegovo ime nije navedeno, atributi koji mu se pripisuju upućuju na to da je riječ upravo o bogu Perunu. Štoviše, potvrda da upravo on zauzimao važno ulogu za stare Slavene pronalazi se u brojnih toponima diljem slavenskih zemalja, koji nose naziv prema njemu ili nekom od njegovih atributa. Shodno tome, prepoznaje se važna uloga i njemu suprotstavljenog boga *Volosa* ili *Velesa*, čiji su toponimi nalaze podno mjesta posvećenih bogu Perunu (Belaj, 2014:95).

Dva suprotstavljena boga vladaju svaki svojim svijetom. Dok je Perunu svojstvena vladavina nebom, odnosno vrh svetog mitskog stabla, Veles vlada podzemnim kraljevstvom u blatu i vodi. On vlada svijetom mrtvih, vlada podzemnim vodama, krotitelj je i vladar divljih zvijeri i životinjskog svijeta, pa ga se još smatra i bogom stoke, odnosno imetka, blaga i bogatstva. Često ga se prikazuje kao rogato božanstvo, kasnije antropomorfizirano. Ponekad pronalazi obličje medvjeda, ali njegov najčešći prikaz je zmija ili zmaj. Ova podjela bogova upućuje na vodeću društvenu podjelu unutar slavenskog društva, na ratnike te stočare i zemljoradnike. Perun time biva zaštitnikom ratnika i vladajućih slojeva, dok se Velesu moli za zdravlje stoke i dobar urod (Belaj, 2007:68; Miličević²⁹, 2015).

Slavenska mitska vjerovanja usko se vezuju uz štovanje prirode i cikličnost izmjene prirodnih mijena. U tim motivima prikazuje se mitska borba dvojice suprotstavljenih bogova. Do sukoba dolazi bilo radi otimanja Perunove žene božice Mokoš, zbog toga što Veles zaključava podzemne vode ili oko vrhovnog prijestolja. O tom sukobu pripovijeda Radoslav Katičić u monografiji *Božanski boj* (2008), kroz svete praslavenske tekstove koji opisuju pretkršćanska vjerovanja u ova dva boga. Njihova se simbolička borba uvijek vodi radi uspostavljanja prirodne ravnoteže koja je bila od najvećeg značaja za tadašnje stanovništvo. Valja napomenuti da upravo zbog same cikličnosti mita krajnja smrt nikada ne nastupi, već se

---

²⁹ Predavanje [Sonje Miličević Vukelić](#), prof. pov. i dipl. etn., edukativni izleta 30. svibnja 2015.

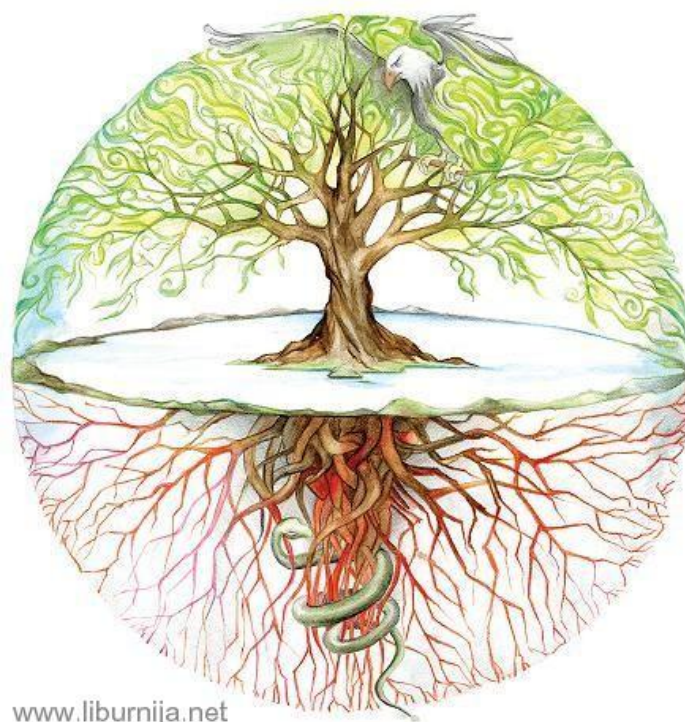

svake godine ponavlja kako bi dala smisao i objašnjenje prirodnim mijenama (Belaj, 2007:103; Miličević, 2015).

Slika 4. Božanski boj, ilustracija s ploče *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun*, autorica: Ksenija Palameta

Slavenski ciklički mit najbolje se objašnjava u prikazu svetog stabla ili *arbor mundi*. Stablo kao simbol života reflektira podrijetlo svijeta te postaje predodžbom svemira koja spaja njegove tri razine (Vinšćak, 2002:26). Cikličnost mitu omogućuje kontinuitet a narodu objašnjenje prirodnih pojava. Stablo svijeta je kod Slavena podijeljeno je na tri dijela. Gornji dio, dio reda naziva se Rav. Srednji svijet ili svijet živih naziva se Jav, dok se donji svijet ili svijet mrtvih naziva Nav. Izmjenom godišnjih doba radi se kružno kretanje po stablu svijeta. Simbol gornjeg, božanskog svijeta je orao, odnosno bog Perun, koji se još u tom djelu prikazivao kao sokol. U trenutku kada ciklička dinamika krene, kreće i zmija preko Java u Prav puzeći prema gore, pokušavajući Perunu oteti, ovisno o interpretaciji, sina, ženu ili zaposjesti njegovo prijestolje. U tom trenutku, zimi, kada podzemni bog izlazi, vlada kaos i Prav, odnosno mjesto kozmičkog reda mora biti obranjeno kako bi se svijet ponovno vratio u red i ravnotežu (Belaj, 2007:89-98,31-32; Miličević, 2015).

Slika 5. Stablo svijeta, ilustracija s ploče *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun*, autorica: Ksenija Palameta

Boginja Mokoš se kreće između ta dva svijeta. Gore je Ognjena, a dolje Mati vlažna zemlja. Mokoš je u slavenskome svijetu kao *Magna Mater*, kao Freya u nordijskoj mitologiji. Radoslav Katičić iznosi temeljit prikaz poveznica o značenju božice Mokoš u baltičkoj i indoeuropskoj predaji, u završnom djelu mitske trilogije *Gazdarica na vratima* (2011). Njezina dvojaka priroda je personificirana kroz simbol sunca. Njezino kretanje je, kut kretanja sunca oko Zemlje za vrijeme ekvinocija i solsticija. Ona ima veze s vlažnom i plodnom zemljom, te tako uz svoje vlastite aspekte i attribute, drži i aspekte oba svijeta. Kada je gore onda je ognjena, vezana je za jarko sunce i tada je u liku Perunove žene i majke njihove djece. Korijen moka je onaj koji se vezuje za njen aspekt plodnosti, vlažnosti. Rusi je zovu *Mati vlažna zemlja*. Kada putuje prema dolje, u noći ili zimi kada je sunce slabo (ili ga nema, kako u vjerovali Slaveni) ona je dolje u podzemnom svijetu gdje je mrak. Onda je vlažna gospodarica izvora, zdenaca, bunara, ključarica podzemnih voda i družica boga Velesa (Belaj, 2014:54; Miličević, 2015).

Slika 6. Mokoš, ilustracija s ploče Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, autorica: Ksenija Palameta

Manji ciklički dio odnosi se na mit o Juraju i Mari. Perun i Mokoš imaju blizance imenom Mara i Juraj ili Jarilo. S obzirom da su Jaraja, još kao dijete oteli Velesovi podanici i odveli u podzemni svijet u kojem je odrastao kao Velesovo dijete, on izlazi kao bog plodnosti, u naponu snage tražiti družicu. Odrastavši u različitim svjetovima, Mara i Juraj, ne znaju da su braća te se zaljubljuju. U slavenskom mitskom svijetu, kao što govori filolog Katičić (2010) njihov susret se događa u *Zelenom lugu*. To Područje koje je u Javu, na pola puta između da svijeta, obilježava mjesto susreta i njihove svadbe koja se odvija za vrijeme ljeta, odnosno ljetnog susncostaja. Jurajev aspekt povezuje se sa mjesecom, dok se Marin aspekt vezuje uz sunce i ona biva gromovita, a Juraj je taj koji može otključati vrata podzemnih voda (Belaj, 2014:63-65; Miličević, 2015).

Nakon što se odvije božanska svadba, Juraj se vraća natrag svome domu i kao bog plodnosti biva nestašan pa prevari Maru. Mara doznaje za prijevaru te doziva oca da kazni Juraja. U trenutku kada ga Perun ubija, Mara od boli i tuge stari i tada joj Slaveni daju naziv Morana od riječi *moriti*, *mrijeti* (Belaj, 2014:63). Ona postaje strašnom staricom i umire do zimskog suncostaja. Juraj se vraća u Nav i tu čeka svoje ponovno rođenje koje se ponovno događa u gornjem svijetu.

3.2.2 Liburnijski trokuti: predaja skrivena u toponimiji

U ovom se poglavlju želi ponuditi uvod u nastajanje Mitsko-povijesne staze definiranjem toponimije navedenog područja iz djela Vitomira i Juraja Belaja, *Sveti trokuti: Topografija hrvatske mitologije* (2014).

Nastajanje odgovarajuće teorije nastalo je kao posljedica istraživanja provedenog na području mitske staze iznad Mošćenica, ali i temeljeno na drugim lokacijama diljem Hrvatske, kao što je to okolica Splita i otok Pag. Raspored takvih relacija, uz uspostavu određenih odnosa u stupnjevima kuta prvi je uspostavio slovenski etnolog Andrej Pleterški (1995).

Pionir takvih promišljanja o ovom području bio je Radoslav Katičić (2006) koji je u članku *Perunovo svetište nad Mošćenicama* postavio temelje za daljnji razvoj teorije koja se temelji na odnosu oronima *Perun*, te važnosti gore, vode ispod nje i simbolike mlina. U teoriji se tvrdi da je riječ o Perunovom svetištu, odnosno krajobraznoj mitskoj pozornici u koju su stari Slaveni, iako nepismeni, upisivali značenja i imena posvećena svojim bogovima. Na taj način, vjeruje se, obilježavali su svoj teritorij te stvarali karakteristične trokute u prostoru, koji su odražavali odnose mitskih likova. Značenje toponimije izvlači se iz etimologije slavenskih jezika, te sličnih pojava na području Poljske, Rusije, Bjelorusije i Makedonije. Riječ je o Perunovim svetištima koja su se uvijek nalazila na vrhuncima brda, u točnom odnosu sa suprotnom točkom smještenim s druge strane rijeke, koja je bila posvećena suprotstavljenom bogu Velesu, odnosno Volosu (Katičić, 2008; Belaj, 2014).

Polazište teorije uspostavljeno je prema nazivu brda Perun koje ima korijen slavenskog značenja za *grom* (danas još prisutno u poljskom i bjeloruskom jeziku). U prilog postojanju rituala boga Peruna, prilaže se i primjer za naziv cvijeta *perunika*³⁰ (*Iris*) koji se na dubrovačkom području još naziva *bogiša* te se koristi u karakterističnoj proljetnoj procesiji i svetkovanju. Jednako tako, spominje se i područje sječe hrasta, kojeg su Slaveni smatrali svojim svetim stablom (Katičić, 2008:302; Nodilo, 1981:384, Vinšćak, 2002:105).

Tako je, oslanjajući na toponimiju i topografiju, povezano postojanje niza naziva, koji svojim imenom i simbolikom prenose mitska zbivanja. Mitska interpretacija zemljišta zamijećena je u nazivima obližnjih mjesta kao što su Potoška vala, Mlin, pećina Osojna peč te

---

³⁰ Vidi više na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Perunika>, 29. srpanj 2015.

Trebišća, Voloski kuk, Petrebišća, Dvori i Gradac. Naime, kako je bogu gromovniku bilo posvećeno visoko mjesto na vrhu brda, tako je bogu podzemlja posvećivano mjesto u podnožju, u blizini vode i špilja, čime se odražava vladavina tih bogova odgovarajućim područjima i svjetovima. U toj službi, kao što je poznato i u drugim mitologijama, primjerice grčkoj, voda je obilježavala granicu između tih dvaju svjetova. Zmijoliki bog Veles, vladajući domenom podzemlja obitavao je u duplji, skrivajući se od moćnog gromovnikovog oružja. Špilja pod Perunom naziva se Potuklica, te se za nju vezuje priča o vragu (Veles je u kršćanskoj interpretaciji poprimio karakteristike vruga) koji za trajanja procesije na Tijelovo suši zlato na suncu (Veles se smatrao bogom imetka, blaga, bogatstva). Prema priči, dvojica seljaka, čuvši za tu legendu, pošli su na taj dan tražiti zlato, no nešto ih je tamo toliko prestrašilo da su se vratili potpuno ćelavi. Ova priča čini jednu od zanimljivosti vezanih za taj kraj, prema kojem se naslućuje vjerovanje u nadnaravne pojave i bića (Katičić, 2008:306).

Mjesto Trebišća, područje je prijepora pošto postoji mogućnost da se tvorba njegovog imena odnosi na značenje slavenske riječi za žrtvu, *trebu*, a samim time ukazuje na mjesto prinošenja žrtve Perunu. No, po nekim objašnjenjima ta se riječ u slavenskom vokabularu našla tek kasnije u sklopu crkvenoslavenskog. S druge strane, glagol *trebiti* znači *krčiti*, *sjeći*, čime Trebišća postaju krčevinom. Pravo značenje naziva tog mjesta ostaje otvoreno daljnjem istraživanju. Iznad Trebišća nalaze se Petrebišća sa pastirskim stanovima koji se nazivaju *Dvori*, što predstavlja značajan dio mjereći se prema ruskoj narodnoj književnosti u kojoj postoje zapisi mitskih motiva. U tom kontekstu postavlja se pitanje *Čiji to dvor na gori stoji?* (stih iz ruske narodne predaje vezan uz mitska kazivanja³¹). Upravo zbog toga, vjeruje se kako je navedeno mjesto naznaka odgovora na navedeno pitanje. U okolici Peruna nalazi se toponim *Gradac* za kojeg se vjeruje kako je vezan za mjesto odvijanja mitske svadbe Mare i Jurja. Nešto niže od Petrebišća, ali iznad Trebišća, nalazi se mjesto *Voloski kuk* koji obilježava veliku stijenu na samom izvorištu Potoka, a povezuje ga se sa Velesom (Volosom). Detalj kojim priča postaje ponešto zamršena, jest neobjašnjena činjenica kako toponimi ovog područja, vezanih za boga podzemlja uvijek imaju ruski oblik *Volos*, dok je karakteristična upotreba za južne Slavene oblik *Veles*. Zanimljiva su objašnjenja i nekih drugih toponima koji se nalaze na obroncima Učke. *Velbat* se primjerice povezuje sa gromovnikovim batom, čekićem kojim on tako udara i proizvodi grmljavinu. Nešto južnije, u okolici Lovrana, nalaze se dva toponima *Kobilina* i *Konjsko*, koji neodoljivo podsjećaju na dvoje mitskih blizanaca,

---

³¹ Vidi više na:

https://www.google.hr/search?q=kati%C4%8Di%C4%87+%C4%8Diji+to+dvor+na+gori+stoji&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=-wPKVdzzF8XCggT3qqLYCA, 29. srpanj 2015.

koji se još u indoeuropskoj predaji manifestiraju u obličju konja. U blizini, nalazi se i *Knezgrad*. U sličnom odnosu i na drugim lokacijama diljem Hrvatske, nalazi se toponim koji u nazivu sadrži riječ *knez*. Još uvijek nije posve jasno je li poveznica bog Perun ili uloga plemenskog poglavice, kneza pri izvedbi plemenskih obreda (Katičić, 2008:301-311).

Valja napomenuti kako je u Istri poznato postojanje sličnih manjih trokuta. Posebnost mošćeničkog trokuta jest u jasnemu nazivu brda Perun u odnosu na manje strukture okolnog krajolika, ali i u odnosu na nešto veći trokut koji se proteže do *Voloskog i Trsata*. U tim je mjestima, prilikom proučavanja relacije, poslužio naputak Pleterskog o postojanju posebnog odnosa kuteva, ukoliko linijama spojimo navedene lokacije na karti. Također, tumačenje matičnih crkava u tim mjestima dodatno je potkrijepilo tvrdnju o mitskim likovima koji stoje u pozadini, a s vremenom su poprimili kršćansku interpretaciju. Tako, primjerice, Volosko ima matičnu crkvu Sv. Ane, a poznato je kako je kršćanska interpretacija *pretvarala* slavensku boginju u mnoge kršćanske svete. Volosko nadalje, iako svojim imenom upućuje na Velesa, odnosno Volosa tumači se kao točka pripadajuća boginji Mokoš, koja bi u tom djelu priče mogla biti opisana kao *Volosova*. Prema teoriji (Belaj, 2014:161-164; Pleterski, 1995), mjesta koja su bila posvećivana Mokoš uvijek su se nalazila na rubu vode, na međi između dva svijeta. S druge strane, Velesova je točka, od točaka Peruna i Mokoš odijeljena, kako i stoji u mitskim vjerovanjima, vodom, odnosno rijekom *Riječinom*, a nalazi se na Trsatu gdje postoji drevna crkva posvećena Sv. Jurju. Tumači se kako je pod trsatskom stijenom nekada davno bilo mjesto na kojem se skrivao Veles (Belaj, 2014:163).

Navedena teorija pronalazi mnoga objašnjenja svojih tvrdnji dublje obrazložena u djelima Belaja (2014) i Pleterskog (1995), a uspostavljene su na primjerima diljem Hrvatske i Slovenije. Uz navedena objašnjenja i dalje postoje određene dvojbe i manjkavosti koje čekaju nova istraživanja i uspostavu djelotvornijih rješenja. Valja napomenuti, kako je gore navedena teorija izložena u osnovnim crtama, kako bi se dobio uvid u tematiku slavenske mitologije na području Liburnije, dok dublja obrazložjenja valja tražiti u stručnoj literaturi. Također, riječ je o veoma zatjevnim i nezahvalnim istraživanjima koja nastoje odgonetnuti drevnu slagalicu, prekrivenu segmentima kasnije povijesti. Kako bilo, ova je teorija još jedna priča koja predstavlja zanimljivost liburnijskog kraja i poziv za daljnja zalaganja po pitanju odgonetavanja slavenske mitologije na tom području. Teorija o odnosima toponimije i mitu upisanom u prostoru, rezultirala je nastankom Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun koja

oplemenjuje opće spoznaje o slavenskoj mitologiji i predstavlja vrijedan doprinos očuvanju povijesne i kulturne baštine.

4 Analiza slučaja: *Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun*

Analiza slučaja Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun provodi se u svrhu analize postojećeg stanja te definiranja aktera koji djeluju na području mitske staze. Prvi dio analize slučaja odnosi se na analizu dokumenta iz kojih se nastoji doznati kako je i kada započelo povezivanje odnosno korištenje mitskih elemenata u prirodnom okruženju, te kako je do sada razvijao. Analizirani dokumenti dobiveni su iz arhive LAG-a *Terra Liburna* koja od početaka prati realizaciju ovih intervencija, te savjetuje njen daljnji razvoj.

Među dokumentima koji su naviše rekli o početnom znanstvenom istraživanju toponimije i uspostavi teorije o mitskoj topografiji, te o uključenim akterima, je rukopis predsjednika Čakavskog sabora³² Veselka Velčića, koji je pomno dokumentirao svaki korak, a iz kojeg se doznaju sve dolje navedene pojedinosti. Jednako tako, želja je u ovom poglavlju priložiti naslove znanstvenog opusa čije je nastajanje potaknuto razvojem istraživanja toponimije iznad Mošćenica. Podaci o samoj stazi i njenom sadržaju, djelom su preuzeti sa, dolje priloženog, promotivnog letaka a djelom također iz dokumenata iz arhive LAG-a koji navode autore i partnere izvedbe edukativnih ploča. Priložene slike autentične su ilustracije sa edukativnih ploča, koje imaju za cilj dati uvid u maštovitost prikaza koja upotpunjuje mitsku priču, te za razjašnjavanje navedene građe.

Drugi dio analize slučaja posvećen je terenskom istraživanju, koje je provedeno metodom promatranja uz sudjelovanje. Istraživanje se provodilo u svrhu analize lokacije, te kao bi se dokumentacija upotpunila materijalnim dokazima o sadržajima na stazi. Slike koje su snimljene na lokaciji priložene su u posljednjem poglavlju u kojem se razmatra postojeće stanje te predlaže daljnji razvoj identiteta ove staze u svrhu kulturnog i održivog turizma, sa dodatnim sadržajima, u svrhu promocije i revitalizacije kulturno-povijesne baštine, te ruralnog kraja i njegovih običaja.

---

³² Čakavski sabor je udruga osnovana u Žminju 1970. godine u svrhe očuvanja hrvatske kulture, a čini ju savez od 21 katedre: Buzet, Cres-Lošinj, Grobnik, Klana, Kostrena, Krk, Labin, Mošćenice, Novi Vinodolski, Opatija, Otočac, Pazin, Poreč, Rab, Rijeka, Roč, Ronjgi, Savičenta, Škrlevo, Zagreb i Žminj(<http://www.istrapedia.hr/hrv/532/cakavski-sabor/istra-a-z/>, 6.rujan 2015).

U sklopu terenskog istraživanja pohođene su dvije izletničke ture, sa različitih aspekata analize potražnje. Prvu turu je organizirao Savjeta mladih Grada Opatije, te je imala sasvim edukativan karakter, kojemu je cilj bio upoznati zainteresirane polaznike sa značenjem slavenske mitologije. Druga tura bila je turističkog karaktera, no pojedinosti o obje biti će detaljnije izložene u tekstu. Cilj je također bio, metodom otvorenog intervjua, od posjetitelja doznati mišljenje o stazi i željenom razvoju iste.

4.1 Analiza dokumenata: *Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun*

Mitsko-povijesna staza smještena je na istočnim padinama planine Učke, ponad Mošćeničke Drage, iznad sela Potoki, odnosno zaseoka Trebišća (450 metara) te ispod brda koje nosi naziv prema mitskom Gromovniku Perunu na 880 metara nadmorske visine. Sam kanjon u kojem je smještena nosi ime Potoška vala i nalazi se unutar Javne ustanove Parka prirode *Učka*. Područje zaseoka Trebišća dio je zone kanjona i zaštićenog nepokretnog kulturnog dobra³³. Šire je područje bogato arheološkim nalazištima, pećinskim i jamskim objektima, a lokacija Mitsko-povijesne staze kulturno je dobro s naglašenim toponimima staroslavenskih i starohrvatskih toponima.

Analizom dokumenata definirat će se vrijeme kada je započeta intervencija spajanja mita i prirodnog okoliša, odnosno izrada Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun te tko su bili začetnici i akteri zaslužni za njenu realizaciju.

U ovom dijelu ponudit će se i uvid u znanstvenu građu koja je nastala kao rezultat istraživanja slavenske mitologije na području Kvarnera, ali i šire Hrvatske, te tako postala temeljnim materijalom za obrazloženje mitološkog značaja i postavljanje edukativnih ploča.

Projekt uređenja i obilježavanja staze pokrenula je *Katedra čakavskog sabora* 2004. godine, u suradništvu sa grupom akademika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, profesora s odjela za Etnologiju i kulturnu antropologiju, te katedre za Indologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Istraživanjem lokaliteta i naziva toponima ustanovljeno staroslavensko podrijetlo i mit skriven u krajoliku. Skupinu od pedeset znanstvenih djelatnika,

---

³³ Vidi više na: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=247> , 22. lipanj 2015.

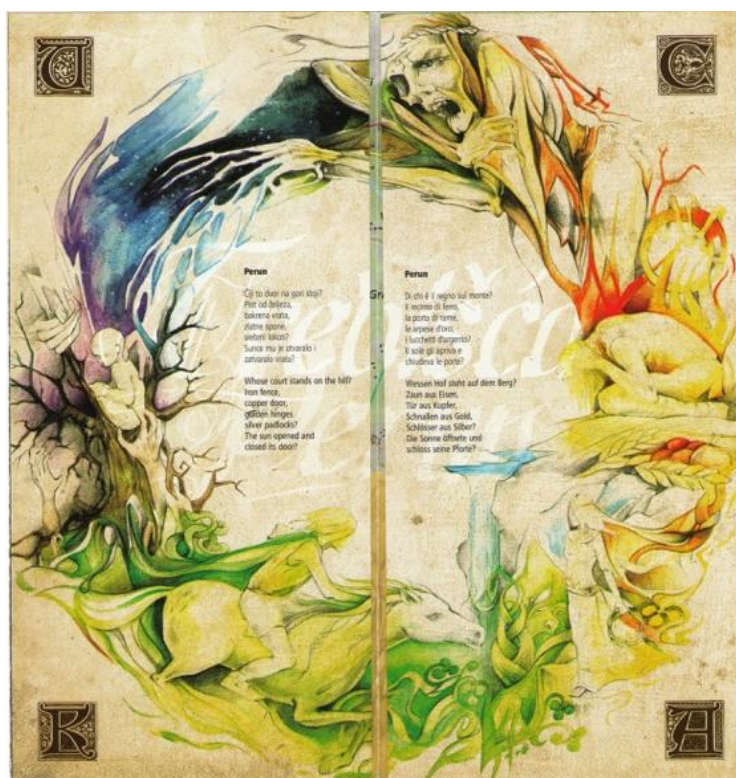
studenata i suradnika predvodili su akademik Radoslav Katičić, indolog Slavko Ježić, te etnolozi i kulturni antropolozi, emeritus dr. sc. Vitomir Belaj i dr. sc. Tomo Vinšćak te etnolog i muzeolog Grga Frangeš. Terenskim istraživanjem i metodom filološke arheologije ustanovljena je sustavna povezanost toponimije te postavljena pretpostavka o nekadašnjem postojanju staroslavenskog svetišta Gromovnika Peruna na padinama Učke. U narednih osam godina objavljen je niz znanstvenih i stručnih radova kao što je trilogija akademika Radoslava Katičića *Božanski boj*, *Zeleni lug* i *Gazdarica na vratima* te knjiga emeritusa Vitomira Belaja *Hod kroz godinu* i *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Katičićeva trilogija obrađuje mitološku tematiku na osnovi tragova usmene književnosti i folklorne predaje, dok knjiga *Hod kroz godinu* predstavlja pokušaj rekonstrukcije mitskog svjetonazora. Knjiga *Sveti trokuti*, izlaganje je o pronalascima mitološkog značenja i povezanosti toponima na nekoliko lokacija diljem Hrvatske.

Cilj uređenja Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun je prezentirati znanstvene lokalitete koji se protežu u klancu između sela Trebišća, visoravni Petrebišća, Voloskog kuka i brda Perun te ih povezati u poučnu stazu koja dočarava posjetitelju tijekom naseljavanja prvih slavenskih doseljenika na područje Kvarnera. Centralno mjesto ove mistične staze zauzimaju prikazi mitskih zbivanja i vjerovanja koja počivaju na ciklusu prirodne mijene, koja je bila od velike važnosti za tadašnje stanovništvo. U zaseoku Trebišća se nalazi, za sada improvizirani muzej etnološke baštine koji je osmislila Katedra čakavskog sabora. Mitska pozornica predstavlja poziv za sve avanturiste i one željne novih spoznaja, da upoznaju uzbudljivu priču koja je preživjela tisućljetnu povijest kako bi bila ispričana u okrilju netaknute prirode.

Staza dužine 15 km otkriva 6 postaja s 12 odmorišta na kojima je prikazana priča o staroslavenskoj mitologiji. Udaljenost između 6 postaja kreću se redom: od Mošćeničke Drage do sela Potoki 2,52 km odnosno 50 minuta, od Potoki do Trebišća 1,03 km ili 40 minuta, od Trebišća do Voloskog kuka 1,13 km i 50 minuta, od Petrebišća do Peruna 1,48 km i 40 minuta te na povratku od Peruna do Trebišća 2,62 km ili 1 sat te od Trebišća do 4,35 km ili 1 sat i 20 minuta.

Slika 7. Promotivni letak Mitsko-povijesne staze Trebišča-Perun

Slika 8. Promotivni letak Mitsko-povijesne staze Trebišča-Perun

Koncept, tekst i povijesne karte izložene na edukativnim pločama osmislio je etnolog Grga Frangeš, ilustracije je napravila akademska grafičarka Ksenija Palameta, kartu staze je izradio geodet Mladen Nikšić, dok su određene fotografije uzete iz arhiva Javne ustanove Parka prirode Učka. Valja napomenuti kako je mitska priča prikazana na tri jezika: engleskom, talijanskom i njemačkom, te na taj način prilagođena stranim posjetiteljima.

Prva ploča uvodi posjetitelja u značenje krajolika i nagovještava ulazak u začarani mitološki svijet kojim su prvi slavenski doseljenici Kvarnera obilježili ovaj prostor. Posjetiteljima se nagovještava da će doznati tko su Slaveni, kako su i kada došli na ove prostore te koja su bila njihova vjerovanja i način života zajednice. Prva stanica pod nazivom *Perunova zagonetka* objašnjava značenje imena Perun te obrazlaže mitski svjetonazor sakriven u prirodnom ciklusu izmjene ljeta-zime, sjetve-žetve te rođenja i smrti. Intrigantan moment ostavlja posjetitelju slobodu da na posljetku sam donese zaključak o tome je li doista moguće odgonetnuti drevno Perunovo značenje i mitsku zagonetku u prostoru, koji ostaje jednim među rijetkim svjedocima te predaje. Sljedeća poučna ploča objašnjava genezu indoeuropskih jezika. Na trećoj stanici moguće je ponešto doznati o velikoj seobi naroda te o vremenu kada su prvi Slaveni dospjeli na ove prostore u 7. stoljeću. Četvrta ploča nudi uvid u mitsku sliku svijeta starih Slavena objašnjavajući mitološke poveznice sa indijskim, grčkim i germanskim svjetonazorom. U tom je kontekstu objašnjeno drvo svijeta čijom krošnjom prijestoluje bog Perun, pandan indijskog Indre, grčkog Zeusa i germanskog Thora, suprotstavljen slavenskom bogu podzemlja Velesu, grčkom Hadu. Prateći stazu, put posjetitelja dovodi do mističnog zaseoka Trebišća koji svojim imenom upućuje na moguće značenje žrtve odnosno slavenske riječi *treba*, čime priča o prinošenju žrtve bogu Perunu dobiva zanimljivu dopunu. Strateški položaj zaseoka Trebišća u samom klancu do kojeg tijekom zime nikada ne dolazi sunce na svoj način kao da predstavlja ulaz u čarobni svijet mitske borbe. Treba dodati kako je mjesto nekada imalo i mlinsko kolo podno potoka sa slapom, a simbolika mlinskih kola i njihovog trenja koje proizvodi grmljavinu usko se vezuje uz Perunov aspekt grmljavine. Šesta postaja pod nazivom *Božanska svadba* prenosi tijekom mitske svadbe između božanskih blizanaca Mare i Jurja, u simbolici proljeća i pomirbi dvaju suprotstavljenih svjetova Perunovog i Velesovog, tame i svjetla, neba i podzemlja. Prva grmljavina obilježava rođenje Perunovog sina Jarila koji biva otet i odveden u podzemlje Velesu gdje odrasta kao njegovo dijete. U jednom trenutku Jarilo se vraća nagovještavajući

proljeće te u jeku ljeta ženi Perunovu kći Maru. Jarilova mladenačka zaigranost kulminira prijeverom Mare. Jarila ubija grom, Mara stari i doziva zimu, sve dok jednog dana na nebu ponovno ne zasja munja i Perunu se rađa sin Jarilo, a prirodni se ciklus obnavlja. Od ove se stanice put nastavlja u Velesov kraj do kojega posjetitelja vode slikoviti stihovi, fragmenti narodnih pjesama i predaja iz cijelog slavenskog svijeta. Dolaskom do Voloskog kuka, u mračnom klancu, upoznajemo višestrukost Velesovih aspekata podzemlja, vlažnosti i vode te svjedočimo ulasku u njegovo kraljevstvo u otvoru zakučaste špilje. Velesov se značaj prepoznaje u opisu boga stoke, odnosno blaga, bogatstva, plodnosti koju donosi iz vlažnog podzemlja ali, jednako tako, njegova zmijolika pojava progovara dovoljno o zastrašujućoj slici skrbnika svijeta mrtvih. Napuštajući Velesov svijet, na pola puta do samog vrha Peruna, put staje na osmoj stanici posvećenoj slavenskoj boginji Mokoš. Mati vlažna zemlja, tkalja i prelja, šest mjeseci u godini prijestoluje kao Perunova žena gornjim svijetom, dok drugih šest provodi kao Velesova družica u podzemlju. Iz ovog se momenta iščitava simbolika sunca koje tako putuje u ciklusu izmjene godišnjih doba. Kratak uspon vodi do plodne visoravni Petrebišća, podno brda Perun, na kojem danas stoje tri pastirske kućice obnovljene tehnikom suhog zidanja od strane udruge Dragodid³⁴. Samo ime visoravni koje se nadovezuje na zaseok Trebišća i njegovu simboliku moguće predstavlja među i mjesto sukoba dvaju suprotstavljenih mitskih ličnosti, Peruna i Velesa. Nedaleko od tog mjesta deseta je stanica posvećena božanskom boju u kojem zmija biva ubijena, a grmljavina oslobađa sve zarobljene vode podzemlja uzrokujući poplavu i osiguravajući život slavenske zajednice. Navodi se kako je navedena mitska simbolika poznata još u 4000 godina starim indijskim pripovijestima o sukobu bogova. Kročeći dalje putem, posjetitelja prate kamene ploče sa uklesanim stihovima koji nastoje odgonetnuti *Čiji to dvor na gori stoji?* Po dolasku na sam vrh brda, na 880 metara nadmorske visine, stoji pretposljednja poučna ploča koja objašnjava polazište cijelog znanstvenog istraživanja potaknutog imenom boga Peruna. Perun, zaštitnik vladara i ratnika, sudac i gromoviti vladar kojem su se u čast urezivali geometrijski simboli kako bi sačuvali kuću od munja. Bez dvojbe, njegov je značaj bio velik, no još uvijek nije sa sigurnošću poznato je li bio i stvoritelj svega svijeta ili samo vrhovno božanstvo. Nedaleko od ploče, u središtu tora uzdiže se kip napravljen od debla, okrenut na sve četiri strane svijeta s izrezbarenim mitološkim simbolima u tri razine. Posljednja, odnosno 12. stanica nalazi se ponovno na dnu mitološko-povijesne staze, nešto iznad centralnog rotora u Mošćeničkoj Dragi, a odnosi se na Crkvicu Sv. Petra koja je još u zapisima 1454. godine bila smatrana

---

³⁴ Vidi više na: <http://www.dragodid.org/radionica-petrebisca-nakon-tri-godine/>, 17. srpanj 2015.

veoma starom. Ova crkvice, iako nedovoljno stara da otkrije same početke pokršćavanja Hrvata, svjedoči svojim natpisom na glagoljici o tom procesu. Tu se posjetitelja podsjeća na neke od kršćanskih svetaca koji su poprimili karakteristike slavenskih mitoloških aktera, skrivajući tako stoljećima staru tajnu drevnih Slavena (izvor: Poučne ploče Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, Grga Frangeš, dipl. etnolog).

4.2 Terensko istraživanje

Slika 9. Karta tijekom Mitsko-povijesne staze Perun- Trebišća

U sklopu istraživanja Mitsko-povijesne staze primijenjena je metodološka tehnika promatranja sa sudjelovanjem kako bi se dokumentirao sam tijek staze, ali i kako bi se posvjedočilo ponudi sadržaja, te zainteresiranoj skupini posjetitelja. Razgovorom s posjetiteljima nastojalo se doznati što misle o samoj stazi, kako bi se staza prema njihovom mišljenju trebala dalje razvijati, što bi trebalo nadodati od sadržaja, te što misle o Mitsko-povijesnoj stazi kao platformi za razvoj eko turizma tog područja, koji bi imao za cilj razviti se i na širem području Parka prirode Učka. Istraživanje je provedeno 30. svibnja 2015. godine prilikom održavanja dvaju izleta Mitsko-povijesnom stazom.

Prvi je izlet organizirao Savjet mladih Grada Opatije i Udruga za promicanje stare slavenske kulture *Perunova svetinja*. Edukativni je izlet popraćen interaktivnim predavanjem etnologinje Sonje Miličević. Polazak je bio zakazan ujutro, u 9:30 sati u Mošćenicama, a planirani povratak do 15:00 sati. Izletu je prisustvovalo 18 osoba, od 10 do 35 godina starosti.

Događaj je bio oglašen na informativnoj ploči Savjeta mladih na opatijskoj tržnici, na društvenoj mreži *Facebook* te, kako se pokazalo najučinkovitije, razglašen usmenom predajom. Uz ugodno druženje, te raspravu o mitologiji, uputili smo se šumskom stazom prema zaseoku Trebišća gdje je bio planiran piknik i predavanje etnologinje Miličević. Na svom putu stali smo na 6 odmorišta na kojima smo dobili detaljno objašnjenje o mitološkoj priči od našeg stručnog vodstva.

Predstavnik Savjeta mladih (I. C.), rekao je kako od početaka prati razvoj mitske staze s obzirom da živi u okolici Opatije, te stoga što to spada u njegovo interesno područje, pošto je diplomirani povjesničar i filozof te budući doktor znanosti. Kao prepreku daljnjeg razvoja i popularizacije staze vidi dislociranost od naselja koja komplicira pristup posjetiteljima i otežava njezinu kvalitetnu iskoristivost u turističkom smislu. Dodaje kako je također jedan od mogućih nedostataka relativno uska tematika staze zbog čega je trenutno njen turistički potencijal ograničen. Vjeruje da bi se staza trebala orijentirati prvenstveno na lokalno stanovništvo (uključujući Rijeku i okolicu), prezentirajući se kao zanimljivo mjesto za rekreaciju vikendom, u kombinaciji sa svojim edukativnim elementima i prirodnim ljepotama s jedne, te privlačnim plažama u Mošćeničkoj Dragi s druge strane (planimor turizam), te na specijalizirane grupe turista iz drugih dijelova Hrvatske, ili pak iz inozemstva, koji već imaju neko predznanje o povijesti i mitologiji, te žele naučiti više ili čak dati svoj doprinos u ovom polju. Drugim riječima, smatra malo vjerojatnim da staza ima potencijal prema općem profilu turista koji dolaze u Opatiju i okolicu, te kako bi se trebalo poraditi na prezentaciji ovakve ponude i doseg u ciljanu skupinu. Smatra, kako bi trebalo povećati sadržaje zabavno-rekreativnog tipa (stolovi s klupama, travnjak za igre s loptom i sl.), te svakako olakšati pristup samoj stazi (tako da se automobilom može doći na sam početak Mitsko-povijesne staze, a ne da se prvo jedan sat mora hodati od Mošćenica kako bi se došlo na početak staze), uključujući proširenje ceste i izgradnju manjeg parkirališta kod početka staze. Dodaje, kako se u jednoj od kuća nalazi i improvizirani muzej kojeg drži Katedra čakavskog sabora, pa bi bilo dobro da je i taj muzej bude dostupan posjetiteljima (barem vikendom). Dodatne sadržaje (poput performansa i sl.) trebalo bi uključiti samo za vođene ture koju čine posjetitelji druge grupe, dakle one koji su već pokazali interes za staroslavensku mitologiju. Ne vjeruje da performansi mogu bitno povećati broj ne-specijaliziranih posjetitelja (stranih turista i sl.), najviše zbog dislociranosti same staze, ograničenog vremena koje takvi turisti provode u Hrvatskoj, te prisutnosti drugih zanimljivijih sadržaja (npr. Plitvička jezera, gradići u Istri i sl.). Smatra da ideja turističkog iskorištavanja Mitsko-povijesne staze uopće nije loša, te da je

eko turizam svakako dobar smjer za razvoj staze, uzevši u obzir njezine prirodne i kulturne posebnosti. Međutim, skeptičan je glede vizije da staza ima golemi turistički potencijal i da može predstavljati hit u turističkoj ponudi Liburnije. Zbog toga smatra da se treba raditi na njezinom unapređenju i razvoju, ali istovremeno biti realan u vezi očekivanja.

Jedna od posjetiteljica izleta (A. B.), inače djelatnica Grada Opatije, ukratko iznosi kako je prvi put čula za ovu stazu pred otprilike 5 godina kada je bila uređena i otvorena, ali kako je ovo prvi put da je posjetila istu. Misli da bi se projekt trebao više razvijati prema turistima cijele Kvarnerske rivijere. Također smatra da u organizirane ture ne treba uključivati dodatne sadržaje, uz već postojeće (vodič, ručak, predstava). Dodaje kako ova staza, odnosno edukativni izlet zapravo postaje turistički proizvod, a turisti su danas sve više zainteresirani za takav vid turizma.

Violinistica iz Opatije (A. M.), kaže kako joj je prvi put da pohodi Perunovu stazu te da za nju zna otprilike 3 godine. Smatra da bi staza trebala dobiti nove trase, a uz vodiča, misli da bi trebalo ponuditi i još sadržaja kao što su predstave, predavanja, stručni skupovi, koncerti, kampiranja (u kućicama). Svakako, mitska staza je proizvod na kojem bi se trebalo još poraditi i promovirati ga, jer je šteta da nešto što je toliko blizu morskih turističkih destinacija, ne ostvaruje svoj puni potencijal.

Drugi izlet, zabavno-edukativnog karaktera organizirala je turistička agencija *Annalinea* iz Mošćeničke Drage uz stručno vodstvo arheologa Maria Zaccaria. Polazak je bio zakazan u 10:30 sati sa rotora u Mošćeničkoj Dragi, u 14:00 sati dolazak u Trebišća uz upriličenje mitološke predstave *Teatra Perunika* te ručak, a potom i povratak prema Mošćeničkoj Dragi. Na izletu je sudjelovalo 18 ljudi u rasponu od 2 do 60 godina, a izlet je bio razglašen putem društvene mreže *Facebook*, najavljen u programu Radija Rijeke te dakako, informacija se prenosila i usmenom predajom.

Razgovorom s organizatorima nastojalo se dobiti uvid o tome kako glavni akteri vide budući razvoj projekta *Mitsko-povijesne staze*, ali i dosadašnji tijek i učestalost organiziranih izleta.

U razgovoru s organizatorom ovog izleta, predstavnikom turističke agencije *Annalinea*, glazbenikom i donaćelnikom Mošćeničke Drage, Riccardom Staraj doznaje se kako se ovakvi izleti organiziraju nekoliko puta godišnje, od proljeća do jeseni. Cilj izleta je promovirati tradiciju, prirodnu i nematerijalnu baštinu te drevna i zaboravljena vjerovanja

starih Slavena, ali i promocija i razvoj ruralnog područja. Smatra kako budući razvoj treba zadržati intimni karakter, a sadržaji u sklopu Mitsko-povijesne staze trebaju prenijeti stvarno značenje mitološke priče, bez amerikanizacije i plastičnih priča. U tom se smjeru kreće sadašnja ponuda, po prvi puta započeta pred 4 godine, u kojoj se putem predstave posjetitelju želi ponuditi pastoralna priča o mitskim zbivanjima na obroncima Učke. Predstava sadrži 6 činova koji se odvijaju na različitim lokacijama zaseoka Trebišća, te tako posjetitelja vode kroz začarani svijet slavenske mitologije. Scenografija je sasvim prirodna i prepuštena prirodnim datostima određenog godišnjeg doba, dok glumci uz instrumente, pjesmu i čitanje stihova iz zbirke Radoslava Katičića prenose jedinstveno iskustvo i uvode u svijet mašte. Predstava je, kaže, interaktivnog karaktera, a tome u prilog govore reakcije publike. Navodi priču finske turistkinje kojoj se izvedba toliko svidjela da se odlučila uključiti u predstavu, glumeći svoje shvaćanje boginje Mokoši, kupajući se u obližnjem potoku. U svrhe izleta turistička agencija Annalinea u dogovoru sa starim bračnim parom rodom iz zaseoka Trebišća, dogovara obrok i okrjepu za posjetitelje. Zanimljivi dodatak ponudi te uključivanje domaćeg stanovništva iznimno je gostoprimstvo domaćina koji su posjetiteljima na posljetku poslužili kavu i kekse uz pokoju priču o legendama, vjerovanjima i običajima tog kraja.

Staraj se zalaže za obnovu kuća u zaseoku Trebišća, izgradnju replike nekad postojećeg mlina i Mlinskog puta te obogaćivanje ponude u vidu organizacije zanatskih radionica. U tom smjeru ide i planirana rekonstrukcija centralne seoske kuće u Trebišćima, te njeno pretvaranje u interpretacijski centar³⁵. Realizacija navedenog je već u tijeku. Naime, pod stručnim vodstvom i usmjeravanjem Lokalne akcijske grupe *Terra Liburna* započeto je pisanje projekta koji se planira aplicirati za dobivanje sredstva Europske unije u vidu mjere 7. za ruralni razvoj³⁶. Interpretacijski centar bi trebao ponuditi posjetitelju širi uvid u mitološki svijet starih Slavena. Na tom tragu planira se izrada konceptualnog prikaza mitskog stabla u samom centru zaseoka.

Mario Zaccaria, vodič ovog zabavno-edukativnog turističkog izleta, arheolog i tajnik LAG-a *Terra Liburna*, koja se zalaže za unaprjeđenje i usmjeravanje razvoja ruralnih područja te očuvanje kulturne baštine, ističe kako je riječ o kulturnom sadržaju koje je priznalo Ministarstvo kulture i turizma Republike Hrvatske. Kazuje kako su dosadašnja postignuća realizacije projekta tek početak koji svoj nastavak vidi u realizaciji tematskog

---

³⁵ Vidi više na Plan razvojnih programa: <http://www.moscenicka-draga.hr/Application/MDraga/Default.aspx?AGroup=9b7dbd808f53>, 26. srpanj 2015.

³⁶ Vidi više na: <http://www.mps.hr/ipard/default.aspx?id=296>, 26. srpanj 2015.

parka u suradnji s lokalnom samoupravom, privatnim sektorom te udrugama. Ideja i misija tematskog parka je dodatno proučavanje i popularizacija nedovoljno istražene mitološke baštine te organizacija raznih radionica, sve zajedno vođeno modelima održivosti u prostoru. Glavno ishodište prve faze realizacije tematskog parka je adaptacija postojećeg improviziranog muzeja, kojeg drži Katedra čakavskog sabora, u interpretacijski centar. Ideja je da se dosadašnja ponuda upotpuni brojnim drugim sadržajima, koji bi omogućili širi doseg posjetitelja. Dodaje kako je želja upoznati posjetitelje i širu javnost sa bogatom slavenskom sakralnom kulturom, običajima, ustrojstvom svijeta te netaknutom prirodom Potoške vale i njenih žiteljima.

U daljnjem tijeku istraživanja razgovorom s posjetiteljima nastojalo se doznati kako su došli do saznanja o postojanju staze i samog izleta, koje je njihovo mišljenje o sadržaju iste, što bi željeli dodati od sadržaja te što misle kako bi se u budućnosti trebalo odvijati i usmjeravati razvoj staze sa popratnim sadržajima.

Jedan od posjetitelja (I. L.), inače turistički vodič iz Lovrana, rekao je da smatra kako je riječ o kvalitetnom turističkom proizvodu koji sadrži nedovoljno iskorišteni potencijal. Mišljenja je kako bi se putem staroslavenske priče o mitologiji moglo kvalitetno prezentirati običaje regije te napraviti atrakciju po uzoru na primjer arheološkog turizma *Stonehenge* u Engleskoj. Od sadržaja bi dodao suvenirnicu koja bi posjetiteljima nudila da ponesu kući komadić mistične duše Kvarnera, ali i ponešto autohtonih proizvoda.

Gospođa iz Rijeke (S. B.), izjasnila se kao ljubiteljica prirode koja voli planinariti, a za izlet je doznala preko novina. Kaže da je prvi puta doznala za *Mitsko-povijesnu stazu* pred godinu dana i otada je već nekoliko puta bila u Trebišćima. Smatra kako je ovaj oblik kulturno-rekreativne ponude idealan za rekreativce i ljude koji se vole opušitati i učiti u prirodi. Dodaje da je pristup lokaciji upravo kakav treba i biti (uska cesta, samo jednim djelom pristupačna automobilima), te kako bi se proširenjem ceste samo narušio okoliš i mir po kojem je ovo mjesto to što jeste. Također, smatra kako bi se jednu od seoskih kuća trebalo rekonstruirati u muzej koji bi posjetiteljima ponudio uvid u nekadašnji način života. Zaključuje kako ovakav oblik ponude može potpomoći očuvanju tradicije i uključivanju autohtonog stanovništva. U tom pogledu ističe kako su domaćini, stari bračni par rodnom iz Trebišća (ali žive u Mošćeničkoj Dragi) uvijek prisutni kada dolazi izletnička tura s turistima, te kako je uvijek lijepo čuti pokoju staru priču od njih.

Grupica posjetitelja sa Vežice i Sušaka ispričali su kako su za izlet čuli nekoliko dana prije iz novina, ali za Mitsko-povijesnu stazu pred otprilike dvije godine. Mjesto i sama priča, koja predstavlja dodatni razlog zašto bi netko posjetio ovo mjesto, im se jako sviđa. U šali dodaju kako bi na polovici uspona prema zaseoku trebalo organizirati okrjepu, što bi kažu, domaćim ljudima omogućilo da prezentiraju svoje proizvode i ponešto zarade. Od sadržaja smatraju kako ne bi bilo na odmet ponuditi interaktivnu igru za mlađe posjetitelje te druženje uz glazbu za starije, a u prostor uklopiti i poneki drveni kip i mitološke prikaze. Također, dodaju kako bi se u budućnosti trebalo razmišljati o otvaranju *prihvatnog centra* ili planinarskog doma za posjetitelje.

Osim posjetitelja koji su došli organiziranim izletom, nekolicina zatečenih posjetitelja već je bila tamo u vlastitoj organizaciji. Za njih Trebišća, kažu imaju posebnu čar jer iznimno vole prirodu i svaki vikend posjećuju drugu prirodnu destinaciju. Dodaju kako su došli na izlet u prirodi, te kako se ne slažu s time da se ovo promovira u turističke svrhe.

Odvojeno od gore izloženog istraživanja, proveden je razgovor sa djelatnicom Turističke zajednice Tatjanom Bartolin, koja je upitana što misli o turističkom konceptu mitološke staze te mitološkoj stazi kao turističkom proizvodu, kojim interesnim skupinama smatra da će ponuda biti interesantna, je li navedeno dodatak ponudi koji je potreban te postoji li interes za takvim oblikom ponude. Ona smatra koncept veoma atraktivnim i maštovitim, te ističe kako je upravo priča začim koji području dodaje specifičnost i prepoznatljivost. Ljepota Parka prirode i sam izgled krajolika, obronaka planine Učke pogodna je za ostvarenje prepoznatljivosti u tom smislu te popularizaciju lokacije. Dodaje kako u zadnjim godinama postoji pojačani trend posjetitelja koji traže upravo šumski dio ponude, vezan uz planinarenje, bicikliranje i istraživanje prirode. Smatra kako je taj oblik ponude na području Kvarnera pun potencijala, nedovoljno razrađen, ali izuzetno potreban. Tumači kako postoji veliki interes svih dobnih skupina, čime su mogućnosti osmišljanja takvih proizvoda neograničene. Razvojem koncepta mitske staze u turističkom smislu vidi kao oplemenjivanje kulturne baštine te povezivanje sa povijesnim jezgrama, koje obiluju zanimljivim pričama koje valja oživjeti i spasiti od zaborava. Shodno tome, navodi kako se usmjeravanjem na kulturni turizam u kombinaciji sa rekreativnim i pustolovnim, na zanimljiv i turistima atraktivan način doprinosi očuvanju i obnovi zapostavljenih ruralnih područja.

Terenskim istraživanjem i razgovorom sa posjetiteljima ustanovljen je profil zainteresirane skupine posjetitelja te interes za daljnjim razvojem Mitsko-povijesne staze.

Shodno tome, smatra se uputnim daljnja nastojanja usmjeriti prema privlačenju regionalnih (unutar Primorsko-goranske županije) posjetitelja, koje bi se u budućnosti imalo tendenciju proširiti na područje Hrvatske i inozemnih posjetitelja, unutar turističke sezone. Zainteresiranost posjetitelja za alternativne oblike turizma, u kombinaciji sa već postojećim morskim turizmom, smatra se prednošću lokacije. Također, doznaje se za planiranu realizaciju interpretacijskog centra u Trebišćima, čime se zaključuje da postoji zalaganje lokalne samouprave za unaprjeđenje staze i ruralnog kraja, a time i otvaranju daljnjih mogućnosti realizacije projekta u budućnosti, u suradnji sa privatnim i civilnim sektorom. Osim toga, *Mitsko-povijesna staza* nalazi se pod zaštitom Ministarstva kulture i turizma, čime ostvaruje puno potencijala u budućim nastojanjima.

5 Promidžba lokacije – da ili ne?

Rezultati analize slučaja, a pomoću metode sekundarne analize dokumenta o mitu i lokaciji, te metode promatranja sa sudjelovanjem, kao i metodom intervjuja sa stručnjacima iz područja povijesti i turizma, pokazuju različita iskustva i stavove prema ne/dovoljnoj iskorištenosti potencijala Mitsko-povijesne staze. Svi se slažu da je ovakav način turizma, odnosno aktivnosti slobodnog vremena pozitivan za razvoj ovoga kraja. Većina sudionika izražava potrebu za boljom promidžbom i razvoju prepoznatljivosti lokacije. Osim toga, većina se slaže da je ovakav način korištenja prirodnih resursa i kulturne baštine dobar način razvoja turizma, oblikovanja kvalitetnog proizvoda i konačno brenda koji će potpomoći popularizaciji, te u budućnosti ostvariti mogućnost razvoja prepoznatljivog simbola i turističke destinacije Kvarnera. Cilj razvoja marketinške podloge za Misko-povijesnu stazu je povećanje vidljivosti brenda, stvaranje jačeg vizualnog identiteta te isticanje vrijednosti destinacije. Ipak postoji bojazan da se uništi intimnost i posebnost lokacije sa jačom promidžbom, odnosno većim brojem posjetitelja.

Metodologija izrade marketinške podloge preuzeta je od *Studio Cavarpeyer*³⁷ koji je 2005. godine ponudio podlogu za izradu novog vizualnog identiteta Istre.

5.1 SWOT analiza

SWOT analiza uvrštava podatke dobivene terenskim istraživanjem, te analizom dokumenata vezanih za Mitsko- povijesnu stazu, iz arhiva LAG-a *Terra Liburna*.

SWOT analizom nastoje se uhvatiti prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnje koje će omogućiti daljnje promišljanje o smjeru razvoja identiteta proizvoda i stvaranja brenda.

---

³⁷ Studio Cavarpeyer, Strateška marketinška podloga za izradu novog vizualnog identiteta Istre, 2005.

Mogućnosti:	Prijetnje:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ diversifikacija ponude i potražnje po ciljanim tržištima ➤ produženje turističke sezone ➤ evolucija ponašanja kupaca na ciljanoj tržištu ➤ postojanost potreba za otkrivanjem novih neistraženih lokacija ➤ doživljaj posebnog iskustva ➤ potreba za autentičnošću, tradicijom i prirodnim okruženjem ➤ gastronomsko iskustvo ➤ posebna briga i odgovornost zbog smještaja lokacije unutar Parka prirode Učka ➤ višejezična priprema programa 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ vremenske prilike ➤ zahtjevnost staze (do brda Perun) ➤ pristupna cesta i kapacitet parkirnih mjesta ➤ organizacija javnog prijevoza
Prednosti:	Slabosti:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ autentičnost lokacije ➤ netaknuta priroda ➤ nepostojanje slične priče i poučne staze ➤ bogata kulturno-povijesna baština ➤ blizina ciljanih tržišta ➤ popularnost rekreativnog i eko turizma ➤ interes za kulturnim, edukativnim i zabavnim sadržajima 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ nedovoljno iskorišteni potencijal destinacije Mitološko-povijesne staze ➤ nedostatak informiranosti (web stranice, društvene mreže) ➤ nedostatak kvalitetne promidžbe ➤ nedovoljna razvijenost prepoznatljivosti i identiteta destinacije ➤ nerazrađena strukturna organiziranost

Tablica 1. SWOT analiza mogućnosti razvoja

U prednosti se ubraja netaknutost prirode te autentičnost lokacije koja svojom posebnosti ima veliki potencijal u privlačenju posjetitelja. Nepostojanje slične fantastične priče i edukativne staze na širem području, te bogata kulturno-povijesna baština dobra su osnova za daljnje oblikovanje prepoznatljivosti turističkog proizvoda, čemu u prilog ide i blizina ciljanih tržišta. Također, trend pojačanog razvoja i interesa za eko i rekreativnim turizmom, te općenito turizmom koji nudi kulturni, edukativni i zabavni sadržaj.

Potencijal destinacije ostvaruje se u mogućnosti produljenja turističke sezone, kao i u evoluciji ponašanja kupaca na ciljanom tržištu te potražnjom za autentičnim prirodnim lokacijama temeljenih na tradiciji i otkrivanjem neistraženih mjesta. Diversifikacija ponude i potražnje na ciljanim tržištima ponudom posebnog iskustva i jedinstvenog doživljaja, te nadopunom gastronomskog iskustva. Također, sve vrste dodatnog sadržaja i programa zbivanja potrebno je prilagoditi u više jezičnih verzija kako bi se ista mogla ponuditi širem spektru posjetitelja. Dodatne zahvate i sadržaje potrebno je prilagoditi smještaju lokacije unutar Parka prirode, što iziskuje posebnu brigu i odgovornost.

S druge strane valjalo bi posebnu pozornost posvetiti nedostatku kvalitetne promidžbe te nedostatku informiranosti ciljanih skupina, s obzirom da je informacija o stazi prisutna na svega dvije *web* stranice (PP Učka i TZ Mošćenička Draga)³⁸, s nedovoljno kvalitetnim, vizualno upečatljivim, ažuriranim i privlačnim sadržajem. Sadržaj na postojećim *web* stranicama nije prilagođen na stranim jezicima. Sam problem navedenog je i nedovoljna razvijenost prepoznatljivosti identiteta destinacije, što se također ogleda u nedovoljno iskorištenom potencijalu same Mitsko-povijesne staze kao i popratne infrastrukture.

Prijetnje na koje valja obratiti pozornost prilikom daljnjeg promišljanja o destinaciji je i zahtjevnost djela staze te ovisnost iste o vremenskim prilikama (prilikom organizacije dodatnih sadržaja). Pristupna cesta i nedostatak parkirnih mjesta te ovisnost o rijetkom i neredovitom javnom prijevozu.

---

³⁸ Vidi više na: <http://www.pp-ucka.hr/mitsko-povijesna-staza-trebisca-perun/> i http://www.tz-moscenicka.hr/hr/trebisce_mitsko_povijesna_staza/29/44

5.2 Prednosti i očekivani rezultati

Razvojem novog proizvoda i prepoznatljivog brenda ostvaruje se višestruka korist za ponudu destinacije, za turiste kao i za lokalno gospodarstvo i domaće stanovništvo. Ulaganjem u privlačnost i prepoznatljivost proizvoda doprinosi se diferencijaciji destinacije naspram konkurencije te razvoju novih oblika turističke ponude u vidu planimor, rekreativnog, kulturnog, pustolovnog, odnosno alternativnog turizma. Samim time, ostvaruje se ponuda jedinstvenog programa zbivanja i sadržaja koji ima tendenciju privlačenja interesa za ruralna područja i razvoj eko turizma. Stvaranje prepoznatljivog proizvoda ide u korist promocije Općine Mošćenička Draga, Parka prirode Učka te cijelog liburnijskog kraja. Također, višestruke dobrobiti pokazuju se po pitanju lokalnog gospodarstva koje dobiva mogućnost otvaranja novog tržišta, a time i novih radnih mjesta, ponude autohtonih proizvoda, stvaranja novih proizvoda i suvenira, gastronomske ponude te, na posljetku, iskoraku ka ulaganjima u aktivnu obnovu ruralnog područja. Jednako tako, ostvaruju se dobrobiti za turističku ponudu i obrazovne ustanove, koje bi bile potencijalni akteri uključeni u razvoj i ponudu programa i sadržaja destinacije. Sljedeća tablica pokazuje koje dobrobiti bi razvoj kulturnog turizma na lokalnoj (mikro) razini mogao donijeti samoj lokaciji (destinaciji) i lokalnom gospodarstvu. Isto tako pokazuje koje dobrobiti bi mogao razvoj lokacije donijeti na široj društvenoj razini (mezzo i mikro razina) odnosno turističkoj ponudi i koji dionici bi mogli imati koristi od razvoja ove lokacije u smjeru kulturnog turizma.

U sljedećim poglavljima se temeljem prethodne analize predlaže model za unaprjeđenje ove vrste turizma. Elementi modela su: ciljane skupine, razvoj komunikacijske strategije (slogan, logo, razvoj identiteta), te prijedlozi sadržaja za buduće unaprjeđenje kulturno- turističkog proizvoda.

Za destinaciju:	Za lokalno gospodarstvo:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ diferencijacija naspram konkurencije ➤ raznolikost ponude: morski (<i>planimor turizam</i>³⁹), rekreativni, kulturni, pustolovnog, alternativni turizam ➤ ponuda dodatnog sadržaja i programa zbivanja ➤ razvoj ruralnog i eko turizma ➤ promocija općine Mošćenička Draga, PP Učka te liburnijskog kraja 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ otvaranje novog tržišta ➤ mogućnost ponude autohtonih proizvoda ➤ stvaranje novih proizvoda, npr. suvenira ➤ mogućnost gastronomske ponude ➤ potreba otvaranja novih radnih mjesta ➤ obnova ruralnog područja
Za turističku ponudu:	Za obrazovne ustanove:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ edukacija ➤ dodatni sadržaj i aktivnost ➤ produljenje turističke sezone 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ljetne škole ➤ edukativni izleti

Tablica 2. Dobrobiti za mikro (destinacija i lokalno gospodarstvo) i mezzo te makro razinu (turističku ponudu i obrazovne ustanove)

5.3 Ciljane skupine

Definiranje i analiza ciljanih skupina od velike je važnosti prilikom plasiranja proizvoda i usmjeravanja komunikacijske strategije kako bi se unaprijed odredilo koja je kritična masa potencijalno zainteresirana za određeni oblik ponude i sadržaja. Društveni status ciljanih posjetitelja stazi je srednja klasa.

³⁹ Vidi više na: <http://eudict.com/?lang=croeng&word=planimor%20turizam>

Željelo bi se privući skupine posjetitelja usmjerene na rekreaciju i avanturizam te kulturne sadržaje, male skupine prijatelja, starije neovisne putnike, obitelji s djecom, djecu, škole i fakultete. Ukratko, tri glavne ciljane skupine predstavljaju djeca (7 do 14 godina), mladi (18 do 35 godina) te stariji posjetitelji (40+).

Shodno rezultatima terenskog istraživanja, smatra se kako su navedene skupine zainteresirane za ovakav oblik kulturno- turističke ponude, te se s obzirom na to prema njima usmjerava strategija promocije kulturno- turističkog proizvoda.

5.4 Komunikacijska strategija

Komunikacijska strategija usmjerava se u svrhe produljenja trajanja pred i post sezone te kako bi se postigla diferencijacija i dalji doseg ciljanih skupina. Stvaranjem dodatnih sadržaja i njihovom promocijom želi se stvoriti posebnu vrstu novog iskustva i doživljaja posjetitelja kojom će se ostvariti diferencijacija turističke destinacije Kvarnera u ponudi kulturnog, alternativnog, rekreativnog te održivog i eko turizma s posebnom ponudom autohtonih proizvoda i gastronomskom ponudom. Također, na taj bi se način osnažio identitet autentičnosti destinacije i samog brenda kroz ponudu jedinstvenog edukativnog i povijesnog sadržaja te stvaranje atraktivnog komunikacijskog koncepta koji naglašava posebnosti.

5.4.1 Prepoznatljivost komunikacijske strategije

Isticanje posebnosti lokacije, te kulturne i povijesne baštine temeljna je postavka komunikacijske strategije koja bi se provodila u svrhu osnaživanja kulturno-turističkog proizvoda i stvaranja brenda. Cilj je stvaranje jedinstvene kulturno-turističke cjeline koja bi promovirala razvoj eko turizma, temeljenog na principu održivosti te ponudi kulturnog, pustolovnog i rekreativnog sadržaja. Prepoznatljivost identiteta komunikacijske strategije ostvarila bi se kroz prepoznatljivost slogana i vizualnog identiteta, te uključivanje raznolikog sadržaja kojim bi se povećao doseg željenih posjetitelja.

5.4.1.1 Slogan

Predlaže se slogan *Šetnja s bogovima: U potrazi za mističnom dušom Kvarnera*, te njegova engleska, internacionalna verzija *Walk with the gods: In search of the mystical soul of Kvarner*. Slogan u svojoj zagonetnosti poziva posjetitelja na autentično iskustvo i poseban doživljaj kroz šetnju mitskim krajolikom. Potraga za mističnom dušom daje naznaku kako je riječ o tajni, nečemu skrivenom i nejasnom. Riječ je o tajni koja je ostala zabilježena samo u toponimima te je stoga potrebna posjetiteljeva mašta kako bi se u priču udahnuo život.

5.4.1.2 Logo

Slika 10. Prijedlog loga staze na hrvatskom jeziku

Slika 11. Prijedlog loga staze na engleskom jeziku

Za simbol loga predlaže se kombinacija Perunovog simbola (*svarica*- nalazi se u centru prikaza) i cikličkog prikaza godišnjih mijena (ilustracija s jedne od poučnih ploča staze). Svarica se koristi kao prepoznatljivi mitološki simbol koji su Slaveni urezivali na dovratnike, kako bi kuću posvetili bogu, te kako bi bila zaštićena od udara groma. Također, taj se simbol povezuje sa mlinskim kolom čija se vrtnja, proizvodeći buku vidi kao božja grmljavina (Belaj, 2008). Ustrajanje na korištenju ovog upečatljivog simbola, ide u korak sa oznakom markacije mitske staze, koja je do sada već postigla prepoznatljivost. Ciklički prikaz izmjene godišnjih doba, slikovita je ilustracija koja svojim oblikom upotpunjuje i vizualno tumači mitski svijet te mami posjetitelja da razotkrije zagonetku koja se krije u pozadini. Kombinacija ovih dvaju prikaza, zajedno čini moćnu, vizualno upečatljivu i maštovitu poruku, shodno odgovarajućoj priči slavenske mitologije

Šetnja s bogovima
u potrazi za mističnom dušom Kvarnera

Slika 12. Prijedlog loga staze na hrvatskom jeziku

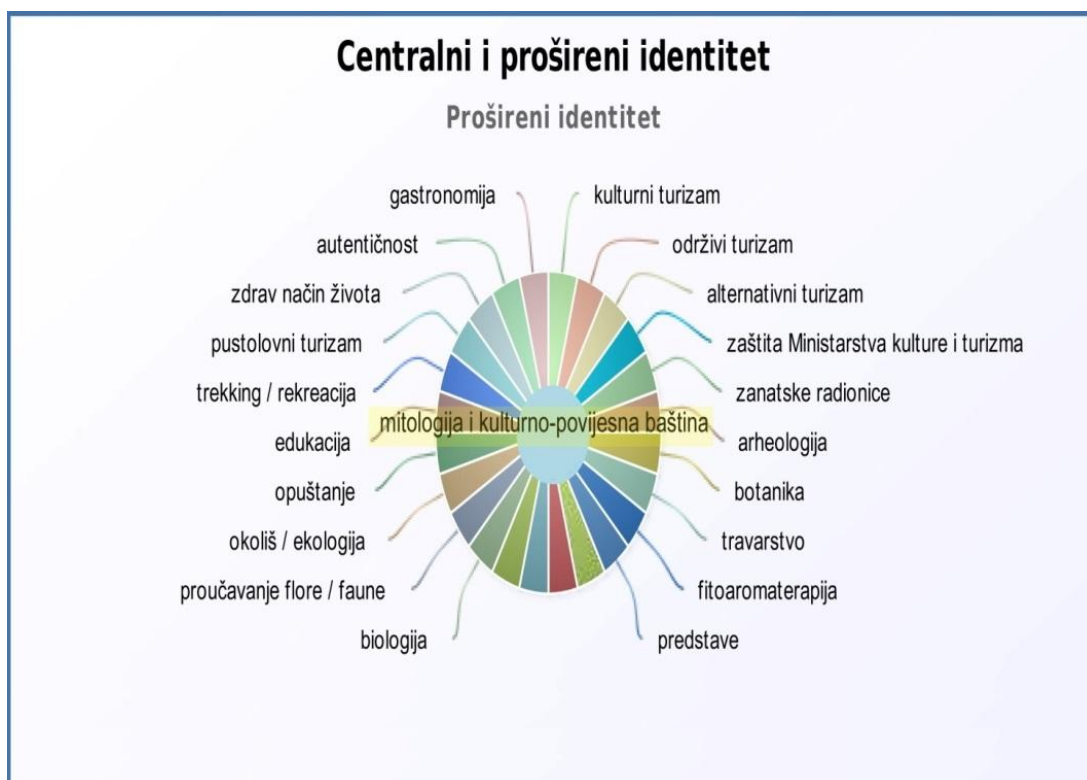
Walk with the gods
in search of the mystical soul of Kvarner

Slika 13. Prijedlog loga staze na engleskom jeziku

Drugi prijedlog odnosi se na *stablo svijeta*, ilustraciju također prisutnu na poučnim pločama staze. Simbol mitskog stabla predstavlja svekoliki mitološki svijet, te ujedno na samom početku upućuje posjetitelja na jedinstveno iskustvo u okrilju prirode i mitsku podjelu svijeta na koju će naići putem. U tom se simbolu odmah može prepoznati simbolika suprotstavljenih bogova Peruna i Velesa te njihove borbe i podvojenih svjetova. Također, mitološka se staza nalazi u kanjonu Potoške vale, mjestu karakterističnom po tome što do samog proljeća sunce obasjava samo jednu stranu, te stoga nije rijetkost na jednoj strani kanjona naići na nabujalu vegetaciju, dok je druga strana još pod ledenim pokrivačem. U toj se simbolici manifestira čitavo značenje mitskog svijeta, suprotstavljenih bogova i cikličnosti prirode. Stablo svijeta prenosi snažnu poruku te svojom simbolikom predstavlja prepoznatljivi simbol samog lokaliteta i mitskog svjetonazora starih Slavena.

5.5 Identitet *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun*

Sljedeći prikaz razlaže identitet Mitsko povijesne staze Trebišća-Perun te time predstavlja element modela za unaprjeđenje staze. Centralni identitet osnova je po kojoj se staza do sada razvijala, dok prošireni identitet predstavlja prijedlog budućih mogućnosti oko kojih je moguće nastaviti daljnja ulaganja i buduću ponudu lokacije.

Slika 14. Prikaz centralnog i proširenog identiteta staze

Prikaz razlaže centralni i prošireni identitet kako bi se definirao smjer kretanja i sama budućnost lokacije. Centralni identitet edukativne staze predstavlja mitološka priča kao i sama ponuda koja se temelji na kulturno-povijesnoj baštini. Od staroslavenske predaje, ruralnih lokacija sa tradicionalnim građevinama do prirodnih ljepota koje svjedoče o nekadašnjem suživotu čovjeka s prirodom. Može se reći kako je centralni identitet do sada već dobro definiran, no pokazuje se potreba za daljnjim razvojem proširenog identiteta koji nudi mogućnost nadopune dodatnim sadržajima, oplemenjivanje središnje priče te uključivanje većeg broja aktera. Navedenim bi se postigao veći stupanj međusektorske suradnje.

Prošireni identitet trebao bi se razvijati oko predodžbe zdravog načina života, rekreacije i opuštanja, čime se poziva posjetitelje da oplemene provođenje svog vremena u prirodi zabavom i edukacijom.

Edukacija zauzima ključnu ulogu za škole u prirodi i radionice za djecu na kojima bi se uz kulturno-povijesnu tematiku obrađivala i ekološka tematika, uključujući teme iz biologije i botanike, ali i proučavanja faune u smislu ornitološkog kampa ili kampa proučavanja leptira (što već postoji kao sadržaj u sklopu Parka prirode Učka)⁴⁰. Također, radionice travarstva i fitoaromaterapije privukle bi nešto starije posjetitelje, koji bi se između ostalog mogli okušati i u zanatskim radionicama. Ponuda za studente treba dakako ustrajati na daljnjem razvoju tradicije arheološko-zanatske radionice što je u Petrebišćima provodi udruga Dragodid.

Predlaže se i dodatni razvoj kulturnog sadržaja uz postojeći kulturno- zabavni sadržaj Teatra Perunika. Obogaćivanje ponude u vidu organizacije eko-etno glazbenih festivala usmjerenih na promociju ruralnog kraja, ekološke poljoprivrede, autohtonih proizvoda te organizacija umjetničkih kolonija koje bi se dobro uklopile uz slikovitost prirodnog ambijenta.

Sve navedeno, nudilo bi se kao kvalitetan proizvod alternativnog i kulturnog turizma koji njeguje vrijednosti destinacije u cilju njenog daljnjeg razvoja i očuvanja, te pružanja posjetiteljima posebnog i autentičnog iskustva.

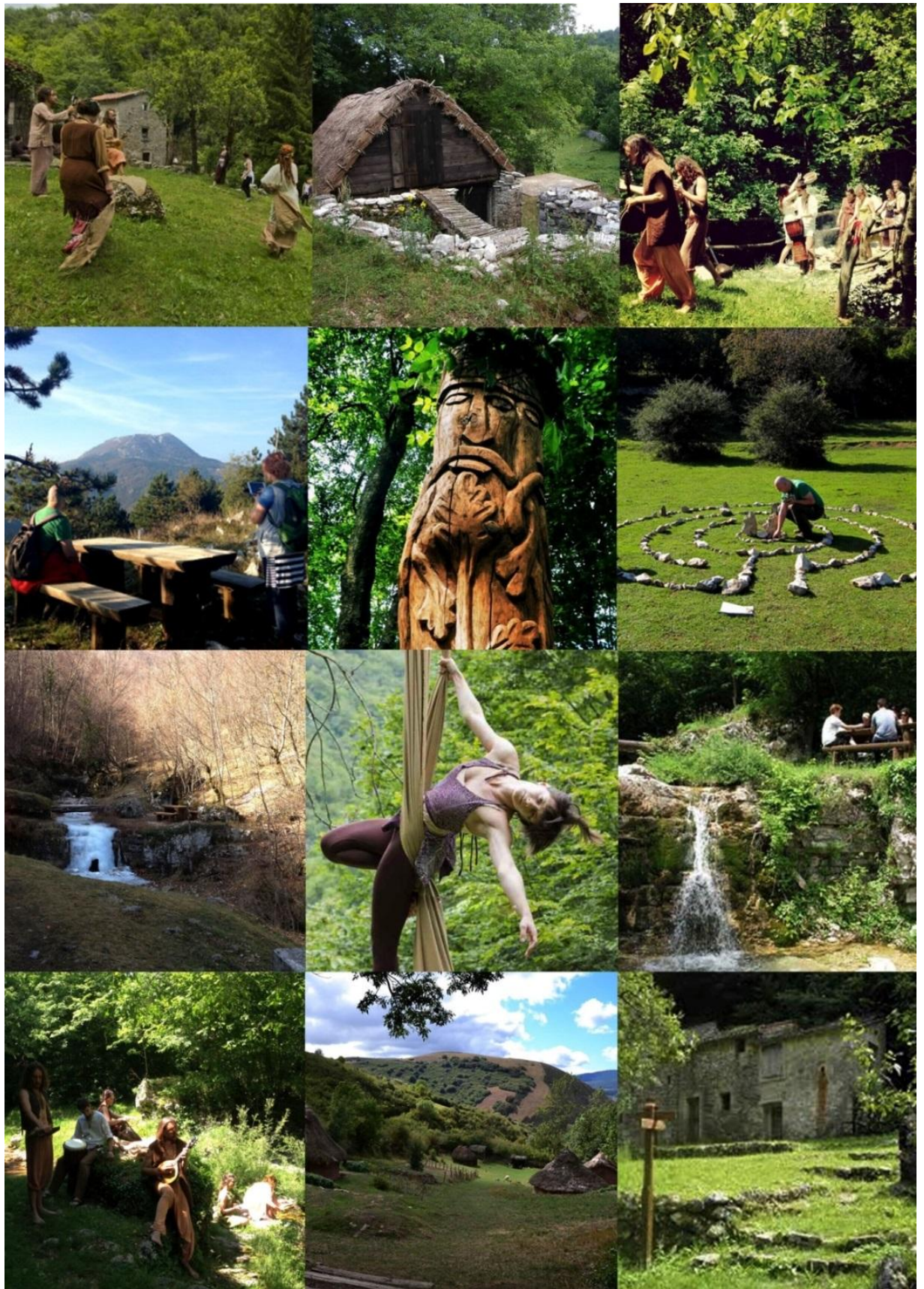
U sljedećem prikazu koristi se metodologija *mood board*-a⁴¹ kao vizualni medij koji, kroz paletu uzoraka, slika i teksta, najbolje prenosi poruku i omogućuje uranjanje u doživljaj koncepta. Navodi se kao djelotvorna prezentacijska tehnika kolaža u kojem je moguće prenijeti atmosferu i određeni doživljaj prostora i događaja.

Mood board 1. i 2. raspoložu dokumentiranim prikazima snimljenima na terenskim istraživanjima 30. srpnja i 19. lipnja 2015., vlastitim arhivskim snimkama od prethodnih godina te slikama koje se mogu pronaći na internetu. Terensko istraživanje 19. lipnja provedeno je u svrhu prikupljanja dodatne građe (slika).

---

⁴⁰ Vidi više na: <http://www.pp-ucka.hr/o-parku/istrazivanja-i-projekti/>

⁴¹ Vidi više na: https://en.wikipedia.org/wiki/Mood_board

Slika 15. Mood board 1. Postojeća ponuda *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun*

Mood board 1. prenosi atmosferu koja je prisutna na mitskoj stazi, objedinjujući pod krovnom perspektivom doživljaje koje posjetitelj dobiva prilikom posjeta mitske staze. Također, u ovaj su prikaz uvršteni svi sadržaji na koje je moguće naići kada se nađete u mističnoj duši Kvarnera, bilo u posjetu organiziranog izleta ili na vlastitu inicijativu, otkivajući začarane prizore Potoške vale. Slike u prikazu snimljene su na lokacijama Trebišća (1., 3., 8., 9., 10. i 11. slika), Petrebišća (2., 6. i 11. slika), Perun (4. i 5. slika), te uz prikaz prirodne baštine prikazuju aktere uključene u ponudu turističkog izleta. Prikaz je sastavljen od isječaka predstave mitološke tematike koja posjetitelja uvodi u začarani mitološki svijet, produbljujući njegove spoznaje i jedinstveni doživljaj krajolika. Na primjerima (1., 3., 8. i 10. slika) je vidljivo kako se se mitska pozornica kreće oživljavajući razne lokacije zaseoka Trebišća. Kontrastni prikaz obližnjeg slapa (7. i 9. slika) oslikava prirodnu ljepotu krajolika zimi i ljeti, nudeći na taj način uvid u posebnost mjesta do kojeg zimi sunce nikad ne dopire, što je i djelatni moment same mitske priče o odsustvu boginje Mokoš koja se za trajanja tog vremena nalazi u podzemnom svijetu boga Velesa. Na slikama je moguće posvjedočiti i sadržaju poput mitskog labirinta (6. slika) na visoravni Petrebišća, kao i pastirskom stanu, obnovljenom na radionicama udruge Dragodid (2. slika), koji nude prenočište planinarima i putnicima namjericima. Centralna mitska figura boga Peruna (5. slika) u drvenoj izvedbi, postavljena je na vrhu Perunovog brda, pozdravljajući zagonetnošću svog prikaza najizdržljivije posjetitelje, koji su došli do finalnog odredišta mitske priče i odgonetnuli mitsku zagonetku *Čiji to dvor na gori stoji?*.

Slika 16. Mood board 2. Tijek terenskog istraživanja

Mood board 2. prikazuje tijek terenskog istraživanja, dokumentirajući odaziv posjetitelja (1. i 11. slika), kao i sam proces intervjuiranja i prikupljanja materijala (5., 6. i 12. slika). U prikazu je moguće vidjeti najavu radionice suhozidanja na Petrebišću od 2014. godine (3.

slika). Markacija za mitsku stazu, putokazi te poučne ploče prikazane su u svrhu dobivanja uvida u uređenje staze (6., 7., 8. i 12. slika). Slike s prikazom Perunovog idola preuzete su sa portala *Glas Istre* sa zbivanja u sklopu podizanja istoga, 30. lipnja 2013. godine.

Slika 17. Mood board 3. Budućnost projekta i prijedlog sadržaja

Mood board 3. prikazuje prijedlog sadržaja kojima bi se mogao oplemeniti projekt mitske staze kako bi imao širi doseg ciljanih skupina. Predlaže se ponuda sadržaja prema tri ciljane skupine koje se odnose na djecu (od 7 do 14 godina), mlade (18 do 35 godina) te starije posjetitelje. Za početak, projekt bi bio orijentiran na posjetitelje iz Primorsko-goranske županije, sa tendencijom daljnjeg širenja. Realizacija programa omogućila bi se u suradnji s udrugama koje bi doprinosile ponudi, svaka sa svojeg područja djelovanja.

Ponuda za djecu bila bi uređena po principu ljetne škole koja bi se nudila školama, planinarskim i izviđačkim društvima te lokalnim školama. Kako se staza nalazi u okrilju netaknute prirode predstavlja izvanrednu priliku za organizaciju radionica, poučnih predavanja i proučavanja flore i faune. U sklopu toga nudio bi se ornitološki poučni kamp, radionice proučavanja botanike i biologije te astrologije, odnosno proučavanja zvjezdanog neba. Također, u organizaciju likovnih i glazbenih radionica išlo bi se s namjerom ostvarenja prepoznatljive lokacije likovnih kolonija za sve uzraste.

Ciljanu skupinu mladih privuklo bi se organizacijom festivala i kampiranja u prirodi, uz dodatak *trekking* utrka koje bi bile uređene tako da na zabavan način prenose mitološku priču. U potrazi za mitskim likovima (naziva primjerice *Okoš, bokoš, di je Mokoš?*) *trekking* utrke nudile bi inovativan pristup, u kojem bi se umjesto sakupljanja planinarskih pečata, sakupljalo *mitske predmete* i na posljetku *blago*. Na taj način u ponudi bi se našao pustolovni turizam koji je dalje moguće upotpuniti s jahanjem, streličarstvom te večernjim programom druženja i pripovijedanja priča uz vatru. Okrenutost prirodi, i trend prema ekološkoj poljoprivredi odlična je prilika da se na jednom takvom mjestu ponude radionice ekologije, zdrave prehrane i permakulture. Također, izrada prirodne kozmetike i drvenog nakita privukle bi pobornike hobi turizma, koji uz odmor žele svladati nove vještine. Dakako, valjalo bi također ustrajati na arheološkim radionicama i radionicama suhozidanja koje se već niz godina održavaju na tom području. Starijim posjetiteljima, gledalo bi se ponuditi gastro doživaljaj u vidu degustacije autohtonih proizvoda, te radionice travarstva, aromaterapije. Zanatske radionice i izrada suvenira te ornitološke i likovne radionice idu u korak sa ponudom hobi turizma, koji bi na taj način zadovoljio interese različitih skupina posjetitelja.

Promocija ponude odvijala bi se na više razina kako bi se postigla informiranost svih ciljanih skupina. Do najmlađih posjetitelja došlo bi se korespondencijom sa školama, putem planinarskih i izviđačkih organizacija, te informirajući roditelje putem medija. Mladima, kao

najpristupačnijoj skupini, pristupilo bi se marketinškom kampanjom putem društvenih mreža, *web* stranice te rasprostranjujući letke po mjestima okupljanja, fakultetima i kafićima u Rijeci. Do stranih interesanata došlo bi se podjelom promotivnih letaka podružnicama Turističke zajednice, diljem regije. Također, promocija bi se vršila u suradnji s udrugama (putem elektroničke pošte), te putem radija i dnevnog tiska.

Radionice bi se organizirale kontinuirano, ovisno o interesu i prijavama, što bi zahtijevalo aktivnu promociju u medijima, i ciljanu marketinšku strategiju kojom bi se prezentirao autentični doživljaj prirode, uz zabavu i edukaciju. Centralni događaj, koji bi pripomogao popularizaciji same lokacije, ali i ponude, bila bi eko-etno manifestacija (naziva primjerice *Putevima bogova*), koja bi zaokružila cijelu priču, nudeći smotru aktivnosti i promovirajući drugačiji vid turizma. Događaj bi se mogao održavati na tri lokacije: Mošćenice, Trebišća i Petrebišća. Mošćenice se predlažu kao ishodište manifestacije, u kojem bi bio postavljen eko/ eno-gastro sajam autohtonih proizvoda. To bi mjesto predstavljalo točku na kojoj je moguće informirati se o Trebišćima i mitskoj stazi, te o njevoj ponudi. Mošćenice su odabrane iz razloga što neposredna blizina omogućuje posjetiteljima kraći put do same staze, ali i zato što je njihova povijesna vrijednost i prirodna ljepota vrijedan i nezaobilazan dio ponude područja.

Drugo odredište nalazilo bi se u Trebišćima. Uz okrpju, odnosno ponudu hrane i pića, posjetitelji bi uživali u predstavi, performansima vatrom te festivalu etno glazbe. Ideja je uz navedeno organizirati smotru radionica koje bi bile prezentirane na više lokacija duž staze, omogućujući na taj način povezivanje odvojenih lokacija unutar staze. Također, u ponudi bi se našle i interaktivne igre potrage za najmlađe posjetitelje. Kvalitetna organizacija programa i sadržaja zahtijevala bi prethodno uređenje Interpretacijskog centra, čija je realizacija već u planu za 2016. godinu. U navedene poduhvate spada i prijeko potrebno uređenje pristupne ceste i parkirališta do sela Potoki, što bi znatno skratilo uspon od strane Mošćeničke Drage, te omogućilo dolazak većeg broja posjetitelja.

Treće i posljednje odredište nalazilo bi se na Petrebišćima, i nudilo dio program za najizdržljivije pustolovno orijentirane posjetitelje. Na toj bi lokaciji, u sklopu već postojećih obnovljenih pastirskih stanova bio organiziran kamp sa glazbenim programom i finalnim paljenjem krijesa, u čast bogova. Ovaj, treći dio programa predstavlja proširenje koje iziskuje dobar interes i organizaciju, pa se shodno tome predlaže kao ponuda u narednim godinama, kada bi se manifestacija afirmirala u javnosti.

Sredstva za realizaciju prikupila bi se u suradnji sa gradskim i općinskim institucijama te Turističkom zajednicom. Također, predviđjela bi se naplata kotizacije za sudjelovanje u sadržajima. Temeljni prihodi za realizaciju nastojali bi se ostvariti aplikacijom projekta na europske fondove, te od strane *Ministarstva kulture i turizma*, s obzirom da je lokacija *Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun* zaštićeno područje od kulturnog i arheološkog značaja.

Zaključak

Prezentacija kulture nameće se kao bitan aspekt prilikom promišljanja socio-kulturnih aspekata turizma. Pritom valja istaknuti kako veliku važnost u tom procesu odnose mediji koji dobro osmišljenom prezentacijom sadržavaju sposobnost isticanja prednosti i kvaliteta destinacije, te time i privlačenja ciljanih skupina posjetitelja. U tom procesu bitno je prepoznati motivaciju turista te u skladu s time ponuditi turističke sadržaje i proizvode koji će zadovoljiti njihove potrebe. Turistička ponuda na taj način zahtjeva promišljanje i organizaciju specijaliziranih oblika turizma koji će ponuditi jedinstveno iskustvo, aktivnosti i edukaciju te tako biti prepoznati od strane svojih korisnika. Vođen time, predstavljeni model želi ponuditi smjer kretanja budućeg razvoja održivog turizma na ruralnim područjima Kvarnera, odnosno *Parka prirode Učka*, koji će pod idejnim rješenjem okupiti različite grane te osigurati održivost navedenog sistema. Ubrajajući kulturnu i povijesnu baštinu, tradiciju, edukaciju i rekreaciju nudi se široka lepeza interesa koja ostvaruje potencijal zadovoljavanja širokih potreba, oplemenjivanja turističke ponude i revitalizaciju objekata kulturne baštine te nudi dobrobiti lokalnoj zajednici i uključivanje kulturnih i turističkih aktera.

U priloženim poglavljima obrađujući tematiku održivog razvoja, interakcije turizma i kulture primijenjene na ideji mitologije starih Slavena predložen je model razvitka alternativnih oblika turizma. Kulturna tematika upotpunjena je praktičnim dijelom o turizmu kako bi se pronašao dijalektički odnos koji će djelovati na obostranu korist uključenih grana. Teorijsko i praktično istraživanje predmeta polučilo je rezultate koji su uvršteni u idejno rješenje o budućem razvoju koncepta održivog turizma vođenog idejom edukacije i rekreacije u prirodi. Idejni prikaz implementiran je u komunikacijskoj strategiji koja objedinjuje navedena područja, te ide s ciljem stvaranja prepoznatljivog kulturno-turističkog identiteta lokacije

Iz rada je razvidno da se, dobro promišljenom strategijom mikro i makro čimbenika, uz potporu Ministarstva kulture, Ministarstva turizma, Ministarstva zaštite okoliša Republike Hrvatske te lokalne samouprave, može kvalitetno razviti koncept Mitsko-povijesne staze, kao i drugih staza u Parku prirode Učka, te time produžiti turistička sezona. Ulaganjem u

prepoznatljivost kulturno-turističkog proizvoda ide se u smjeru razvoja destinacijskog turizma kroz kulturni, rekreacijski i ekoturizam ciljanih skupina.

Slika 18. Grafički prikaz zaključka

Popis priloga

- Slika 1. Radionice suhozidanja na Petrebišćima, https://www.google.hr/search?q=petrebi%C5%A1%C4%87a&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIrsaQ-diKxwIV4q7bCh37vgH3&biw=1024&bih=608, 23. lipanj 2015.
- Slika 2. Prizori aktivnosti u ekoturizmu, <http://www.ekodrom.hr/en/home/tko-pjeva-zlo-ne-misli>, https://www.facebook.com/pages/Reciklirano-imanje-Vukomeri%C4%87/313024758226?sk=photos_stream, 23. lipanj 2015.
- Slika 3. Stablo jezika, autorica: Minna Sundberg, http://images.mentalfloss.com/sites/default/files/styles/article_640x430/public/linguistic-tree.png, 22. lipanj 2015.
- Slika 4. Božanski boj, Ilustracija s ploče Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, Autorica: Ksenija Palameta, <http://www.izvorosmodec.hr/arhiva/Putovanja/Mitologija/mitologija.html>, 22. lipanj 2015.
- Slika 5. Stablo svijeta, Ilustracija s ploče Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, Autorica: Ksenija Palameta, <http://www.liburnija.net/putovanje-stopama-starih-slavena-moscenicka-draga-2/>, 22. lipanj 2015.
- Slika 6. Mokoš, Ilustracija s ploče Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, Autorica: Ksenija Palameta, <http://www.izvorosmodec.hr/arhiva/Putovanja/Mitologija/mitologija.html>, 22. lipanj 2015.
- Slika 7. i 8. Promotivni letak Mitsko-povijesne staze *Trebišća-Perun*, Arhiva autorice, 2014.
- Slika 9. Karta tijeka Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, https://www.google.hr/search?q=mitsko+povijesna+staza+trebi%C5%A1%C4%87a+perun&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIucWigKGhxwIVCN UeCh2pDwoa&biw=1024&bih=608#imgrc=0_RaNYpOY0phxM%3A, 19. lipanj 2015.
- Slika 10. i 11. Prijedlog loga staze na hrvatskom i engleskom jeziku, Izabel Dejhalla, mr. sc. i Nina Denona, 2015.

- Slika 12. i 13. Prijedlog loga staze na hrvatskom i engleskom jeziku, Izabel Dejhalla, mr. sc. i Nina Denona, 2015.
- Slika 14. Dijagram centralnog i proširenog identiteta staze
- Slika 15.- Mood board 1.- Postojeća ponuda Mitsko-povijesne staze Trebišća-Perun, arhiva autorice, https://www.google.hr/search?q=mitsko+povijesna+staza+trebi%C5%A1%C4%87a+perun&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIucWigKGhxwIVCN_UeCh2pDwoa&biw=1024&bih=608#imgrc= , https://www.google.hr/search?q=rabac+camping&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CBsQsARqFQoTCMvo96LN58YCFWWd2wodNrEBzw&biw=1024&bih=608#t=isch&q=Perun+u%C4%8Dka&imgrc=fb_7r7vIub2FZM%3A 29. lipanj 2015.
- Slika 16.- Mood board 2.- Tijek terenskog istraživanja, arhiva autorice, https://www.google.hr/search?q=mitsko+povijesna+staza+trebi%C5%A1%C4%87a+perun&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIucWigKGhxwIVCN_UeCh2pDwoa&biw=1024&bih=608#imgrc= , 29. lipanj 2015.
- Slika 17.- Mood board 3.- Budućnost projekta i prijedlog sadržaja, arhiva autorice, <http://www.velesgrafika.com/spomeniki.html>, https://www.google.hr/search?q=mina+pepita&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIob7osachxwIViNCACH2o6Air&biw=1024&bih=608 , https://www.google.hr/search?q=torch+woods&biw=1024&bih=608&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMIlovz3aehxwIVQpQNCh1d5w_8 , https://www.google.hr/search?q=kids+nature&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMI7bmA_qehxwIVze-ACh1rcAdb&biw=1024&bih=608 , https://www.google.hr/search?q=woods+fairy&biw=1024&bih=608&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0CAYQ_AUoAWoVChMIIn_Ls6ihxwIVic-ACh3mfQMc#imgrc= , <https://www.google.hr/search?q=night+camping&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CB4QsARqFQoTCOPR6MqpocCFYXQgAoduOUBSg&biw=1024&bih=608> , 08. srpanj 2015.
- Slika 18. Grafički prikaz zaključka

Tablice:

- Tablica 1. SWOT analiza mogućnosti razvoja
- Tablica 2. Dobrobiti za mikro (destinacija i lokalno gospodarstvo) i mezzo te makro razinu (turističku ponudu i obrazovne ustanove).

Literatura

1. Alfier, D., Turizam, izbor radova, Institut za turizam, Fond za stipendiranje mladih za zaštitu prirode i turizma, Zagreb, 1994.
1. Appadurai, A., Modernity at Large, Cultural Dimensions of Globalization, University of Minnesota, 2005.
2. Atkinson, D. Kulturna Geografija: Kritički rječnik ključnih pojmova. ur. David Atkinson et al. Disput, Poglavlje *Baština (189- 199)*, Zagreb, 2008.
3. Balen, J., Arheologija i turizam u Htvarskoj, Arheološki muzej, Zagreb, 2009.
4. Barthes, R., Mitologije, Naklada Pleago, Zagreb, 2009., 143-181
5. Belaj, V. Hod kroz godinu, Golden marketing-tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
6. Belaj, V., Belaj, J., Sveti trokuti: Topografija hrvatske mitologije, Ibis grafika, Institut za arheologiju, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
7. Bilen, M., Turizam i okoliš, Mikrorad, Zagreb, 2011.
8. Carter, N., Strategije zaštite okoliša, Barbat, Zagreb, 2004.
9. Chaix, E.: Un industrie nouvelle. Le tourisme, Revue de deux Mondes, Paris, 1932.
10. Crespi, F., Sociologija kulture, poglavlje 3. Različita područja kulturne proizvodnje, Zagreb, 2006.
11. Durkheim, E. Elementarni oblici religijskog života, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.
12. Duda, Dean (ur.), Politika teorije, Williams, R., Analiza kulture, Zagreb, 2006.
13. Eagleton, T. Ideja Kulture, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.
14. Filipović, R. Englesko-hrvatski riječnik, školska knjiga, Zagreb, 2004.
15. Gargašević J.: Turizam u teoriji i praksi, Beograd, 1958.
16. Geić, S., Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, Sveučilište u Splitu, Split, 2007.

17. Jadrešić, V., Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni, Zbornik istraživanja, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
18. Jelinčić D. A. *Croatian cultural tourism development strategy*. U: Jelinčić D. A. (Ed.) Culture: a driving force for urban tourism – application of experiences to countries in transition. Proceeding of the 1st international seminar on culture. Dubrovnik 18-19 May 2001. Institute for International Relations, Zagreb, 2001.
19. Jelinčić, D. A., Abeceda kulturnog turizma, Biblioteka Intermedia, Zagreb, 2008.
20. Jelinčić, D., A., Kulturni i arheološki turizma, 2009.
<http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=380948> , 7. svibanj 2015.
21. Jokić, B., Turizam u sociokulturološkoj perspektivi, čitanka s izborom tekstova, Ekonomski fakultet u Zagrebu, 1997.
22. Katičić, R. Perunovo svetište nad Mošćenicama u svijetlu toponimije i topografije, Mošćenički zbornik 3: 63-82, 2006.
23. Katičić, R. Čiji dvor na gori stoji?, Zagreb, 2007.
https://www.google.hr/search?q=kati%C4%8Di%C4%87+%C4%8Diji+to+dvor+na+gori+stoji&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=-wPKVdzzF8XCggT3qqLYCA , 29. srpanj 2015.
24. Katičić, R. Božanski boj, Katedra Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Ibis grafika Odsjek za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ibis grafika, 2008.
25. Katičić, R. Zeleni lug, tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Matica hrvatska, Zagreb/ Mošćenička Draga, 2010.
26. Katičić, R., Vilinska vrata, I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Matica hrvatska, Zagreb/ Mošćenička Draga, 2014.
27. Katunarić, V. Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka, Zagreb, 2003.
28. Korošec, L., Smolčić- Jurdana, D. Politika zaštite okoliša- Integralni dio koncepcije održivog razvitka Europske unije, (605- 629)

- <http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&sqi=2&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Ffile%2F166879&ei=cHJKVcGhEsf8Uty7gPAK&usg=AFQjCNGaqKPUauAfyuZOJArVmpDj1Mh8rQ&sig2=hraTiWkNUxRGMxZIAMwK6w&bvm=bv.92291466,d.d24> , 03. ožujak 2015.
29. Ledić, F. Divovske legende; Divovski svijet prahistorije i legende o divovima Slavena, Slobodna Dalmacija, Zagreb, 1973.
30. Lefebvre, H., Critique of Everyday Life, Vol. 1: Introduction, Verso, London-New York, 1991.
31. Margetić, L. O etnogenezi Hrvata i Slavena, Književni krug, Zagreb, 2007.
32. Mallory, J. P. Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
33. Mariotti, A.: Corso di economica turistica, Novara ,1933.
34. Marković, S. Z.: Osnove turizma, Zagreb, 1967.
35. Miličević, S. Predavanje o slavenskoj mitologiji, Mitsko-povijesna staza Trebišća-Perun, 30. svibnja 2015.
36. Müller, H. Turizam i ekologija, Masmedija, Zagreb, 2004.
37. Murzyn-Kupisz, M. *Cultural, Economic and social sustainability of heritage tourism: issues and challenges*, Krakow University of Economics, 2012.
- http://www.ees.uni.opole.pl/content/02_12/ees_12_2_fulltext_02.pdf , 13. travanj 2015.
38. Nora, P. Između sjećanja i povijesti, Diskrepancija, Svezak 8, Broj 12, Siječanj 2007.
- http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAAahUKEwiFpoD4gpLGAhVUBtsKHUx7ALY&url=http%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Ffile%2F15309&ei=WvB-VYWRG9SM7AbM9oGwCw&usg=AFQjCNH8_SccQLQ0qdoZb3uPy45s5piYtg&sig2=-gnAZl8zuiu2nVqichfi2g&bvm=bv.95515949,d.ZGU, 13. lipanj 2015.
39. Novak, M., Tragovi hrvatske mitologije, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2007.
40. Nodilo, N. Stara vjera u Srba i Hrvata, Logos, Split, 1981.

41. Nuryanti, W. *Heritage and Postmodern Tourism*, Annals of Tourism Research, vol. 23 (2), 1996. (246-260)
42. Pleterski, A., *The trinity concept in the Slavonic ideological system and the Slavonic spatial measurement system*, *Swiatovit* 40:113-143, 1995.
43. Rihtman- Auguštin, D. Tradicionalna kultura i turizam: dvije neiskorištene šanse, 1970.
44. Simmel, G. Kontrapunkti kulture, U: Velegradovi i duhovni život, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2001. (137-163)
45. Simonicca, A. *Il turismo fra esperienza e cultura*, U: Turismatica: Turismo, cultura, nuove imprenditorialità e globalizzazione dei mercati, Franco Angelini, Milano 1997. (130-140)
46. Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S., Pomfret, G.: *Adventure tourism: The new frontier*, Butterworth-Heinemann, Oxford, UK, 2003., str. 4
47. Swaros Jr., W. H., *On the Road to Being There, Studies in Pilgrimage And Tourism in Late Modernity*, Brill Academic Publishers, 2006
48. Travis, Ceballos-Lascurain, *Tourism, ecotourism and protected areas*, 1993.
<https://portals.iucn.org/library/efiles/html/Tourism/section5.html>, 7. lipanj 2015.
49. Vrižanin J. S.: *Turizam*, Zagreb, 1952.
50. Vinšćak, T. *Vjerovanja o drveću u Hrvata*, Naklada slap, Jastrebarsko, 2002.
51. Vučić, D., *Konkurentne prednosti u strategijama marketinga i marketing plan za novi proizvod*, Univerzitet Apeiron, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, 2009.
52. Zakarija, A. *Od Selimira do Zvonimira- Nova slika kraljevstva Hrvata*, Hrvatsko književno društvo, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2004.

- IZVORI:

53. *Agenda 21 za kulturu*, 2004.
<http://www.agenda21culture.net/index.php/sr/docman/agenda21/173-ag21csrpdf/file> ,
5. ožujak 2015.
54. *Eko imanje Bukovica*, Ekodrom, <http://www.ekodrom.hr/en> , 17. srpanj 2015.

55. Eko- selo Blatuša <https://www.facebook.com/Blatusa> , 17. srpanj 2015.
56. Eko- etno selo Strug, <http://www.ekoetno-selo-strug.hr/en/> , 17. srpanj 2015.
57. Eko- selo Žumberak, <https://www.facebook.com/ekoselo.zumberak> , 17. srpanj 2015.
58. Hrvatska eno- gastronomija
<http://business.croatia.hr/Documents/2650/Hrvatska-Enogastronomija-2012-hrv.pdf>,
20. srpanj 2015.
59. Hrvatska mreža za ruralni razvoj- <http://www.hmrr.hr/hr/leader/sto-je-lag/> , 23. srpanj 2015.
60. IPARD, <http://www.mps.hr/ipard/default.aspx?id=296%20>, 26. srpanj 2015.
61. Istrapedia, <http://www.istrapedia.hr/hrv/532/cakavski-sabor/istra-a-z/> , 6. rujan 2015.
62. Europa 2020: Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast, 2010.
http://www.mobilnost.hr/prilozi/05_1300804774_Europa_2020.pdf , 13. lipanj 2015.
63. International Ecotourism Society
<https://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism> , 3. lipanj 2015.
64. Lokalna akcijska grupa *Terra Liburna*
<http://www.terra-liburna.hr/>, 16. lipanj 2015.
65. Lokalna razvojna strategija
<http://www.terra-liburna.hr/wordpress/wp-content/uploads/2014/10/LRS-Terra-Liburna-7-2.pdf>, 16. lipanj 2015.
66. Mihelić, S. Potencijali korištenja arheološke baštine u turizmu, Seminar, Arheološki muzej Zagreb, 2013.
http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/Drustvo-za-obnovu-i-revitalizaciju/Bastina-i-turizam/arheoloska_bastina.pdf , 22. lipnja 2015.
67. Ministarstvo kulture,
<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=247> , 22. lipanj 2015.
68. Mesić, M. Pojam kulture u raspravama o multikulturalizmu, Odsjek za socijologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2007.

- <http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDEQFjAC&url=http%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Ffile%2F99549&ei=Y4UqVbPiG9DTaMCPgfgL&usg=AFQjCNFXVjFSuZs8W9nZ9JII0qbDfPIL0A&sig2=7Ykx4Y3SWZyllYkopL87jQ&bvm=bv.90491159,d.d2s> , 4. ožujak 2015.
69. Općina Mošćenička Draga, Proračun, <http://www.moscenicka-draga.hr/Application/MDraga/Default.aspx?AGroup=9b7dbd808f53>, 26. srpanj 2015.
70. Park prirode Učka
<http://www.pp-ucka.hr/o-parku/istrazivanja-i-projekti/> , 22. lipanj 2015.
71. Priručnik za provedbu pristupa LEADER u Hrvatskoj, 2010,
http://www.odraz.hr/media/146901/leader%20prirucnikzajedno%20za%20odrzivi%20razvoj_web.pdf , 9. srpanj 2015.
72. Proletni sajam tradicijskih obrta i autohtonih proizvoda,
<http://www.dalmacijanews.hr/clanak/1ccb-proljetni-sajam-tradicijskih-obrta-i-autohtonih-proizvoda-hands-2015> , 17. srpanj 2015.
73. Reciklirano imanje Vukomerić, <https://www.facebook.com/pages/Reciklirano-imanje-Vukomeri%C4%87/313024758226> , 17. srpanj 2015.
74. Seoski turizam Donji Zagon, <http://udruga-kameleon.hr/tekst/45/> , 17. srpanj 2015
75. Strategija razvoja kulturnog turizma, Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo turizma, 2003.
<http://www.mint.hr/UserDocsImages/Strategija-turizam-2020-editfinal.pdf> , 22. lipanj 2015.
76. Studio Cavarpeyer, Strateška marketinška podloga za izradu novog vizualnog identiteta Istre, 2005.
http://istra.hr/.app/upl_files/strateska_marketinska_podloga_slogan.pdf , 28. srpanj 2015.
77. Udruga Dragodid,
<http://www.dragodid.org/> , <http://www.dragodid.org/radionica-petrebisca-nakon-tri-godine/> , 17. srpanj 2015.
78. UNESCO
<http://en.unesco.org/> , <http://whc.unesco.org/en/committee/> , 19. travanj 2015.

79. *United Nations World Heritage Conservation Concerning Protection of the World Cultural and Nstural Heritage, 1972.* <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>, 19. travanj 2015.
80. Wikipedija, https://en.wikipedia.org/wiki/Mood_board ,
<https://hr.wikipedia.org/wiki/Perunika>, 29. srpanj 2015.